

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Національний університет «Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»

**ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВСТАНОВЛЕНОГО
ПОРЯДКУ НЕСЕННЯ
ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ
(військові злочини)**

Навчальний посібник

*За загальною редакцією академіка
Національної академії правових наук України,
доктора юридичних наук, професора **М. І. Панова***

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки,
молоді та спорту України*

Харків
«Право»
2011

УДК 343.916[(477) (075.8)]
ББК 68.4+67.308(4 УКР) я73
3-68

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(лист № 1/11-5085 від 23 червня 2011 р.)*

*Рекомендовано до друку вченою радою Національного університету
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»
(протокол № 7 від 22 лютого 2011 р.)*

Рецензенти:

Н. О. Гуторова – академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;

А. В. Савченко – начальник кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

М. Г. Пінчук – суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, генерал-лейтенант юстиції

Колектив авторів:

Г. М. Анісімов, кандидат юридичних наук, доцент – розділи II, IV, розділ VI (у співавт. з В. І. Касинюком); *Ю. П. Дзюба*, кандидат юридичних наук, доцент – розділ VIII (у співавт. з М. І. Пановим), розділи IX, X; *В. І. Касинюк*, кандидат юридичних наук, доцент – розділ V, розділ VI (у співавт. з Г. М. Анісімовим); *М. І. Панов*, академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор – вступ, розділ I, розділ VIII (у співавт. з Ю. П. Дзюбою); *С. О. Харитонов*, кандидат юридичних наук, доцент – розділи III, VII

Злочини проти встановленого порядку несення військової служби 3-68 (військові злочини) : навч. посіб. / Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба, В. І. Касинюк та ін. ; за ред. М. І. Панова. – Х. : Право, 2011. – 184 с.

ISBN 978-966-458-267-1

У навчальному посібнику розглядаються питання кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення військової служби, проблеми кваліфікації цих злочинів, відмежування їх від суміжних злочинів та діянь, що не є злочинними.

Для студентів і курсантів вищих навчальних закладів при вивченні курсу кримінального права та спецкурсу «Військові злочини», практикуючих юристів, військовослужбовців, викладачів.

УДК 343.916[(477) (075.8)]
ББК 68.4+67.308(4 УКР) я73

ISBN 978-966-458-267-1

© Анісімов Г. М., Дзюба Ю. П., Касинюк В. І.,
Панов М. І., Харитонов С. О., 2011
© «Право», 2011

Вступ

Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки, згідно зі ст. 17 Конституції України, є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України. Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави. Організація і порядок діяльності Збройних Сил, усіх інших військових формувань України та правоохоронних органів визначаються законом. Від стану законності та військового правопорядку у Збройних Силах та інших військових формуваннях, що діють відповідно до законодавства України, залежить ефективність виконання покладених на них конче важливих державних завдань. Військові статuti, окремі закони та підзаконні нормативно-правові акти в цілому досить чітко і достатньо повно регламентують усі сфери життя та діяльності Збройних Сил, інших військових формувань і правоохоронних органів України. На військовослужбовців покладається обов'язок неухильного дотримання Конституції України, законів і підзаконних актів, Військової присяги, наказів командирів (начальників). Усе це багато в чому визначає специфіку та якість функціонування суспільних відносин у сфері несення військової служби, а також особливості й суспільну небезпечність правопорушень, у тому числі й військових злочинів, що на них посягають.

У навчальному посібнику розглядаються як загальні питання кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення військової служби (аналізуються їх об'єктивні та суб'єктивні ознаки), так і проблеми кваліфікації цих злочинів, відмежування від суміжних, у тому числі «загальнокримінальних» злочинів, а також від діянь, що не є злочинними.

Видання ґрунтується на чинному законодавстві України, що регламентує порядок несення військової служби, кримінальному законодавстві України, зокрема на нормах розділу XIX Особливої частини Кримінального кодексу

України «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)» (статті 401–435), нормах Загальної частини КК, а також окремих нормах Особливої частини КК України 2001 р.¹

Посібник складається із 10-ти розділів. У 1-му з них розглядаються поняття, система та види військових злочинів; 2-й присвячений аналізу злочинів проти порядку підлеглості і військової служби; 3-й – злочинам проти порядку проходження військової служби; 4-й – злочинам проти порядку збереження та користування військовим майном; 5-й – злочинам проти порядку експлуатації військової техніки; 6-й – злочинам проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб; 7-й – злочинам у сфері охорони державної таємниці; 8-й – військовим злочинам у сфері службової діяльності; 9-й – злочинам проти несення військової служби на полі бою та в районі бойових дій; 10-й – військовим злочинам, відповідальність за які передбачена міжнародними конвенціями і договорами.

Для зручності користування навчальним посібником до його змісту включено текст відповідних статей розділу XIX Особливої частини КК, що передбачають кримінальну відповідальність за військові злочини. Кожний розділ завершується контрольними запитаннями, знання яких повинно свідчити про засвоєння матеріалу, викладеного у посібнику.

Теоретичним підґрунтям роботи є наукові праці (а також відповідні розділи коментарів до КК та підручників) з кримінального права, у тому числі присвячені проблемам кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення військової служби. Емпіричною базою посібника є окремі кримінальні справи, які були розглянуті судами України відносно військовослужбовців, що вчинили злочини проти встановленого порядку несення військової служби, передбачені розділом XIX КК.

Видання призначене для студентів і курсантів вищих юридичних навчальних закладів при вивченні курсу «Кримінальне право. Частина Особлива» та спецкурсу «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)». Воно може бути використане працівниками органів досудового слідства прокуратури, судів при розслідуванні та судовому розгляді кримінальних справ, а також розраховане на військовослужбовців, які повинні знати й неухильно виконувати кримінально-правові заборони і приписи.

¹ Тут і далі, якщо інше не зазначено, – КК.

Розділ І

Поняття, система і види військових злочинів

§ 1. Поняття військових злочинів

Стаття 401. Поняття військового злочину

1. Військовими злочинами визнаються передбачені цим розділом злочини проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними під час проходження ними навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів.

2. За відповідними статтями цього розділу несуть відповідальність військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, а також інші особи, визначені законом.

3. Особи, не зазначені у цій статті, за співучасть у військових злочинах підлягають відповідальності за відповідними статтями цього розділу.

4. Особа, яка вчинила злочин, передбачений статтями цього розділу, може бути звільнена від кримінальної відповідальності згідно зі статтею 44 цього Кодексу із застосуванням до неї заходів, передбачених Дисциплінарним статutom Збройних Сил України.

Поняття військового злочину ґрунтується на визначенні в КК загального поняття злочину, сформульованого в ч. 1 ст. 11 КК (*«Злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину»*)), і є похідним від нього. Крім того, воно має ще й низку специфічних ознак, що впливають із змісту ст. 401 КК. Цими ознаками виступають: 1) відокремлений і відносно самостійний об'єкт цих злочинів (родовий об'єкт) – встановлений законодавством України порядок несення або проходження військової служби; 2) спеціальний суб'єкт злочину – військовослужбовець, а також військовозобов'язаний під час проходження навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів; 3) так звана «військова протиправність» – визнання діяння злочинним тільки в тому разі, коли воно безпосередньо передбачене відповідною статтею розділу XIX Особливої частини КК і одночасно пов'язане з порушенням норм законодавства, що регулює порядок несення військової служби або правил співжиття у військових колективах.

Отже, диспозиції статей розділу XIX Особливої частини КК «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)» мають за загальним правилом «бланкетний характер». Тому при встановленні ознак складу злочину, передбаченого тією чи іншою статтею розділу XIX КК, повинно бути обов'язковим застосування також і відповідних норм інших нормативно-правових актів, які регулюють порядок несення або проходження військової служби та були порушені при вчиненні військових злочинів.

Визначення в КК поняття злочину проти військової служби обумовлено також і необхідністю відмежування цих злочинів від суміжних із ними діянь. Усі злочини проти військової служби можуть бути розподілені на дві групи:

спеціальні військові злочини, тобто такі, аналогів яких немає серед інших злочинів (наприклад самовільне залишення частини або місця служби – ст. 407; дезертирство – ст. 408),

відносно військові, які за низкою ознак мають схожість з іншими, «загальнокримінальними» злочинами (наприклад, перевищення військовою службовою особою влади або службових повноважень (ст. 424 КК) за своїми ознаками має риси суттєвої схожості із загальнокримінальним злочином у сфері службової діяльності – перевищенням влади або службових повноважень (ст. 365 КК)).

Складність розмежування військових злочинів від цих суміжних злочинів виникає при вирішенні питань кримінальної відповідальності за скоєння злочинів проти військової служби другої групи. Норми, що передбачають відповідальність за ці злочини, знаходяться у відносинах конкуренції спеціальних і загальних норм. Застосовуватися в таких випадках повинні спеціальні норми, тобто ті, що передбачають відповідальність за військові злочини.

Норми про військові злочини в деяких країнах традиційно виділяються (виділялися) як автономне (окреме) законодавство: у дореволюційній Росії – Військовий статут про покарання, у колишньому СРСР – Закон про кримінальну відповідальність за військові злочини, у США – Єдиний кодекс військової юстиції США, в Англії – Акт про армії, у Німеччині – Закон про військові злочини і т. ін.

На відміну від цього кримінальна відповідальність за військові злочини за законодавством України встановлена в окремому розділі (XIX) КК¹. Такий підхід слід визнати обґрунтованим, оскільки він дає можливість урахувати відносно вказаних злочинів як загальні положення кримінальної відповідальності за вчинення злочину, сформульовані у нормах Загальної частини КК, так і особливості такої відповідальності, що відображені в статтях розділу XIX КК. Дане рішення відображає також зв'язок кримінального законодавства із загальнодержавним військовим будівництвом, його спрямованістю на забезпечення боєздатності Збройних Сил, інших військових формувань України кримінально-правовими засобами, а також можливістю застосування його в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці з урахуванням особливостей статусу військовослужбовців – суб'єктів злочинів проти військової служби. З викладеного випливає принципово важливе положення, згідно з яким при застосуванні норм розділу XIX КК діють і повинні застосовуватися норми Загальної частини КК. Отже, норми КК, що встановлюють відповідальність за військові злочини, є структурним елементом (частиною) кримінального законодавства України – Кримінального кодексу, становлять з ним одне ціле і не можуть застосовуватися окремо.

Поняття військового злочину як окремого виду (різновиду) загального поняття злочину (ч. 1 ст. 11 КК) включає всі його обов'язкові

¹ Таким самим чином вирішувались питання кримінальної відповідальності військовослужбовців за КК 1922, 1927 та 1960 рр.

ознаки: суспільну небезпечність, протиправність, винність, караність. Однак усі ці ознаки мають свою специфіку, яка обумовлена характером суспільних відносин, що складаються і функціонують у сфері несення і проходження військової служби, на які посягають указані злочини.

Суспільна небезпечність кожного злочину виявляється у завданні або створенні небезпеки завдання істотної шкоди суспільним відносинам (інтересам особи, суспільства, держави), які охороняються кримінальним законом. Але у військових злочинах за цими відносинами стоять інтереси більш високого порядку – військова безпека держави: стан боєздатності Збройних Сил, інших військових формувань, здатність виконувати завдання, що ставить перед ними держава, і в кінцевому рахунку захищеність країни від можливої воєнної агресії. Будь-який злочин проти військової служби підриває боєздатність військових підрозділів, як наслідок, завдає істотної шкоди боєздатності Збройних Сил України і врешті-решт – військовій безпеці держави. Таким чином, суспільна небезпечність злочинів проти військової служби знаходить своє вираження у завданні або у створенні загрози завдання істотної шкоди інтересам військової безпеки держави у сфері її обороноздатності і, отже, характеризується підвищеним ступенем суспільної небезпечності.

Протиправність як ознака злочинів проти військової служби полягає, як уже вказувалось, у тому, що всі ці злочини передбачені лише в розділі XIX КК України. Інші злочини, які скоюють військовослужбовці (наприклад, крадіжка, зґвалтування і т. ін.), необхідно кваліфікувати за статтями інших розділів КК. З другого боку, якщо діяння, вчинене суб'єктом військового злочину, підпадає під ознаки складу злочину, передбаченого розділом XIX КК, та одночасно під загальну кримінально-правову норму, і ці норми знаходяться у відносинах конкуренції «спеціальної» і «загальної» норми, усе скоєне повинно кваліфікуватись за нормами розділу XIX. Протиправність як ознака військових злочинів означає також, що дані злочини порушують норми законодавства (закони та підзаконні нормативно-правові акти), які регулюють порядок несення або проходження військової служби. Тому для констатації наявності військового злочину завжди слід встановити, які саме норми означеного законодавства (окрім норм КК) були порушені суб'єктом цих злочинів.

Винність як ознака військових злочинів полягає у психічному ставленні особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК як військовий злочин, та їх наслідків у формі умислу чи необережності і має свою особливість у змісті вини. Залежно від форми вини особа певним чином ставиться не тільки до суспільно небезпечного діяння та його наслідків, а також до порушення порядку несення та проходження військової служби.

Караність злочинів проти військової служби характеризується тим, що за всі військові злочини передбачені конкретні види і розміри покарань. При цьому деякі види покарань можливо застосовувати лише до військовослужбовців (наприклад, тримання в дисциплінарному батальйоні – ст. 62 КК, службові обмеження для військовослужбовців – ст. 58 КК).

Наявність усіх розглянутих ознак і утворює зміст поняття військового злочину, нормативно закріпленого у ст. 401 КК. У той же час відсутність хоча б однієї із цих ознак виключає можливість визнання того чи іншого діяння як злочину проти порядку несення військової служби (військового злочину).

Згідно з ч. 1 ст. 2 КК підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК. Це означає, що для кримінальної відповідальності за суспільно небезпечне діяння, що вчинюється проти встановленого порядку несення військової служби, у скоєному треба встановити наявність складу військового злочину. Відомо, що склад злочину – це юридична конструкція, що являє собою систему об'єктивних і суб'єктивних ознак, указаних у КК, які в сукупності визначають суспільно небезпечне діяння як злочин. Ознаки складу військового злочину знаходять своє визначення і текстуальне закріплення в диспозиції певної статті розділу XIX Особливої частини КК, а також у низці норм Загальної частини КК, наприклад вина та її форми (статті 23–25), суб'єкт злочину (статті 18–22), незакінчений злочин (статті 13–16), співучасть у злочині (статті 26–31) тощо. Усі ознаки складу військового злочину можуть бути згруповані в одиниці більш високого (за ступенем узагальнення) рівня, що утворюють структуру даного злочину: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єктивна сторона, суб'єкт злочину, які отримали назву «елементи складу злочину». Вони є обов'язковими структурними одиницями складу злочину. Відсут-

ність хоча б одного із цих елементів буде свідчити про відсутність складу військового злочину і, таким чином, злочину в цілому, а тому й про відсутність підстави кримінальної відповідальності. Отже, для встановлення підстави кримінальної відповідальності у вчиненому суспільно небезпечному діянні, що посягає на встановлений порядок несення військової служби, треба встановити наявність складу військового злочину: всіх його обов'язкових елементів і ознак. Розглянемо елементи складу військового злочину (у зв'язку з аналізом поняття цього злочину) детальніше.

Об'єкт військових злочинів. Відповідно до ч. 1 ст. 401 КК *родовим об'єктом* цих злочинів є встановлений законодавством України порядок несення або проходження військової служби. Цей порядок визначається Конституцією України, військовими статутами, окремими законами, підзаконними нормативно-правовими актами, у тому числі наказами відповідних начальників згідно з порядком підлеглості. У концентрованому вигляді порядок несення або проходження військової служби закріплено у Військовій присязі, що приймає кожний військовослужбовець, який зобов'язаний неухильно її виконувати.

Військовий правопорядок складається перш за все із взаємовідносин начальників і підлеглих, усіх військовослужбовців між собою, порядку несення або проходження військової та спеціальних служб, порядку використання військового майна, озброєння, техніки та зберігання військової таємниці, порядку здійснення військовими службовими особами своїх обов'язків і повноважень, додержання прав військовослужбовців тощо. Як видається, порядок несення та проходження військової служби є досить широкою за обсягом категорією й охоплює різні сфери військової служби, належне здійснення якої пов'язано із неухильним дотриманням військового правопорядку.

Установлений порядок несення або проходження військової служби є обов'язковим до виконання всіма військовослужбовцями та військовозобов'язаними, які проходять збори. Він становить сутність військової дисципліни і є необхідною умовою забезпечення постійної боєздатності Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України, Державної спеціальної служби транспорту та інших військових формувань, утворених згідно із законами України.

Таким чином, родовим об'єктом військових злочинів є встановлений порядок несення або проходження військової служби, який становить сукупність суспільних відносин, що виникають і функціонують у процесі проходження військової служби всіма військово-службовцями, їх службовою і бойовою діяльністю та регламентуються правовими нормами чинного законодавства і правилами співжиття у військових колективах.

Об'єктивна сторона військових злочинів. З об'єктивної сторони злочини проти порядку несення або проходження військової служби сформульовані в законі як злочини з матеріальним або з формальним складом. Більшість цих злочинів є злочинами з матеріальним складом і для наявності їх об'єктивної сторони необхідно встановлення: 1) вчинення зазначеного в диспозиції статті розділу XIX Особливої частини КК суспільно небезпечного діяння (дії чи бездіяльності); 2) настання суспільно небезпечних наслідків цього діяння; 3) причинного зв'язку між ними. Наприклад, порушення правил водіння або експлуатації машин (ст. 415), необережне знищення або пошкодження військового майна (ст. 412), недбале ставлення до військової служби (ст. 425) тощо. Деякі військові злочини описуються в законі як злочини з формальним складом, наприклад непокора (ст. 402), невиконання наказу (ст. 403), дезертирство (ст. 408) та ін. Вони визнаються закінченими з моменту вчинення суспільно небезпечного діяння і не потребують для констатації наявності складу злочину як підстави кримінальної відповідальності настання суспільно небезпечних наслідків.

Більшість військових злочинів вчиняються лише шляхом активних дій, наприклад перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 424), погроза або насильство щодо начальника (ст. 405), мародерство (ст. 423). Низка цих злочинів вчиняється у формі бездіяльності, тобто пасивної поведінки, коли особа не вчиняє активних дій, які вона повинна була і могла вчинити: невиконання наказу (ст. 403), бездіяльність військової влади (ст. 426). Деякі військові злочини можуть вчинятися у формі як активної, так і пасивної поведінки: порушення правил несення бойового чергування (ст. 420), зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем (ст. 423).

У кримінальному законі при описуванні об'єктивної сторони деяких військових злочинів як обов'язкові ознаки складу злочину вказуються такі «спеціальні» ознаки: воєнний стан (ст. 428), бойова обстановка (ст. 427), поле бою (ст. 429), район воєнних дій (ст. 433), тяжкі наслідки (статті 423, 425). Ці ознаки свідчать про підвищений ступінь суспільної небезпечності військових злочинів і тому утворюють за загальним правилом кваліфіковані склади злочинів. У такий спосіб нормотворчої техніки законодавець забезпечує диференціацію обсягу і меж кримінальної відповідальності залежно від місця, обстановки вчинення військових злочинів чи їх суспільно небезпечних наслідків. У цих випадках завжди передбачається підвищена відповідальність, у санкціях статей встановлюються більш суворі покарання за суспільно небезпечні, злочинні діяння, що вчиняються в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, на полі бою або в районі військових дій, із застосуванням зброї, а також якщо діяння спричинило тяжкі наслідки тощо. Це зумовлено підвищеним ступенем суспільної небезпечності діянь, учинених у зазначених особливих умовах, коли необхідні максимальна чіткість, стійкість та дисциплінованість усіх військовослужбовців. Розглянемо їх докладніше.

Воєнний стан (ч. 3 ст. 402; ч. 2 ст. 403; ч. 3 ст. 404; ч. 3 ст. 405; ч. 4 ст. 407; ч. 3 ст. 408; ч. 3 ст. 409; ч. 3 ст. 410; ч. 3 ст. 411; ч. 3 ст. 413; ч. 2 ст. 418; ч. 2 ст. 420; ч. 2 ст. 421; ч. 2 ст. 423; ч. 4 ст. 242; ч. 4 ст. 425; ч. 2 ст. 426; ч. 2 ст. 428) – особливий правовий режим, що вводить у Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування спеціальних повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене цією загрозою, певне (можливе) обмеження конституційних прав і свобод людини, громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень¹. Тобто це період фактичного знаходження України у стані війни з іноземною державою. Початком воєнного стану є день і час оголошення стану війни або нападу (агресії) на Україну. Закінченням воєнного стану вважаються день і час оголошення про припинення військових

¹ Закон України від 6 грудня 1991 р. «Про оборону України» (ст. 1).

дій. Якщо ж військові дії фактично продовжуються після оголошення про їх припинення, то закінченням воєнного стану слід вважати час фактичного закінчення таких дій.

Бойова обстановка (ч. 2 ст. 402; ч. 2 ст. 403; ч. 3 ст. 404; ч. 3 ст. 405; ч. 4 ст. 407; ч. 3 ст. 408; ч. 3 ст. 409; ч. 3 ст. 410; ч. 3 ст. 411; ч. 3 ст. 413; ч. 2 ст. 418; ч. 2 ст. 420; ч. 2 ст. 421; ч. 2 ст. 423; ч. 4 ст. 424; ч. 3 ст. 425; ч. 2 ст. 426, ст. 427, ч. 2 ст. 428) – період знаходження військової частини, підрозділу, окремих військовослужбовців у безпосередньому зіткненні і протиборстві з противником, підготовка чи ведення бою (бойової операції). Бойова обстановка може виникнути як у воєнний, так і в мирний час, наприклад при відбитті нападу на Державний кордон України.

Поле бою (статті 429, 432) – частина території суші, повітряного або водного простору, на якій відбуваються, відбулися або повинні відбутися озброєне зіткнення і протиборство з противником.

Район воєнних дій (частини 1, 2 ст. 433; ст. 435) включає територію, яка зайнята під час бойових дій військами у межах від переднього краю фронту до розташування тилових підрозділів фронту ведення воєнних дій.

Тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 402; ч. 1 ст. 403; ч. 2 ст. 404; ч. 3 ст. 406; ч. 2 ст. 412; ч. 3 ст. 414; ст. 416; ст. 417; ст. 419; ч. 1 ст. 420; ч. 3 ст. 422; ч. 2 ст. 423; ч. 3 ст. 424; ч. 2 ст. 425) – оцінна категорія, що означає, як правило, зрив заходів стосовно забезпечення постійної бойової готовності військової частини, підрозділу, корабля; зрив бойового завдання, операції; знищення або пошкодження бойової та спеціальної техніки; загибель людей чи смерть хоча б однієї людини; втрата управління військами; заповідання великої чи особливо великої майнової шкоди та ін.

Суб'єктивна сторона військових злочинів. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони більшості військових злочинів є умисна форма вини. Деякі з них, наприклад необережне знищення або пошкодження військового майна (ст. 412), недбале ставлення до військової служби (ст. 425), припускають необережну форму вини. На відміну від цього розголошення відомостей військового характеру, що становить державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості (ст. 422), можуть бути вчинені як умисно, так і з необережності. Деякі військові злочини пов'язані із наявністю змішаної

(подвійної) форми вини, коли психічне ставлення особи до вчиненого нею суспільно небезпечного діяння може характеризуватися умисною формою вини, а до суспільно небезпечних наслідків – необережністю, наприклад порушення правил поводження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпечність для оточення (ст. 414), порушення правил водіння або експлуатації машин (ст. 415).

У деяких військових злочинах обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони є мотив і мета. Так, погроза або насильство щодо начальника (ст. 405) вчиняється у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби. Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем військового майна (ст. 410) вчиняються з корисливих мотивів чи з корисливою метою. Зловживання військовою службовою особою владою (ст. 423) вчиняється з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб. У зазначених злочинах мотив, а також мета є обов'язковими (конститутивними) ознаками суб'єктивної сторони складу злочину. Відсутність таких ознак свідчитиме і про відсутність цього складу злочину.

Суб'єкт військових злочинів. Суб'єктом злочинів, що посягають на порядок несення військової служби, є спеціальний суб'єкт (ч. 2 ст. 18). Він, крім ознак загального суб'єкта (особа фізична осудна, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК може наступити кримінальна відповідальність (ч. 1 ст. 18)), повинен мати і спеціальні ознаки, визначені у ст. 401 КК та законах України, які регулюють порядок несення або проходження військової служби. Згідно із ч. 2 ст. 401 КК суб'єктами військових злочинів є: військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, а також військовозобов'язані під час проходження ними навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів (ч. 1 ст. 401 КК), інші особи, визначені законом. Згідно з цим суб'єктами військових злочинів можуть бути: солдати, матроси, сержанти, старшини, прапорщики, мічмани, особи офіцерського складу, курсанти та слухачі військово-навчальних закладів та військовозобов'язані під час проходження навчальних (чи

перевірних) або спеціальних зборів¹. Цими суб'єктами можуть бути як чоловіки, так і жінки, що добровільно вступили на військову службу.

Суттєвою ознакою зазначених осіб як суб'єктів злочину є те, що вони несуть чи проходять військову службу або є військовозобов'язаними під час проходження ними навчальних (перевірних) чи спеціальних зборів. Військова служба у Збройних Силах України регулюється Законом України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» і полягає у професійній військовій діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, пов'язаній із обов'язком проходження військової служби із захисту Вітчизни.

Установлено такі види військової служби: 1) строкова військова служба; 2) військова служба за контрактом солдатів і матросів, сержантів і старшин; 3) військова служба за контрактом прапорщиків і мічманів; 4) військова служба (навчання) за контрактом курсантів (слухачів) вищих військових навчальних закладів, а також вищих навчальних закладів, які мають кафедри військової підготовки (факультети військової підготовки, відділення військової підготовки, інститути військової підготовки) з програмами підготовки на посади осіб офіцерського складу; 5) військова служба за контрактом осіб офіцерського складу; 6) військова служба осіб офіцерського складу за призовом; 7) кадрова військова служба осіб офіцерського складу, зарахованих до Збройних Сил України та інших військових формувань до запровадження військової служби за контрактом².

Для визнання особи суб'єктом військових злочинів важливе значення має встановлення початку і закінчення проходження військової служби, оскільки вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого розділом XIX Особливої частини КК, тільки у цей проміжок часу, тобто у період проходження військової служби, дає підстави визнавати це діяння злочином проти встановленого порядку несення військової служби.

Початком проходження військової служби вважається: 1) для призовників і офіцерів, призваних із запасу, – день прибуття до військового комісаріату для відправлення у військову частину; 2) для

¹ Закон України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу».

² Закон України від 25 березня 1992 р. «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» (статті 5, 29).

військовозобов'язаних і жінок, які вступають на військову службу за контрактом, – день зарахування до списків особового складу військової частини (військового закладу, установи тощо); 3) для громадян, які добровільно вступають на військову службу, – день призначення на посаду курсанта (слухача) вищого військового навчального закладу або його підрозділу; 4) для військовозобов'язаних – перший день фактичного перебування на зборах¹.

Закінченням проходження військової служби вважається день, з якого військовослужбовця виключено наказом по військовій частині (військовому закладу, установі тощо) із списків особового складу; для військовозобов'язаних – останній день фактичного перебування на зборах².

Громадяни, звільнені з військової служби, а також звільнені від призову на строкову військову службу (крім виключених з військового обліку), зараховуються в запас і є військовозобов'язаними. Виконання військового обов'язку в запасі у мирний час полягає у дотриманні порядку і правил військового обліку, проходженні навчальних, перевірних та спеціальних зборів, збереженні та вдосконаленні знань, навичок і вмій, необхідних для виконання обов'язків військової служби у воєнний час. Призов військовозобов'язаних на збори є для них обов'язковим і здійснюється військкоматом.

Викладене дає підстави зробити висновок стосовно осіб, які не можуть визнаватися суб'єктами злочинів, що посягають на встановлений порядок несення військової служби, хоча й дещо подібні з ними.

Суб'єктами військових злочинів не можуть бути: а) допризовники і призовники; б) рядовий і начальницький склад органів міліції, установ з виконання кримінальних покарань та міністерства з надзвичайних ситуацій; в) невійськовозобов'язані – особи, не взяті на військовий облік або зняті з нього; г) робітники і службовці Збройних Сил, особи, які працюють за трудовим договором (контрактом); г) працівники відомчої воєнізованої охорони; д) особи, які служать у міжнародних миротворчих силах ООН і не знаходяться в штатному скла-

¹ Закон України від 25 березня 1992 р. «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» (ст. 24).

² Там само.

ді Збройних Сил України; ж) учні військових ліцеїв, шкіл; з) особи, які проходять альтернативну (невійськову) службу.

Співучасть у військових злочинах. Особливості суб'єкта злочинів проти установленого порядку несення військової служби обумовлюють і особливість застосування норм КК, що регламентують відповідальність за співучасть у злочині. Загальні правила кримінальної відповідальності за співучасть у злочині передбачено статтями 26–31 КК. Дія цих норм поширюється і на випадки співучасті у військових злочинах. Спеціальні ж правила відповідальності за співучасть у військових злочинах встановлено в ч. 3 ст. 401 КК. За цією нормою особи, не зазначені в цій статті (тобто ті, хто не є суб'єктом злочинів проти встановленого порядку несення військової служби), за співучасть у військових злочинах і виконання при їх вчиненні функції організатора, підбурювача чи пособника підлягають кримінальній відповідальності за відповідними статтями розділу XIX Особливої частини КК і за певною частиною ст. 27 КК залежно від того, яку роль у співучасті вони виконували. У той же час особи, які не є військовослужбовцями, не можуть бути виконавцями (або співвиконавцями) військових злочинів, учинених у співучасті. Це твердження впливає із змісту поняття суб'єкта цих злочинів. Дії цих осіб (не суб'єктів військових злочинів) навіть у випадках, коли вони у співучасті з військовослужбовцями виконують певну частину (елемент) об'єктивної сторони військового злочину, наприклад заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв або здійснення інших насильницьких дій відносно військового начальника при вчиненні злочину, передбаченого ст. 405 КК («Погроза або насильство щодо начальника»), повинні кваліфікуватися як пособництво (чи організаторство) у вчиненні військового злочину. А за умов, що фактично вчинене цими особами містить склад іншого самостійного (загальнокримінального) злочину вчинене має кваліфікуватися за правилами сукупності злочинів. Так само і цивільна особа, що разом з військовослужбовцем чи військовозобов'язаним, який проходить збори, безпосередньо (навіть за попередньою змовою) бере участь у вчиненні діянь, що створюють об'єктивну сторону військового злочину, не може визнаватися співвиконавцем. Дії цих цивільних осіб слід кваліфікувати як пособництво чи організаторство у вчиненні військового злочину з посиланням не тільки на відповідну

статтю розділу XIX Особливої частини КК, а й на ст. 27 КК (певну її частину).

Рішення, що пропонується, поширюється як на ситуації, коли військовий злочин вчиняється «групою осіб» (статті 402, 404–406), так і на ситуації, коли цей злочин здійснюється за попередньою змовою групою осіб (статті 408, 410 КК). Співучасть у злочині і попередня змова самі по собі не можуть впливати на вирішення питання про ознаки виконавця (військовослужбовця) злочину, для якого «спеціально» передбачено кримінальну відповідальність у нормах статей розділу XIX Особливої частини КК. Тому співучасть у злочині і навіть попередня змова вчинення злочину не можуть бути обставиною, за якою «не спеціальний суб'єкт» як виконавець злочину може «перетворюватися» у «спеціального суб'єкта» – у нашому випадку «військовослужбовця».

§ 2. Система і види військових злочинів

Визначення системи злочинів, у тому числі військових, має важливе теоретичне і практичне значення, оскільки дає можливість не тільки впорядковувати їх як відносно струнку, логічно узгоджену систему, а й більш чітко і повно встановити найбільш суттєві риси (ознаки), які їм притаманні і якими вони відрізняються одне від одного та від суміжних (невійськових) злочинів. Такий аналіз, безперечно, потребує системного підходу, що пов'язано з необхідністю обов'язкового визначення системоутворюючого чинника (критерію), який міг би бути здатним виступати підставою пошуку відповідних елементів системного об'єкта (злочинів проти встановленого порядку несення військової служби), а також виявлення мережі зв'язків і відносин між ними, тобто встановлення структури (системи елементів) даного об'єкта. Чинником (підставою), що може бути здатним виконувати функцію критерію цієї систематизації, ми вважаємо за можливе визнати об'єкт розглядуваних злочинів.

Об'єктом військових злочинів, як уже відзначалося, є встановлений порядок несення військової служби, який являє собою сукупність суспільних відносин, що виникають і функціонують у процесі про-

ходження служби різними категоріями військовослужбовців, їх службовій і бойовій діяльності та регламентуються правовими нормами чинного законодавства України і правилами співжиття в армійських колективах. Саме цей об'єкт є підставою виділення військових злочинів у самостійну і відносно виокремлену групу злочинів, відповідальність за які передбачено у статтях розділу XIX Особливої частини КК. У той же час даний об'єкт дає підстави об'єднувати зазначені злочини за їх суттєвими ознаками подібності (які визначаються цим об'єктом) в одну й ту саму групу та встановлювати за них кримінальну відповідальність у нормах одного й того самого розділу КК (XIX).

Проте запропоноване рішення щодо значення об'єкта для систематизації злочинів, які посягають на встановлений порядок несення військової служби, ще не розкриває внутрішньої структури цих злочинів, не показує елементи, які входять до змісту цієї структури. Розв'язання цієї проблеми можливе, на наш погляд, шляхом аналізу змісту суспільних відносин, що становлять зміст родового об'єкта військових злочинів. Відомо: суспільні відносини, що складаються й існують у сфері несення або проходження військової служби, за обсягом досить широкі і за змістом вельми складні. Вони включають різні сторони (аспекти) чи сфери цієї служби, які входять до змісту даних відносин як їх складові: відносини, що стосуються порядку підлеглих та військової гідності; порядку проходження військової служби; порядку збереження та користування військовим майном; порядку експлуатації військової техніки; порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб; відносини у сфері охорони державної таємниці; у сфері військової службової діяльності; у сфері порядку несення військової служби на полі бою та в районі бойових дій; відносини у сфері виконання обов'язків несення військової служби, що впливають із міжнародних конвенцій і договорів. Ці сфери (сторони, аспекти) несення або проходження військової служби в теорії і практиці кримінального права прийнято визначати як «безпосередні об'єкти військових злочинів». Вони співвідносяться з родовим об'єктом як частка з цілим і при цьому уточнюють та деталізують його. Одночасно родовий об'єкт обумовлює й основні риси безпосередніх об'єктів військових злочинів, оскільки частина завжди має риси цілого. Механізм посягання на родовий об'єкт полягає у тому,

що при вчиненні військового злочину шкода йому заподіюється завжди шляхом порушення перш за все тієї чи іншої сфери (сторони) встановленого порядку несення або проходження військової служби, тобто шляхом посягання на безпосередній об'єкт. Відповідно до цього і залежно від безпосередніх об'єктів, на які посягають військові злочини, можна виділяти такі їх види (групи).

I. *Злочини проти порядку підлеглості та військової гідності*: непокора (ст. 402), невиконання наказу (ст. 403), опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404), погроза або насильство щодо начальника (ст. 405), порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 406 КК).

II. *Злочини проти порядку проходження військової служби*: самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407), дезертирство (ст. 408), ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 409 КК).

III. *Злочини проти порядку збереження та користування військовим майном*: викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410), умисне знищення або пошкодження військового майна (ст. 411), необережне знищення або пошкодження військового майна (ст. 412), марнотратство або втрата військового майна (ст. 413 КК).

IV. *Злочини проти порядку експлуатації військової техніки*: порушення правил поведіння зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпечність для оточення (ст. 414), порушення правил водіння або експлуатації машин (ст. 415), порушення правил польотів або підготовки до них (ст. 416), порушення правил кораблеводіння (ст. 417 КК).

V. *Злочини проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб*: порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання (ст. 418), порушення статутних правил несення прикордонної служби (ст. 419), порушення статутних правил несення бойового чергування (ст. 420), порушення статутних правил внутрішньої служби (ст. 421 КК).

VI. *Злочини у сфері охорони державної таємниці*: розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості (ст. 422 КК).

VII. *Військові службові злочини*: зловживання військовою службою особою владою або службовим становищем (ст. 423), перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 424), недбале ставлення до військової служби (ст. 425), бездіяльність військової влади (ст. 426 КК).

VIII. *Злочини проти порядку несення військової служби на полі бою та в районі бойових дій*: здача або залишення ворогові засобів ведення війни (ст. 427), залишення гинучого військового корабля (ст. 428), самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю (ст. 429), добровільна здача в полон (ст. 430), злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні (ст. 431), мародерство (ст. 432 КК).

XI. *Злочини, відповідальність за які передбачена міжнародними конвенціями та договорами*: насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433), погане поводження з військовополоненими (ст. 434), незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання ними (ст. 435 КК).

Система і види військових злочинів, що пропонуються з достатньою повнотою і в логічно узгодженому порядку, характеризують системи і види суспільно небезпечних діянь, що посягають на встановлений порядок несення або проходження військової служби.

Контрольні запитання

1. Поняття військового злочину (загальна характеристика).
2. Родовий та безпосередні об'єкти військових злочинів.
3. Об'єктивна сторона військових злочинів.
4. Суб'єктивна сторона військових злочинів.
5. Суб'єкт військових злочинів.
6. Проблеми кваліфікації військових злочинів, учинених у співучасті.
7. Система військових злочинів.

Розділ II

Злочини проти порядку підлеглості та військової гідності

§ 1. Загальна характеристика злочинів проти порядку підлеглості та військової гідності

Суспільна небезпечність цієї групи злочинів полягає у заповіданні істотної шкоди суспільним відносинам, що забезпечують належну злагодженість та впорядкованість у військових частинах, боєготовність та боєздатність військових формувань на підставі врегульованого нормативними актами порядку підлеглості та військової честі. *Безпосереднім об'єктом* злочинів, передбачених ст. 402 (непокора), ст. 403 (невиконання наказу), ст. 404 (опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків), ст. 405 (погроза або насильство щодо начальника) та ст. 406 (порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями) КК України, є порядок підлеглості та військової гідності.

Специфіка цього об'єкта визначається особливостями завдань, вирішення яких покладено на Збройні Сили України. Їх ефективне розв'язання потребує встановлення і забезпечення спеціального порядку відносин між військовослужбовцями, зміст якого перш за все виявляється у вигляді неухильного додержання принципу єдиного

чальності та спеціальних обов'язкових правил підлеглості. Тому життя та діяльність Збройних Сил України побудовано на принципі повної єдиноначальності командирів і начальників. Військова дисципліна зобов'язує кожного військовослужбовця додержуватися Конституції та законів України, Військової присяги, неухильно виконувати вимоги військових статутів, накази командирів; бути пильним, зберігати державну та військову таємницю; додержуватися визначених військовими статутами правил відносин між військовослужбовцями, зміцнювати військове товариство; виявляти повагу до командирів і один до одного, бути ввічливими і додержуватися військового етикету; поводитися з гідністю і честю, не допускати самому і стримувати інших від негідних вчинків¹.

За стан дисципліни у військовому об'єднанні, з'єднанні, частині (підрозділі), закладі та установі відповідає начальник (командир). Інтереси захисту Вітчизни зобов'язують командира постійно підтримувати військову дисципліну, вимагати її дотримання від підлеглих, не залишати поза увагою жодного дисциплінарного правопорушення. Проте діяльність командира щодо підтримання військової дисципліни оцінюється не кількістю накладених ним дисциплінарних стягнень, а належним виконанням обов'язків з додержанням вимог законів і військових статутів, повним використанням дисциплінарної влади для становлення і підтримання порядку, запобігання порушенням військової дисципліни. Командир, який не забезпечив додержання військової дисципліни та не вжив заходів щодо її відновлення, несе встановлену законом відповідальність. Кожний військовослужбовець зобов'язаний сприяти командирові у відновленні та постійному підтриманні порядку і дисципліни, тобто командир має право видавати накази і розпорядження, а підлеглий зобов'язаний їх виконувати сумлінно, точно та у встановлений строк.

У разі непокори чи опору підлеглому командир зобов'язаний для відновлення порядку вжити всіх передбачених законами та військовими статутами заходів примушування, аж до арешту винного і притягнення його до кримінальної відповідальності. Випадки невиконання підлеглими наказів командирів (начальників), що були видані

¹ Закон України від 24 березня 1999 р. «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» (ст. 4).

в інтересах служби, опір або примушування командирів до порушення службових обов'язків, фізичне або психічне насильство над ними є нетерпимими в лавах збройних сил, оскільки заподіюють безпосередню шкоду інтересам забезпечення постійної бойової готовності збройних сил, військової дисципліни, що вимагає рішучої боротьби з такими злочинами.

Серйозну небезпечність для військового правопорядку становить і порушення статутних правил взаємовідносин військовослужбовців за відсутності відносин підлеглості, що перешкоджає виконанню потерпілими службових обов'язків, порушує нормальну життєдіяльність збройних сил.

Злочини проти порядку підлеглості та військової гідності у більшості випадків супроводжуються застосуванням різних видів насильства, оскільки посягають не тільки на військовий правопорядок, а й на життя, здоров'я, честь та гідність військовослужбовців. Тому боротьба з цими злочинами поряд з охороною встановленого порядку несення військової служби має на меті захист прав і свобод військовослужбовця як людини і громадянина.

■ § 2. Непокора

Стаття 402. Непокора

1. Непокора, тобто відкрита відмова виконати наказ начальника, а також інше умисне невиконання наказу –

караються службовим обмеженням на строк до двох років або триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років, або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Ті самі діяння, якщо вони вчинені групою осіб або спричинили тяжкі наслідки, –

караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

3. Непокора, вчинена в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

Безпосереднім об'єктом злочину є встановлений порядок підлеглості та військової гідності, честі, порушення якого спричиняє неорганізованість та безлад у військових частинах, негативно позначається на їх боєготовності та боєздатності. Суспільна небезпечність цього злочину визначається тим, що він порушує закріплений у військових статутах порядок керування військами, який встановлюється з метою забезпечення їх постійної бойової готовності, перешкоджає нормальному виконанню військовими частинами та підрозділами покладених на них завдань, чим спричиняє шкоду інтересам служби.

Виконання покладених на Збройні Сили завдань неможливе без забезпечення належної військової дисципліни. Військова дисципліна зобов'язує кожного військовослужбовця додержуватися Конституції та законів України, неухильно виконувати вимоги військових статутів, накази командирів, додержуватися визначених правил відносин між військовослужбовцями, виявляти повагу до командирів і один до одного. Життя і діяльність Збройних Сил України побудовані на принципі повної єдиноначальності командирів і начальників. Сутність єдиноначальності полягає у зосередженні у командира всіх функцій управління ввіреному йому підрозділом. Він повністю відповідає за бойову підготовку, військову дисципліну, стан озброєння, бойової техніки, транспорту, матеріально-побутове і медичне забезпечення військової частини. Єдиноначальність є одним із принципів будівництва і керівництва Збройними Силами України, що полягає у наділенні командира (начальника) всією повнотою розпорядчої влади стосовно підлеглих¹.

Статут внутрішньої служби Збройних Сил України, затверджений Законом України від 24 березня 1999 р., дає визначення поняттям «начальники» та «підлегли», «старші та молодші за військовим званням». За своїм службовим становищем і військовим званням військовослужбовці можуть бути начальниками або підлеглими стосовно інших військовослужбовців. Начальником визнається особа, якій постійно чи тимчасово підлегли інші військовослужбовці. Начальники, яким військовослужбовці підпорядковані за службою, у тому числі тимчасово, є прямими начальниками для цих військово-

¹ Закон України від 24 березня 1999 р. «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» (ст. 194).

службовців. Найближчий до підлеглого прями́й начальник є безпосереднім начальником¹. У ст. 32 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України міститься визначення начальників залежно від їх військових звань. Військовослужбовці, які за своїм службовим становищем і військовим званням (статті 31 і 32 цього Статуту) не є стосовно інших військовослужбовців начальниками або підлеглими, можуть бути старшими чи молодшими за військовим званням. Старші за військовим званням військовослужбовці мають право вимагати від молодших за військовим званням військовослужбовців додержання військової дисципліни, громадського порядку і форми одягу, а також правил поведінки і військового вітання. Молодші за званням військовослужбовці повинні беззастережно виконувати зазначені вимоги старших за військовим званням військовослужбовців.

Начальник має право одноособово приймати рішення, видавати накази та розпорядження, зобов'язаний перевіряти їх виконання², а підлеглий зобов'язаний їх виконувати сумлінно, точно та у встановлений строк. Наказом є обов'язкова до виконання вимога начальника про вчинення або невчинення підлеглим певних дій за службою. Він може бути звернений до одного або до групи військовослужбовців і має за мету досягнення конкретного результату. Накази видаються, як правило, в порядку підпорядкованості, тобто безпосереднім начальником. За крайньої потреби командир (начальник), старший за службовим становищем, ніж безпосередній начальник, може віддати наказ підлеглому, минаючи його безпосереднього начальника, про що повідомляє безпосереднього начальника підлеглого чи наказує підлеглому особисто доповісти своєму безпосередньому начальникові.

Наказ може бути відданий у будь-якій формі: письмово, усно, засобами електронного зв'язку, телефоном, телеграфом, радіозв'язком або в інший спосіб. Він може бути переданий безпосередньо підлеглому чи доведений до його відома через інших осіб. З деяких питань військової служби законодавством України встановлено тільки письмову форму віддання наказів (наприклад, з питань витрати грошових

¹ Закон України від 24 березня 1999 р. «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» (ст. 194).

² Закон України від 24 березня 1999 р. «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» (ст. 197).

коштів¹). Наказ має бути сформульовано чітко, не допускати подвійного тлумачення і не викликати сумнівів у підлеглого. Військово-службовець, отримавши наказ, відповідає «Слухаюсь» і розпочинає його виконання, зобов'язаний неухильно виконати його. Про виконання наказу військовослужбовець зобов'язаний доповісти начальнику. Підлеглий зобов'язаний беззастережно виконувати накази начальника, крім випадків віддання явно злочинного наказу.

Для правильної юридичної кваліфікації цього злочину необхідно достовірно і точно встановити, чи перебували винний та потерпілий між собою у відносинах підлеглості по військовій службі. Як правило, це не викликає істотних труднощів, тому що службове становище військовослужбовців визначено військовими статутами та відповідними наказами командування.

З *об'єктивної сторони* цей злочин може виявлятися у двох альтернативних формах: 1) відкритої відмови виконати наказ начальника (непокора) або 2) іншого умисного невиконання наказу.

Відкрита відмова від виконання наказу є найбільш зухвалою формою його невиконання. При непокорі підлеглий або у категоричній формі заявляє про те, що він не виконуватиме наказ, або може мовчки демонстративно вчиняти дії, які явно свідчать про те, що наказ не виконуватиметься. Відмова може бути заявлена віч-на-віч або прилюдно. Публічна непокора, особливо перед строем, як правило, свідчить про підвищену суспільну небезпечність злочину.

Суперечка підлеглого з приводу отриманого наказу, його обговорення не створюють складу злочину, якщо наказ виконано. У цьому разі суперечка може тягти за собою лише дисциплінарну відповідальність.

Інше умисне *невиконання наказу* ззовні може виявлятися в будь-яких діях чи бездіяльності. Невиконання наказу підлеглим може бути виявлено у формі явній, очевидній для інших військовослужбовців, або прихованій від них. Інше умисне невиконання наказу визначається тим, що підлеглий відкрито не заявляє, що не виконуватиме наказ начальника, наказ начебто приймається до виконання, але насправді

¹ Наказ Держкомкордону України від 22 березня 1999 р. № 130 «Про затвердження Інструкції про службові відрядження військовослужбовців Прикордонних військ у межах України» (Офіц. вісн. України. – 1999. – № 18. – Ст. 136).

умисно не виконується. Поняттям «невиконання наказу» охоплюються: невиконання дій, передбачених наказом; вчинення дій, заборонених наказом; неналежне виконання наказу, тобто відхилення від його припису в часі, місці та характері дій.

Відповідальність за ст. 402 КК настає за невиконання наказу, що містить конкретну вимогу. Невиконання вимог загальних обов'язкових норм, що містяться у статутах, посібниках, інструкціях, не може розглядатися як непокора. Відповідальність за невиконання таких загальних норм може наставати як за недбале ставлення до військової служби. За порушення ж статутних правил вартової, внутрішньої служби, правил водіння або експлуатації машин відповідальність настає за спеціальними нормами чинного КК.

Однак невиконання відданого начальником або старшим за військовим званням наказу, спрямованого на припинення підлеглим чи молодшим за військовим званням дій щодо порушення загальних вимог військової служби та повернення до належного виконання ними своїх обов'язків, підпадає під ознаки ст. 402 КК.

Особа, яка одержала законний наказ, зобов'язана його виконати. За своєю природою виконання військовослужбовцем законного наказу начальника є виконанням юридичного обов'язку.

Разом з тим злочинність діяння відсутня, якщо непокора являє собою відмову від виконання явно незаконного наказу. У ч. 3 ст. 41 КК передбачено, що не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка відмовилася виконувати явно злочинний наказ або розпорядження. Це положення цілком відповідає ч. 1 ст. 60 Конституції України, в якій закріплено, що ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні накази і розпорядження. За віддання і виконання явно злочинного наказу або розпорядження настає кримінальна відповідальність. Злочинним визнається наказ, що передбачає вчинення не тільки діяння, передбаченого КК, а й діяння, що є злочином відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями (ч. 2 ст. 7 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод).

Вочевидь, виконавець наказу повинен оцінити його з точки зору того, приписує він вчинення злочину або ні. Виконавець наказу лише в тому разі має право відмовитися від його виконання, якщо для ньо-

го очевидно, у нього немає ніяких сумнівів, він достеменно усвідомлює, що наказ приписує йому вчинення саме злочину. Якщо для особи це є неочевидним, небезспірним, то вона не має права відмовитися від виконання наказу, навіть якщо він приписує вчинення правопорушення.

Якщо особа помиляється в оцінюванні наказу як злочинного (наприклад, вважає, що наказ приписує вчинення злочину, а в дійсності наказ приписує заподіяння правомірної шкоди правоохоронюваним інтересам), то при вибачальній помилці, коли особа в обстановці, що склалася, не могла усвідомлювати помилковості свого припущення, вона внаслідок казусу не підлягає відповідальності за відмову виконати законний наказ. Якщо ж помилка була невибачальною, тобто особа хоча і помилялася в оцінюванні законного наказу як злочинного, але за обставинами справи могла не припуститися такої помилки, то вона підлягає відповідальності за необережне невиконання наказу (наприклад, за ст. 403 «Невиконання наказу»).

За віддання і виконання злочинного наказу кримінальній відповідальності підлягають як особа, яка видала такий наказ, так і особа, яка виконала явно злочинний наказ. Службова особа, яка віддала злочинний наказ, підлягає відповідальності за зловживання владою або службовим становищем (ст. 423 КК) чи перевищення влади (ст. 424 КК) і за підбурювання чи організацію вчинення злочину, передбаченого в наказі.

Особа, для якої було очевидно, що наказ є злочинним, і вона, проте, виконала такий наказ, підлягає кримінальній відповідальності за вчинення злочину на загальних підставах як виконавець злочину. Це положення сформульовано в ч. 4 ст. 41 КК: «Особа, що виконала явно злочинний наказ або розпорядження, за діяння, вчинене з метою виконання такого наказу або розпорядження, підлягає кримінальній відповідальності на загальних засадах». При цьому вчинення злочину на виконання такого наказу є обставиною, що пом'якшує покарання (п. 6 ч. 1 ст. 66 КК).

Особа, яка одержала злочинний наказ, може і не усвідомлювати його злочинного характеру. Однак, якщо за обставинами справи вона повинна була і могла це усвідомлювати, то вчинене розглядається як необережний злочин, якщо, звичайно, таке необережне заподіяння шкоди передбачене в КК як злочинне.

Якщо ж особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати злочинного характеру наказу (казус), то за діяння, вчинене з метою виконання такого наказу, кримінальній відповідальності підлягає тільки та особа, яка віддала злочинний наказ (ч. 5 ст. 41). У цьому разі особа, яка виконала злочинний наказ, виступає своєрідним знаряддям у руках того, хто видав злочинний наказ (так зване посереднє заподіяння). Останній підлягає відповідальності як виконавець того умисного злочину, вчинення якого приписувалося в наказі і який він вчинив «руками» невинуватого «виконавця».

На можливість правильного оцінювання законності або незаконності наказу впливають різні обставини, а саме: професійний досвід, ступінь усвідомлювання реальної обстановки та деякі інші чинники¹. У деяких ситуаціях, коли існує різний ступінь обізнаності про конкретні обставини реальної обстановки, протиправність виконання наказу об'єктивно може бути усвідомлена лише підлеглим, а не начальником, який віддав наказ. Невиконання підлеглим наказу, протиправність якого відома лише йому, не можна кваліфікувати як злочин.

Непокору слід вважати закінченим злочином із моменту відкритої відмови виконати наказ або з моменту його умисного невиконання незалежно від настання наслідків.

Із суб'єктивної сторони відкрита відмова виконати наказ начальника здійснюється тільки з прямим умислом. Інше умисне невиконання наказу може бути здійснено також тільки з прямим умислом.

Мотиви вчинення цього злочину можуть бути різними і для його кваліфікації значення не мають.

Суб'єктом злочину може бути військовослужбовець чи військовозобов'язаний під час проходження зборів, який за своїм службовим становищем чи військовим званням є підлеглим начальникові, який віддав наказ.

У ч. 2 ст. 402 КК передбачено відповідальність за непокору, вчинену групою осіб або яка спричинила тяжкі наслідки.

Групова непокора передбачає злочинну дію двох або більше осіб, об'єднаних спільністю умислу. Вчинення злочину групою осіб визна-

¹ Сызранцев, В. Г. Воинские преступления [Текст] / В. Г. Сызранцев. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – С. 31.

чене у ч. 1 ст. 28 КК і має місце тоді, якщо у ньому беруть участь декілька (два чи більше) виконавців без попередньої змови між собою. За цієї форми співучасті всі виконавці (співвиконавці) виконують у повному обсязі чи частково об'єктивну сторону складу злочину. У цих випадках діяльність одного виконавця приєднується до діяльності іншого (інших) у процесі вчинення злочину, коли злочин уже розпочався, але ще не закінчився. У разі непокори, вчиненій групою осіб, кожний, хто відмовився виконати наказ начальника, усвідомлює, що непокора здійснюється ним разом з іншою особою у складі групи. Для групової непокори наявність попередньої змови не є обов'язковою. За цією нормою кваліфікуються також дії винних осіб, які вчинили злочин за попередньою змовою (ч. 2 ст. 28 КК) чи у складі організованої групи осіб (ч. 3 ст. 28 КК). Якщо група осіб вчинила злочин з попередньою змовою, це означає, що у ньому брали участь особи, які заздалегідь домовилися про спільне вчинення злочину. Злочин вважається вчиненим організованою групою, якщо у його вчиненні брали участь декілька осіб (три та більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання.

До *тяжких наслідків* невиконання наказу слід відносити: зрив виконання бойової операції чи завдання, пошкодження бойової техніки та устаткування, утворення реальної небезпечності для життя та здоров'я особового складу підрозділу, спричинення тяжкого або середньої тяжкості пошкодження, загибель людей, заподіяння великої матеріальної шкоди, зниження боєздатності військових частин та підрозділів тощо. Зазначене поняття є оцінним, і його зміст у кожному конкретному випадку вчинення злочину залежить від обсягу заподіяної шкоди, її характеру, обсягу витрат та ресурсів, які слід використати для усунення заподіяної шкоди, ступеня негативного впливу на об'єкт кримінально-правової охорони тощо.

Для притягнення до кримінальної відповідальності завжди слід установити наявність необхідного причинного зв'язку між непокорою та настанням тяжких наслідків.

Психічне ставлення до тяжких наслідків може виявлятися лише в необережній формі вини.

У ч. 3 ст. 402 КК передбачено підвищену кримінальну відповідальність за непокору, вчинену в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці.

§ 3. Невиконання наказу

Стаття 403. Невиконання наказу

1. *Невиконання наказу начальника, вчинене за відсутності ознак, зазначених у частині першій статті 402 цього Кодексу, якщо воно спричинило тяжкі наслідки, –*

карається службовим обмеженням на строк до двох років або триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до одного року, або позбавленням волі на строк до двох років.

2. *Те саме діяння, вчинене в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, –*

карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

Цей злочин є різновидом невиконання наказу начальника, тому на нього повністю поширюються положення про об'єкт посягання, поняття наказу, суб'єкта злочину, наведені щодо характеристики ознак злочину, передбаченого ст. 402 КК.

Об'єктивна сторона злочину полягає у невиконанні або неналежному виконанні наказу, що спричинило тяжкі наслідки. Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони є: 1) діяння у формі невиконання наказу начальника за відсутності ознак непокори, зазначених у ч. 1 ст. 402 КК; 2) спричинення тяжких наслідків; 3) необхідний причинний зв'язок між невиконанням наказу начальника та тяжкими наслідками.

Формою виявлення діяння є таке невиконання наказу, що не містить ознак непокори, у тому числі за відсутності відкритої заяви про небажання виконувати наказ або демонстративних дій, що свідчать про явне небажання підлеглого коритися наказу начальника.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є настання через невиконання наказу тяжких наслідків. До таких належить відносити: зрив заходів щодо забезпечення постійної бойової готовності військової частини, підрозділу, корабля; зрив бойового завдання, операції, чергування; знищення або пошкодження бойової та спеціальної техніки; загибель людей; заподіяння хоча б одному потерпілому тяжких тілесних ушкоджень, тілесних ушкоджень середньої тяжкості двом або більше потерпілим; втрату керування військами; заподіяння істотної майнової шкоди тощо. Поняття тяжких наслідків у розгляду-

ваному складі злочину є оцінним, визначення його змісту в кожному конкретному випадку пов'язано зі з'ясуванням обсягу заподіяної шкоди, її характеру, обсягу витрат та ресурсів, що слід використати для усунення заподіяної шкоди, ступеня негативного впливу на об'єкт кримінально-правової охорони тощо.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є необхідний причинний зв'язок між невиконанням наказу та наслідками, що настали. У разі відсутності настання саме тяжких наслідків дії винної особи, яка не виконала наказ начальника, складу цього злочину не містять. Винна особа може бути притягнена до відповідальності за нормами Дисциплінарного статуту Збройних Сил України.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується необережною формою вини у вигляді злочинної недбалості або злочинної самопевненості. При цьому винний не передбачає можливості настання тяжких наслідків через невиконання наказу, хоча повинен був і міг це передбачити, чи свідомо не виконує наказ, легковажно розраховуючи на конкретні обставини, завдяки яким, на його думку, тяжкі наслідки буде відвернено.

У ч. 2 ст. 403 передбачено кваліфікуючі ознаки злочину: невиконання наказу в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці.

§ 4. Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків

Стаття 404. Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків

1. Опір начальникові, а також іншій особі, яка виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, або примушування їх до порушення цих обов'язків –

караються службовим обмеженням на строк до двох років або триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років, або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

2. Ті самі дії, вчинені групою осіб або із застосуванням зброї, або такі, що спричинили тяжкі наслідки, –

караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони були вчинені в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, –

караються позбавленням волі на строк від трьох до дванадцяти років.

4. Дії, передбачені частинами другою або третьою цієї статті, якщо вони були пов'язані з умисним вбивством начальника або іншої особи, яка виконує обов'язки з військової служби, –

караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі.

Суспільна небезпечність цього злочину полягає у тому, що він перешкоджає нормальній службовій діяльності командирів (начальників), підриває принцип єдиноначальності та авторитет військово-службовців, на яких покладено певні службові обов'язки. При цьому посягання на встановлений у Збройних Силах України порядок підлеглості часто має відкритий, демонстративний характер. Опір начальника або примушування його до порушення службових обов'язків поєднується із застосуванням фізичного або психічного насильства. З огляду на це даний злочин посягає разом з порядком підлеглості ще й на особу військовослужбовця. Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків є найбільш небезпечним злочином у Збройних Силах України та інших військах. Підвищена суспільна небезпечність цих злочинів полягає у тому, що винний відкрито і зухвало втручається у службову діяльність начальника чи іншого військовослужбовця, що здійснюється в інтересах військового порядку, з метою припинити або змінити її законний характер.

Шкода, заподіяна особі, безпосередньо впливає на ступінь суспільної небезпечності вчиненого військового злочину, а характер цієї шкоди може бути визнаний однією з кваліфікуючих обставин. Цей злочин за своєю конструкцією є двохоб'єктним, в якому *безпосереднім об'єктом* виступає встановлений порядок підлеглості та військової честі, що забезпечує нормальну службову діяльність командирів (на-

чальників) або інших осіб, що виконують обов'язки по військовій службі¹. *Додатковим, факультативним об'єктом* цього злочину є життя, здоров'я, тілесна недоторканність начальників або інших осіб, що виконують покладені на них обов'язки з військової служби.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 404 КК, може виявлятися у таких альтернативних формах: 1) опір начальникові, а також іншій особі, яка виконує покладені на неї обов'язки військової служби; 2) примушування цих осіб до порушення покладених на них обов'язків по військовій службі. Потерпілими від злочину можуть бути начальники та інші особи, які виконують обов'язки з військової служби.

Начальником є особа, якій постійно чи тимчасово підлегли інші військовослужбовці.

Іншими особами, які виконують обов'язки з військової служби, є військовослужбовці: особи офіцерського складу, прапорщики, мічмани, військовослужбовці строкової і надстрокової служби та військової служби за контрактом Збройних Сил України, Прикордонних військ України, Служби безпеки України, військ цивільної оборони, а також інших військових формувань, які створюються Верховною Радою України, стратегічних сил оборони, які дислокуються на території України, військовослужбовці-жінки, курсанти військових навчальних закладів, які проходять військову службу (ст. 401 КК). До інших осіб, що виконують покладені на них обов'язки з військової служби, належать також військовослужбовці, що перебувають у складі караулів, патруля або нарядів внутрішньої служба, а також інші обов'язки по військовій службі.

Опором є активна фізична протидія здійсненню названими особами покладених на них службових обов'язків або обов'язків з військової служби. При цьому дії того, хто чинить опір, можуть бути спрямовані безпосередньо проти особи, наприклад начальника (винний перешкоджає військовому начальнику здійснювати заходи щодо забезпечення дисципліни у військовому підрозділі та підтримання належної боєздатності), або проти предметів, необхідних для виконання названими особами своїх обов'язків (винний знищує письмовий

¹ Закон України від 24 березня 1999 р. «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» (статті 11, 33, 34).

наказ, який військовий начальник передав у підрозділ для виконання; засоби зв'язку та оперативного керування підпорядкованим начальнику підрозділом). Він може і не супроводжуватися насильством, а виражатися у створенні перепон, спробі вирватися під час затримання та ін.

Опір характеризується такими ознаками: 1) полягає в активних діях; 2) дії спрямовані на організм потерпілого та виявляються у застосуванні фізичної сили до нього або проти предметів, необхідних для виконання ним своїх обов'язків; 3) перешкоджає (протидіє) виконанню потерпілим своїх функцій, реалізації повноважень; 4) дії винного вчиняються під час виконання потерпілим покладених на нього обов'язків.

Для об'єктивної сторони необхідно, аби опір виявлявся при виконанні зазначеними працівниками службових обов'язків чи обов'язків з військової служби. При опорі винний намагається не допустити виконання начальником або іншою особою службових обов'язків, не дати йому можливості діяти в даній конкретній ситуації відповідно до закону, вимог військових статутів або наказу начальника. Як правило, перед опором відбувається якесь порушення військової дисципліни, а сам опір є реакцією підлеглого на правомірні дії начальника (особи, яка виконує певні обов'язки з військової служби) по припиненню порушень. Це, наприклад, випадки перешкоджання інспектору ВАІ затримати військовослужбовця, який порушив Правила дорожнього руху, командиру – відправити підлеглого, якого заарештовано в дисциплінарному порядку, на гауптвахту тощо.

Опір може вчинятися тільки під час виконання начальником або іншою особою того чи іншого обов'язку з військової служби. Він може і не супроводжуватися насильством, а виражатися у створенні перепон, спробі вирватися під час затримання тощо.

Правильно кваліфіковано як опір начальнику за ч. 1 ст. 404 КК України дії рядового С., який спочатку не виконав вимоги чергового по полку та його помічників – офіцерів Т. та К. і відмовився залишити приміщення казарми сусіднього підрозділу, а потім, коли останні спробували виштовхнути його з підрозділу, завдав кожному з них по декілька ударів рукою¹.

¹ Архів військового суду Запорізького гарнізону за 1997 р.

Опір слід відрізнити від непокори, відповідальність за яку передбачено ст. 402 КК. Відмінність опору від непокори полягає у тому, що опір – це активна фізична протидія законній діяльності потерпілих, а непокора – пасивна поведінка.

Склад аналізованого злочину відсутній у випадках учинення опору начальникові при здійсненні ним явно незаконних дій. До такого опору слід застосовувати правила необхідної оборони. Злочин вважається закінченим з моменту активної протидії.

Примушуванням є протиправний фізичний або психічний вплив з метою приневолити потерпілого виконати, у супереччя його бажанню, явно незаконні дії. Для складу *примушування* входять такі обов'язкові ознаки: 1) застосування до начальника чи іншої особи, яка виконує обов'язки по військовій службі, психічного чи фізичного насильства; 2) пред'явлення до зазначених осіб конкретних протизаконних вимог, спрямованих на припинення або зміну характеру їх службової діяльності.

Примушування може стосуватися службових дій, які виконуються як у момент протиправного впливу на потерпілого, так і дій, що повинні (або можуть) виконуватись у майбутньому.

Якщо під час застосування фізичного або психічного насильства до начальника або іншого військовослужбовця не ставитимуться конкретні вимоги щодо порушення обов'язків по військовій службі, то подібні дії можуть бути кваліфіковані як погроза начальникові або насильництво стосовно начальника (ст. 405) чи як опір (ст. 404).

Під *фізичним насильством* розуміють незаконне позбавлення волі, зв'язування, заподіяння зазначеним особам ударів, побоїв, тілесних ушкоджень, інші насильницькі дії, мучення, зв'язування, шмаргання тощо. *Погроза* застосування насильства – це дії або висловлювання, що доводяться до відома потерпілого, виражають намір винного застосувати фізичне насильство стосовно цих самих осіб.

Рядовий А. під час виконання обов'язків вартового у стані алкогольного сп'яніння з хуліганських мотивів став бити вартових, а коли розвідний сержант В. почав вимагати від А. припинити протиправні дії та намагався відібрати автомат, А. вчинив йому опір. Органи досудового слідства кваліфікували дії А. як особливо злісне хуліганство за ознаками особливої зухвалості, опору особі, яка намагалася

припинити хуліганські дії, та спроби застосування зброї. Але така кваліфікація була помилковою, оскільки В. був начальником А. та у цьому випадку було вчинено злочин проти порядку підлеглих¹.

Як примушування слід кваліфікувати випадки, коли військово-службовці строкової служби, які були призвані на службу раніше, шляхом застосування різних форм насильства намагаються примусити сержантів та старшин, які були призвані на військову службу пізніше, створювати їм полегшені умови військової служби, не призначати в наряди, не вимагати виконання денного розпорядку, не призначати до господарських робіт тощо.

По-перше, примушування відрізняється від опору тим, що передбачає пред'явлення начальнику конкретної вимоги про вчинення або утримання від здійснення яких-небудь дій, які військовослужбовець повинен здійснити згідно зі статутними правилами або наказом. Відсутність таких вимог виключає можливість кваліфікації дій винного як примушування. Тому застосування насильства до начальника на підставі незадоволення його службовою діяльністю, але без пред'явлення конкретних вимог не може бути визнано примушуванням, навіть якщо підлеглий цим намагається змінити службову діяльність начальника. Такі дії слід кваліфікувати за ст. 405 КК.

По-друге, вчинення опору можливо лише безпосередньо в момент виконання потерпілим конкретного службового завдання, а примушування може виконуватись як у цьому випадку, так і відносно особи, яка зараз не виконує службові обов'язки, але в майбутньому їх виконуватиме. Тобто диспозицію ст. 404 КК у частині, яка стосується опору начальнику чи іншій особі, викладено таким чином, що кваліфікувати за цією статтею можливо лише у випадках вчинення злочину під час виконання потерпілим своїх обов'язків з військової служби. При цьому можливе примушування начальника чи іншої особи до майбутнього порушення обов'язків з військової служби, наприклад примушування начальника в майбутньому не включати підлеглого до вартової служби. Під обов'язками з військової служби за ст. 404 КК слід розуміти не тільки факт перебування на військовій службі, а конкретні службові обов'язки, що їх виконує військово-службовець на підставі вимог статутів або наказу начальника з інтересів військової служби.

¹ Архів військового суду Запорізького гарнізону за 1994 р.

За ч. 1 ст. 404 КК насамперед слід кваліфікувати опір, вчинений без насильства. За цією ж частиною мають кваліфікуватись опір та примушування, які супроводжуються загрозою застосування насильства, включаючи загрозу вбивством. Частина 1 ст. 404 охоплює також опір та примушування, яке супроводжується фізичним насильством над начальником або особою, яка виконує обов'язки з військової служби, у вигляді нанесення ударів, побоїв, насильницького позбавлення волі, спричинення легкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження. Зазначені види фізичного насильства над особою потерпілого не виходять за межі ч. 1 ст. 404 згідно із санкцією цієї частини (позбавлення волі на строк від двох до п'яти років). Тому вони поряд з іншими обставинами опору чи примушування можуть бути зараховані в порядку індивідуалізації покарання.

Заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження повинно визнаватись як тяжкий наслідок опору чи примушування, що потребує кваліфікації за ч. 2 ст. 404 КК. Якщо опору чи примушуванню передували хуліганські дії, які не охоплюються ознаками інших військових злочинів, має місце реальна сукупність двох злочинів, передбачених статтями 296 та 404.

Вчинення військовослужбовцем опору представнику влади або представнику громадськості, що охороняють громадський порядок, і опір працівнику міліції або члену громадського формування з охорони громадського порядку, а також військовослужбовцю при виконанні цими особами покладених на них обов'язків з охорони громадського порядку кваліфікуються за ст. 342 КК.

Примушування працівників правоохоронних органів з числа військовослужбовців до порушення ними обов'язків, пов'язаних з відправленням правосуддя, розкриттям злочинів або інших правопорушень чи запобіганням їм, слід кваліфікувати за статтями, що передбачають відповідальність за злочини проти правосуддя та порядку управління. Якщо такими діями було вчинено ще й посягання на порядок несення військової служби, скоєне треба кваліфікувати за сукупністю злочинів: проти правосуддя чи порядку управління та за ст. 404 КК.

Злочини визнаються закінченими з моменту фактичного вчинення опору або примушування незалежно від досягнення винним своїх цілей перешкодити військовослужбовцю виконати покладені на нього обов'язки по службі або примусити їх порушити.

Із *суб'єктивної сторони* злочин характеризується прямим умислом. Винний усвідомлює, що чинить опір саме визначеним у ч. 1 ст. 404 КК потерпілим і бажає тим самим перешкодити виконанню ними своїх обов'язків чи примусити до їх порушення. Якщо особа не усвідомлювала, що чинить опір названим особам, склад даного злочину відсутній.

При примушуванні потерпілих до порушення обов'язків по військовій службі обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є мета – припинення або зміна характеру правомірної діяльності потерпілого.

Суб'єктом злочинів можуть бути військовослужбовці рядового, сержантського і старшинського складу, прапорщики і мічмани, а також особи офіцерського складу.

За ч. 2 ст. 404 кваліфікується опір або примушування, вчинене з обтяжуючих обставин: вчинення злочину *групою осіб* або *із застосуванням зброї*, чи якщо ці протиправні дії *потягли за собою тяжкі наслідки*. Для складу будь-якого із названих злочинів досить хоча б однієї із цих обтяжуючих обставин.

Для наявності *групи осіб* як кваліфікуючої ознаки не обов'язково, аби між винними була попередня домовленість. Наявність попередньої змови свідчитиме про більш небезпечну форму опору. Спільність умислу і сумісність дій можуть виникнути під час вчинення опору чи примушування. Необхідно тільки, аби кожна особа усвідомлювала, що вона чинить опір чи примушування разом з іншими особами.

Під *зброєю* слід розуміти предмети та пристрої, що призначені для ураження живих цілей, кораблів, літаків (вертольотів) та інших об'єктів і не мають іншого призначення, – штатна армійська зброя (автомат, гвинтівка, пістолет, кулемет, карабін, багнет, кортик та ін.)¹, а також іншу зброю², виготовлену як заводським, так і кустарним

¹ Пункт 1.3 Інструкції про застосування зброї, бойової техніки, озброєння кораблів (катерів), літаків і вертольотів Державної прикордонної служби України, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу під час охорони державного кордону та виключної (морської) економічної зони України (розд. I, п. 1.3), затвердженої Адміністрацією Державної прикордонної служби України. Наказ від 21 жовтня 2003 р.

² Пункт 8 наказу МВС України «Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів» від 21 серпня 1998 р. № 622 (Офіц. вісн. України – 1998. – № 42. – Ст. 1574).

способом (мисливська рушниця, фінський ніж, кастет, зброя, уражаюча сила якої ґрунтується на використанні електричної енергії, радіоактивних випромінювань, біологічних та хімічних чинників тощо). Питання про віднесення тих чи інших предметів до певних видів зброї вирішується з урахуванням об'єктивних і суб'єктивних критеріїв. За об'єктивними ознаками зброєю є предмети, здатні заподіяти шкоду життю та здоров'ю людини з урахуванням їх форми, маси, міцності, зокрема твердості матеріалу, з якого виготовлено вражаючі частини, конструктивних особливостей. Суб'єктивно вони призначені для ураження живої сили – ушкодження тіла іншої людини, тобто не повинні мати іншого призначення: господарського, побутового, спортивного, обрядового тощо. Використання при опорі предметів господарського призначення, наприклад сокири, палиці і под., не дає підстав кваліфікувати ці дії за ч. 2 ст. 404 КК.

У разі виникнення сумніву щодо належності того чи іншого предмета до зброї слід призначати відповідну судову експертизу.

При визначенні понять вогнепальної та холодної зброї слід мати на увазі роз'яснення, що містяться в пп. 4 та 8 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 3 «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами»¹.

Застосування зброї означає фактичне використання її для фізичного або психічного насильства над начальником або іншою особою. Погроза оголеною зброєю, розмахування нею повинні визнаватися застосуванням зброї. Погроза словами застосувати зброю без вчинення за допомогою неї конкретних дій (демонстрація зброї, виконання пострілу вгору тощо) не є обтяжуючою обставиною, передбаченою ч. 2.

Про поняття *тяжких наслідків* див. ст. 402 КК. При цьому навіть умисне заподіяння під час опору чи примушування тяжкого тілесного ушкодження хоча б одній людині або середньої тяжкості декільком особам, а також необережне заподіяння смерті не тягне за собою додаткової кваліфікації за статтями про злочини проти особи. Опір або примушування, унаслідок якого було умисно заподіяно тяжкі тілесні ушкодження, що потягли за собою смерть потерпілого, необ-

¹ Юрид. вісн. України. – 2002. – № 26 (366).

хідно кваліфікувати за сукупністю злочинів – за ч. 2 ст. 404 та ч. 2 ст. 121 КК.

Із суб'єктивної сторони злочин характеризується прямим умислом. Ставлення до тяжких наслідків (ч. 2) може бути як умисним, так і з необережності.

За ч. 3 ст. 404 КК кваліфікуються дії, передбачені ч. 1 або ч. 2 цієї статті, якщо вони були вчинені в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці.

Про поняття воєнного стану та бойової обстановки див. ст. 401 КК.

За ч. 4 ст. 404 КК опір або примушування кваліфікуються у випадках, коли є хоча б одна із ознак, передбачених частинами 2, 3. Крім того, треба, аби діяння було пов'язане з умисним вбивством начальника чи іншої особи, що виконували обов'язки з військової служби. У цьому разі опір чи примушування, пов'язані з умисним вбивством, не потребують додаткової кваліфікації за ст. 115 КК.

§ 5. Погроза або насильство щодо начальника

Стаття 405. Погроза або насильство щодо начальника

1. Погроза вбивством або заподіянням тілесних ушкоджень чи побоїв начальникові або знищенням чи пошкодженням його майна у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби –

карається триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв або вчинення інших насильницьких дій щодо начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби –

карається позбавленням волі на строк від двох до семи років.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені групою осіб, або із застосуванням зброї, або в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, –

караються позбавленням волі від п'яти до десяти років.

Суспільна небезпечність злочину визначається тим, що погроза порушує встановлений порядок відносин між начальниками і підлеглими, може дійсно злякати начальника, негативно вплинути на його службову діяльність, призвести до зниження вимогливості щодо підлеглих, ослаблення військової дисципліни.

Військова дисципліна як необхідна умова постійної боєспроможності військових частин та підрозділів досягається повсякденною вимогливістю командирів (начальників) до підлеглих, повагою до особистої гідності військовослужбовців, умілим поєднанням і правильним застосуванням засобів переконання та примушення.

Необхідною умовою успішного виконання завдань щодо забезпечення військової дисципліни, покладених на командирів (начальників), є охорона їх недоторканності, життя та здоров'я. Погроза стосовно начальника або насильницькі дії стосовно нього спрямовані проти військової підлеглості, мають велику суспільну небезпечність, оскільки ускладнюють, а інколи взагалі роблять неможливим виконання командиром (начальником) своїх статутних обов'язків. Крім того, ці дії заподіюють шкоду життю, здоров'ю та особистій (фізичній і психічній) недоторканності начальника. Злочин унеможливує виконання командиром (начальником) своїх обов'язків, керування діями підлеглих в інтересах військової дисципліни та порядку.

Безпосереднім об'єктом злочину є порядок беззастережного підкорення начальнику, що встановлений у Збройних Силах і забезпечує йому можливість керувати діяльністю своїх підлеглих в інтересах військової служби. *Додатковим об'єктом* є життя, здоров'я та особиста недоторканність начальника.

З *об'єктивної сторони* злочин може виявлятися у таких формах: 1) погроза вбивством або заподіянням тілесних ушкоджень чи побоїв начальнику або знищенням чи пошкодженням його майна у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби (ч. 1); 2) заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв або вчинення інших насильницьких дій щодо начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби (ч. 2).

Під *погрозою* щодо начальника слід розуміти такий протиправний вплив на нього, який має на меті злякати його вчиненням вбивства, заподіянням тілесних ушкоджень чи нанесенням побоїв або знищен-

ням чи пошкодженням його майна з метою домогтися від нього відмови від належного виконання обов'язків з військової служби. Для складу цього злочину необхідно, аби погроза була адресована начальнику; була висловлена у зв'язку із виконанням ним обов'язків з військової служби; полягала в залякуванні вбивством, заподіянні тілесних ушкоджень чи побоїв або знищенні чи пошкодженні його майна; була наявною та реальною.

За відсутності хоча б однієї із зазначених ознак відсутній і склад розглядуваного злочину.

Погроза є психічним насильством. Вона може виявлятися у будь-якій формі: висловлюванні (усно, письмово, із застосуванням технічних засобів), а також у жестах або інших діях, за допомогою яких винний залякує потерпілого. Реальність погрози визначається у кожному конкретному випадку із урахуванням обставин справи, зокрема форми її висловлення, можливості реалізувати погрозу негайно чи після спливу порівняно нетривалого часу, впливу, який вона справила на начальника, а також тих негативних наслідків, які могли бути зумовлені цією погрозою. Нереальною є така погроза, якщо її здійснення зумовлено обставинами, які в теперішній час відсутні, а можливість їх настання в майбутньому є непевною та не залежить від підлеглого чи начальника (наприклад, погроза вбити начальника на фронті, коли почнеться війна).

Під *погрозою вбивством* слід розуміти виражений ззовні та доведений до відома потерпілого намір протиправно позбавити його життя за наявності у нього обґрунтованих підстав побоюватися її виконання.

Під *погрозою заподіяння тілесних ушкоджень чи побоїв* слід розуміти погрозу заподіяння начальнику різного ступеня тяжкості тілесних ушкоджень чи побоїв, тобто наслідків, передбачених статтями 121, 122, 125, 126 КК. При цьому ступінь небезпечності насильства для здоров'я потерпілого на кваліфікацію не впливає.

Заподіяння начальнику тяжкого тілесного ушкодження кваліфікується за сукупністю злочинів (ч. 2 ст. 405 та ч. 1 чи ч. 2 ст. 121 КК). Це зумовлено тим, що застосування насильства щодо потерпілого у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків, яке призвело до заподіяння йому умисного тяжкого тілесного ушкодження, утворює

ознаки самостійного (ст. 121 КК), більш небезпечного злочину, ніж злочин, передбачений ч. 2 ст. 405 КК, і притягнення винного до відповідальності лише за ч. 2 ст. 405 призведе до фактичного звільнення від відповідальності за більш небезпечний злочин.

Умисне вбивство начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби за відсутності ознак опору та примушування кваліфікується за ч. 2 п. 8 ст. 115 КК.

Злочин вважається закінченим з моменту заподіяння начальнику тілесних ушкоджень, побоїв або вчинення інших насильницьких дій.

Під *погрозою знищення майна* слід розуміти виражені ззовні та доведені до потерпілого наміри привести його майно у стан, при якому його неможливо використовувати за цільовим призначенням. У той же час протидія законній діяльності начальника може здійснюватися й шляхом погрози пошкодження майна. При цьому вартість ремонту майна, яке особа погрожувала пошкодити, може дорівнювати або перевищувати його вартість. Іншими словами, ступінь суспільної небезпечності таких дій може дорівнювати або навіть перевищувати ступінь суспільної небезпечності злочину, вчиненого шляхом погрози знищення майна начальника. Це означає, що погроза пошкодження майна за певних обставин може вплинути на психіку потерпілого так, що протидія його законній діяльності буде більш ефективною.

Під *майном* слід розуміти як рухоме (носильні речі, автомашини, мотоцикли, худобу тощо), так і нерухоме (жилий будинок, дача, плодово-ягідні та інші насадження, посіви тощо) майно. Майно характеризується сукупністю певних ознак: 1) юридичною – право на майно належить певному власнику на законній підставі, для суб'єкта злочину воно є чужим; 2) соціально-економічною – майно має певну вартість, що вимірюється вкладеною у нього працею людини та здатне задовольняти певні потреби людини, суспільства; 3) фізичною – це предмети матеріального світу, які можна вилучити, привласнити, спожити, пошкодити, знищити і т. д.

Судова практика не розглядає як військовий злочин погрозу, висловлену начальнику у зв'язку з вчиненням ним неправомірних дій, а також таких, що не відповідають інтересам військової служби.

Погроза повинна бути конкретною. Заяви типу «я тобі покажу» тощо не містять конкретної форми залякування і не можуть бути визнані злочином, що розглядається.

Погроза може бути висловлена безпосередньо начальнику або через інших осіб. В останньому випадку обов'язково має бути встановлено, що винний бажав, аби погроза була відома начальнику.

Погроза вважається закінченим злочином з того моменту, коли начальник, на адресу якого її було висловлено, сприйняв її як реальну, тобто за наявності у нього обґрунтованих побоювань за її виконання.

Якщо погроза є складовою частиною вчинення опору начальнику або примушування, то такі дії слід кваліфікувати тільки за ст. 404 КК. Не створює самостійного складу злочину і погроза, висловлена під час вчинення насильницьких дій щодо начальника (ч. 2 ст. 405 КК).

До ч. 2 віднесено такі злочинні дії, як заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв або вчинення інших насильницьких дій щодо начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби.

Із *суб'єктивної сторони* цей злочин вчиняється тільки з прямим умислом: винний усвідомлює, що погрожує начальнику вбивством, заподіянням тілесних ушкоджень, нанесенням побоїв або знищенням чи пошкодженням його майна, і бажає, аби ця погроза була сприйнята начальником.

Метою погрози є залякування начальника з метою вплинути на його правомірну службову діяльність, змінити її характер або припинити.

Мотивом погрози є невдоволення правомірною службовою діяльністю начальника або його конкретними діями по службі. У багатьох випадках насильство щодо начальника пов'язане з помстою за його справедливу вимогливість.

Насильство щодо начальника з мотивів ревнощів, заздрощів, особистої неприязні та з інших причин, не пов'язаних зі службовою діяльністю начальника і порушенням військового правопорядку, не утворює складу злочину, передбаченого ст. 405 КК.

Правильно було кваліфіковано дії сержанта О., який у відповідь на вимогу йти до казарми спати вдарив чергового по частині капітана С. в обличчя та тим самим заподіяв йому легкі тілесні ушкодження!

Суб'єктом злочину є військовослужбовець, підлеглий по службі чи військовому званню особі, якій погрожує.

¹ Архів військового суду Запорізького гарнізону за 1998 р.

Об'єктивну сторону злочину, передбаченого ч. 3 ст. 405, складають дії, встановлені ч. 1 або ч. 2 цієї статті, якщо їх вчинено *групою осіб*, або в умовах *воєнного стану*, або в *бойовій обстановці*.

Для наявності групи осіб як кваліфікуючої ознаки необов'язково, щоб між винними була попередня домовленість. Спільність умислу і сумісність дій можуть виникнути під час вчинення злочину.

Застосування зброї передбачає безпосередній вплив на осіб, стосовно яких вчиняються злочинні дії. Зброя у цих випадках використовується як засіб психічного чи фізичного насильства. Про поняття зброї див. ст. 404 КК.

Про поняття *воєнного стану* та *бойової обстановки* див. ст. 401 КК.

§ 6. Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості

Стаття 406. Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин під- леглості

1. *Порушення статутних правил взаємовідносин між військово-службовцями за відсутності між ними відносин підлеглості, що виявилось в завданні побоїв чи вчиненні іншого насильства, –*

карається арештом на строк до шести місяців або триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до одного року, або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. *Те саме діяння, якщо воно вчинене щодо кількох осіб або заподіяло легкі чи середньої тяжкості тілесні ушкодження, а також таке, що має характер знуцання або глумління над військовослужбовцем, –*

карається триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

3. *Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені групою осіб або із застосуванням зброї, або такі, що спричинили тяжкі наслідки, –*

караються позбавленням волі на строк від трьох до десяти років.

Суспільна небезпечність злочину полягає у порушенні військового правопорядку, статутних правил взаємовідносин між військово-службовцями, рівними за службовим станом та військовим званням, за відсутності між ними відносин підлеглості, а також між старшими і молодшими, які не перебувають у відносинах підлеглості, що суттєво перешкоджає виконанню потерпілими службових обов'язків, порушує нормальну життєдіяльність збройних сил, послаблює військову дисципліну. Порушення статутних правил взаємовідносин призводить до послаблення боєспроможності військових частин, може викликати зрив бойового завдання, чергування тощо. Крім того, ці дії заподіюють шкоду життю, здоров'ю та особистій (фізичній і психічній) недоторканності військовослужбовців. *Безпосереднім об'єктом* злочину є закріплений у військових статутах порядок взаємовідносин військовослужбовців, які не перебувають у відносинах підлеглості. *Додатковим об'єктом* є життя, здоров'я та особиста недоторканність військовослужбовців, їх честь та гідність¹.

За ст. 406 КК не може кваліфікуватися застосування одним військовослужбовцем до іншого насильства, обумовленого виключно особистими взаємовідносинами, які не пов'язані з військовою службою, а також такі, що не супроводжувались порушенням військового порядку. Такі правопорушення повинні розглядатись як злочини проти особи.

З об'єктивної сторони злочин полягає в нанесенні військово-службовцю побоїв або в застосуванні іншого насильства з метою примусити його виконувати повністю або частково окремі обов'язки, покладені на винного по службі, або виконувати доручення особистого характеру чи які-небудь протиправні дії, а також для того, аби принизити особисту гідність потерпілого.

Побоями є протиправне неодноразове нанесення потерпілому ударів.

Під *іншим насильством* розуміють протиправний фізичний вплив (крім ударів та побоїв), що спричинив болісні відчуття. Такі насильницькі дії найчастіше виявляються у формі викручування рук, ніг, стискування частин тіла людини, незаконного обмеження або

¹ Закон України від 24 березня 1999 р. «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» (статті 4, 5).

позбавлення волі, насильницького введення в організм потерпілого наркотичних, токсичних засобів тощо. Удари, побої, інші насильницькі дії не спричиняють порушення анатомічної цілості тканин або нормально-го функціонування тканин чи органів тіла людини. Інше насильство може виражатися у різних видах фізичного та психічного впливу на потерпілого, погрози застосування насильства; вилученні у військовослужбовця із застосуванням насильства та погрози його застосування предметів особистої власності тощо. Поняттям іншого насильства охоплюється протиправний вплив на психіку людини шляхом залякування застосуванням фізичного насильства, погроз, щоб зламати волю потерпілого до опору, відстоювання своїх прав та свобод.

Фізичне або психічне насильство одного військовослужбовця щодо іншого може бути визнано військовим злочином (ст. 406) лише у тому разі, коли воно посягає на встановлений порядок несення військової служби: застосоване у зв'язку з виконанням потерпілим обов'язків з військової служби чи при виконанні хоча б одного із цих обов'язків або коли застосування насильства хоча безпосередньо і не пов'язане з виконанням обов'язків з військової служби, але було пов'язане з очевидним для винного порушенням порядку військових відносин і виражало явну неповагу до військового колективу.

Для відповідальності необхідно, аби заподіяння шкоди здоров'ю іншої людини було протиправним. Заподіяння такої шкоди при обставинах, які виключають протиправність діяння, усуває відповідальність за тілесні ушкодження.

Злочин, передбачений цією статтею, може бути вчинено в розташуванні підрозділу, на території військової частини, у місці виконання робіт, проведення культурно-масових, спортивних заходів, організованого відпочинку, при знаходженні в звільненні, відрадженні, лікувальному закладі.

Застосування насильства або погроза його застосування може супроводжуватися вилученням у товариша по службі предметів обмундирування, продуктів харчування, сигарет, дрібних грошей або спонуканням до вступу в сексуальні стосунки неприродним способом. Якщо порушення статутних правил взаємовідносин супроводжуються вилученням у потерпілого предметів особистої власності, то такі дії додатково кваліфікуються згідно з розділом VI КК. Насильницькі

дії сексуального характеру або примушування потерпілого до таких дій виходять за межі ст. 406 і потребують додаткової кваліфікації за ст. 153 або ст. 154 КК.

Злочин вважається закінченим з моменту застосування насильства.

Насильство щодо осіб, з якими винний перебуває у відносинах підлеглості, не може кваліфікуватись за ст. 406 КК.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, тобто винний усвідомлює, що, вчиняючи насильницькі дії щодо іншого військовослужбовця, він порушує закріплені у військових статутах порядок відносин між військовослужбовцями. Щодо наслідків вина суб'єкта цього злочину може бути у формі як прямого умислу, так і непрямого умислу, а також у формі необережності. Мотиви злочину можуть бути різноманітними, наприклад бажання незаконно підкорити своїй волі військовослужбовця, примусити його виконувати дії, які не впливають з вимог військової служби. Мотиви нестатутних насильницьких дій на кваліфікацію вчиненого не впливають.

Суб'єктом злочину є будь-який військовослужбовець (солдат, матрос, сержант, старшина, прапорщик, мічман, особа офіцерського складу), що не перебуває з потерпілим у відносинах підлеглості. Необхідно, аби злочинні дії вчинилися винним у зв'язку з виконанням ним або потерпілим обов'язків з військової служби. Винний несе відповідальність і тоді, коли застосування насильства хоч і не пов'язане з виконанням обов'язків військової служби, але супроводжувалося виявом явної неповаги до військового колективу, порушенням порядку військових відносин, нормального відпочинку або дозвілля військовослужбовців.

Кваліфікуючими ознаками передбачено: ч. 2 – вчинення діяння щодо декількох осіб; заподіяння військовослужбовцю легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень; вчинення таких дій, що мають характер знущання або глузлення над військовослужбовцем; ч. 3 – вчинення злочину групою осіб; застосування зброї; настання тяжких наслідків.

Вчинення діяння *щодо декількох осіб* має місце у випадках, коли протягом певного відрізка часу, що охоплюється конкретним злочином, нанесені побої або застосоване інше насильство щодо двох і більше потерпілих осіб.

Поняття легких тілесних ушкоджень та середньої тяжкості тілесних ушкоджень визначено відповідно в статтях 125 та 122 КК (див. ст. 405 КК).

Заподіяння в процесі нестатутних насильницьких дій легких тілесних чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень повністю охоплюється ч. 2 ст. 406 КК і додаткової кваліфікації не потребує.

Так, правильно було кваліфіковано за ч. 2 ст. 406 КК України дії рядового Р., який, порушуючи статті 49, 50 та 128 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, з метою показати свою перевагу над військовослужбовцем, який був молодшим за призовом, наніс удар ногою в голілку рядовому К. за те, що він з необережності наступив на ногу Р., чим заподіяв рядовому К. легкі тілесні ушкодження¹.

Терміни «знуцання» та «глумління» є оцінними, і питання про їх наявність та зміст повинні вирішуватися у кожному конкретному випадку індивідуально. Судова практика виходить з того, що знущанням є жорстоке поводження з людиною, безжалісні, грубі діяння особи, які завдають потерпілому фізичних чи психічних страждань (мордування, систематичне заподіяння тілесних ушкоджень чи побоїв, позбавлення їжі, води, одягу, житла та ін.). Стосовно визначення глумління слід виходити з того, що його змістом охоплюється принизливе ставлення до потерпілого, образи, цькування та інші форми приниження людської гідності (див. абз. 2 п. 28 постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особи»).

Групові нестатутні насильницькі дії вчиняються сумісно двома і більше військовослужбовцями, які об'єднані загальним умислом. Кожен із цих військовослужбовців виступає як співвиконавець, якщо злочин вчиняється без попередньої змови групою осіб (ч. 1 ст. 28 КК). Необхідною умовою кваліфікації дій винних (у разі відсутності попередньої домовленості між ними) є розуміння кожним із них того, що нестатутні дії вчиняються ними у групі з іншими. Злочин кваліфікується як вчинений групою осіб також тоді, якщо його вчинено за попередньою домовленістю винних осіб між собою (ч. 2 ст. 28 КК) чи організованою групою (ч. 3 ст. 28 КК).

¹ Архів військового суду Запорізького гарнізону за 1994 р.

За умови, що об'єктивна сторона злочину виконана одним військовослужбовцем за підбурюванням чи вказівкою організатора, то дії виконавця слід кваліфікувати за ч. 1 чи ч. 2 ст. 406, а дії організатора або підбурювача – за ч. 1 чи ч. 2 ст. 406 і ст. 14 чи ст. 15 КК залежно від стадії вчинення злочину.

При кваліфікації вчинених співучасниками нестатутних насильницьких дій за умови, що один із них є військовослужбовцем, а інший – цивільною особою, їх дії не можуть бути кваліфіковані за ч. 3 ст. 406 КК як групові нестатутні насильницькі дії, оскільки цивільна особа не є суб'єктом військових злочинів і може бути у даному випадку лише пособником, організатором чи підбурювачем. Разом з тим такі організатори, підбурювачі чи пособники можуть бути визнані співучасниками групових нестатутних насильницьких дій, вчинених декількома співвиконавцями-військовослужбовцями.

Нестатутні дії повинні розглядатись як вчинені у групі незалежно від того, притягнуті до кримінальної відповідальності всі учасники злочину чи до такої відповідальності притягнуто лише одного з них, а щодо інших кримінальну справу закрито за nereабілітуючими обставинами (ст. 6 КПК України).

Коли до нестатутних дій, що їх вчиняє військовослужбовець, підключається особа, яка є начальником для потерпілого, то начальник у такому разі не може бути співвиконавцем злочину, передбаченого ст. 406 КК. Його дії слід кваліфікувати за ст. 424 КК. Така кваліфікація зумовлена тим, що начальник посягає на встановлений порядок здійснення військовими службовими особами службових повноважень. Дії виконавця у цій ситуації не можуть бути кваліфіковані за ч. 3 ст. 406 КК як вчинені у групі, оскільки начальник у цьому разі не є суб'єктом даного злочину і не може бути визнаний його співвиконавцем.

Якщо до нестатутних дій, які вчиняє начальник стосовно рівних йому за службовим становищем військовослужбовців, приєднується особа, котра перебуває у відносинах підлеглих щодо як винного, так і потерпілого, дії начальника слід кваліфікувати за ст. 406 КК, а дії підлеглого – як співучасть у цьому злочині залежно від конкретних обставин за статтями 14, 15 та ст. 406 КК, оскільки підлеглий у цьому разі не є суб'єктом і не може бути визнаний співучасником даного злочину. У деяких

випадках зазначені дії підлеглого можуть бути кваліфіковані за сукупністю цих злочинів та за статтями чинного КК, які передбачають відповідальність за злочин проти порядку підлеглості (ст. 405).

Про застосування зброї див. ст. 404 КК. Зброя може бути застосована як для заподіяння тілесних ушкоджень, так і для залякування, як засіб психічного впливу при психічному насильстві, коли винний шляхом погроз зброєю примушує потерпілого виконувати замість себе окремі обов'язки з військової служби, надавати йому різні послуги, вчинювати дії, що принижують особисту гідність потерпілого.

Застосування під час нестатутних стосунків предметів господарського чи іншого призначення (складаний, кухонний ніж, камінь, палиця, сокира) не може бути підставою для кваліфікації дій винного за ч. 3 ст. 406 КК.

Під заподіянням *тяжких наслідків* слід розуміти спричинення потерпілому внаслідок порушення статутних правил відносин між військовослужбовцями тяжких тілесних ушкоджень, необережне заподіяння йому смерті, самогубство потерпілого.

Коли внаслідок порушення статутних правил відносин між військовослужбовцями вчиняється умисне вбивство потерпілого, заподіяння потерпілому тяжких тілесних ушкоджень, які спричинили його смерть, то дії винної особи потребують додаткової кваліфікації за ст. 406 КК та за статтями чинного КК, що передбачають відповідальність за такі злочини.

Контрольні запитання

1. Поняття та загальна характеристика злочинів проти порядку підлеглості та військової гідності.
2. Кваліфікуючі ознаки злочинів проти порядку підлеглості та військової гідності.
3. Відмежування непокори (ст. 402 КК) від невиконання наказу (ст. 403 КК).
4. Відмежування опору начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404 КК) від погрози або насильства щодо начальника (ст. 405 КК).
5. Відмежування непокори (ст. 402) від погрози або насильства щодо начальника (ст. 405 КК).

Розділ III

Злочини проти порядку проходження військової служби

§ 1. Загальна характеристика злочинів проти порядку проходження військової служби

Безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених статтями 407–409 КК, є встановлений порядок проходження військової служби, який зобов'язує військовослужбовців строкової служби постійно знаходитися в розташуванні військової частини чи місця служби, а офіцерів, прапорщиків, військовослужбовців за контрактом – у службовий час і не залишати їх без дозволу відповідного начальника. Цей порядок регламентовано законодавством України, а саме: Конституцією України, Законом України від 25 березня 1992 р. «Про загальний військовий обов'язок і військову службу»; Статутом внутрішньої служби Збройних Сил України від 24 березня 1999 р.; Статутом гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України від 24 березня 1999 р.; Положенням про проходження військової служби особами офіцерського складу, прапорщиками (мічманами) Збройних Сил України; Положенням про проходження військової служби солдатами (матросами), сержантами і старшинами Збройних Сил України; Положенням про проходження військової служби (навчання) за контрактом у Збройних

Силах України курсантами (слухачами) вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів; Положенням про проходження військової служби за контрактом та кадровою військовою служби у Службі безпеки України; Положенням про проходження строкової військової служби солдатами і матросами, сержантами і старшинами Служби безпеки України; Положенням про проходження військової служби (навчання) за контрактом курсантами (слухачами) вищих військових навчальних закладів Служби безпеки України, затвердженими Указом Президента України від 7 листопада 2001 р.

Суспільна небезпечність цих злочинів полягає у тому, що військовослужбовець, який ухиляється від виконання своїх службових обов'язків, заподіює шкоду керованості, боєздатності та боєспроможності підрозділу, а також дисципліні, яка існує в підрозділі. У зв'язку з розшуком особи, яка самовільно залишила розташування частини або місця служби чи дезертирувала з нього, інші військовослужбовці повинні виконувати завдання щодо затримання правопорушника, тим самим відхиляючись від своїх завдань. Держава несе тягар матеріальних збитків на виїзди розшукових груп за місцем мешкання правопорушника або на лікування військовослужбовця, який заподіяв собі тілесних ушкоджень. Дезертири, які не мають грошей на харчування, проїзд, як правило, вчиняють злочини проти власності (крадіжка, грабіж, розбій), здійснюють опір при затриманні та ін. З урахуванням цих обставин законодавством встановлено кримінальну відповідальність за самовільне виключення військовослужбовця з військових правовідносин шляхом самовільного залишення частини, дезертирства, підроблення документів, симуляції хвороби, самокалічення та ін.

§ 2. Самовільне залишення військової частини або місця служби

Стаття 407. Самовільне залишення військової частини або місця служби

1. Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем строкової служби, а також нез'явлення його

вчасно без поважних причин на службу у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрадження, відпустки або з лікувального закладу тривалістю понад три доби, але не більше місяця, –

караються триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем (крім строкової служби), а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин тривалістю понад десять діб, але не більше місяця, або хоч і менше десяти діб, але більше трьох діб, вчинені повторно протягом року, –

караються штрафом до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або службовим обмеженням на строк до двох років, або позбавленням волі на строк до трьох років.

3. Самовільне залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення вчасно на службу без поважних причин тривалістю понад один місяць, вчинене особами, зазначеними в частинах першій або другій цієї статті, –

караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

4. Самовільне залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення вчасно на службу без поважних причин, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

Згідно зі ст. 216 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України військовослужбовці строкової служби у вільний від занять та робіт час мають право вільно переміщатися територією військової частини, а під час звільнення – і в межах гарнізону. Виїзд офіцерів, прапорщиків (мічманів), військовослужбовців, що проходять військову службу за контрактом, за межі гарнізону здійснюється з дозволу командира військової частини. Виїзд військовослужбовців строкової служби за межі гарнізону (за винятком випадків відбуття у відпустку або відрадження) забороняється.

Залишення військовослужбовцем без відповідного дозволу території розташування військової частини або місця служби, нез'явлення

його вчасно без поважних причин на службу є грубим порушенням військової дисципліни, оскільки військовослужбовець не може виконувати своїх обов'язків.

Розглядувана стаття з *об'єктивної сторони* містить два склади злочину: 1) самовільне залишення військової частини або місця служби; 2) нез'явлення вчасно без поважних причин на службу у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрадження, відпустки або лікувального закладу.

Самовільне залишення частини полягає у тому, що офіцер, прапорщик, військовослужбовець за контрактом у службовий час, а військовослужбовець строкової служби в будь-який час залишає територію військової частини або місце служби, не одержавши дозволу відповідного начальника.

Під *військовою частиною* слід розуміти територію у межах казарменого, табірнього, похідного чи бойового розташування частини, яка встановлена командиром частини або вищестоящим командуванням.

Місцем служби військовослужбовця, як правило, є військова частина, в якій він проходить службу, і тому поняття військової частини і місця служби звичайно збігаються. Якщо вони не збігаються, то під місцем служби слід розуміти будь-яке інше місце, де військовослужбовець повинен протягом деякого часу виконувати військові обов'язки або знаходитися відповідно до наказу або дозволу командира (начальника)¹. Ними вважаються, наприклад, місця виконання службових завдань або господарських робіт поза розташуванням частини, проведення навчальних занять або культурно-масових заходів, пересування у складі команди – ешелон, поїзд, колона та ін. Маршрут руху та місце перебування у відражденні мають бути вказані у посвідченні на відрадження.

Для складу злочину, передбаченого ст. 407 КК, необхідно, аби залишення військової частини чи місця служби мало самовільний характер, тобто було вчинене без дозволу начальника. Залишення частини не є самовільним, якщо воно мало місце з дозволу начальника, який не мав права надавати такий дозвіл, за умови, коли військовослужбовець добросовісно помилявся. Наприклад, командир взводу надав звільнення військовослужбовцю. У цих випадках відпо-

¹ Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – 2004. – № 9. – С. 38.

відальність покладається на начальника, який перевищив свої повноваження.

Разом з цим склад злочину існує, якщо військовослужбовець звернувся з проханням залишити військову частину до особи, яку не наділено правом надавати такі дозволи, та військовослужбовець це розумів (наприклад, звернувся до командира відділення).

Якщо військовослужбовець самовільно залишив свій підрозділ та спрямував в інший підрозділ на території однієї військової частини у межах батальйону, полку, корпусу, дивізії за умови, що ці підрозділи територіально знаходяться разом, у діях військовослужбовця не має складу злочину. Між цим, якщо ці підрозділи знаходяться на значній відстані один від одного, то дії військовослужбовця мають кваліфікуватися за ст. 407 КК.

Нез'явлення вчасно на службу полягає у тому, що, залишивши військову частину або місце служби на законній підставі (звільнення, відпустка, відрядження, перебування у лікувальному закладі, переведення до іншого місця служби) та маючи об'єктивні можливості для повернення в установлений строк, військовослужбовець своєчасно в частину не з'являється і знаходиться поза її розташуванням понад встановлений строк. У цьому разі ухилення від несення обов'язків військової служби здійснюється шляхом бездіяльності.

Якщо військовослужбовець своєчасно не з'явився в частину з поважних причин, то таке запізнення не розглядається як військовий злочин.

Так, військовим судом Полтавського гарнізону було засуджено за ч. 3 ст. 407 КК України рядового Х., який відбув у відпустку 1 серпня 2001 р. та без поважних причин не повернувся до військової частини, доки не був затриманий працівниками міліції 7 грудня 2001 р. Під час попереднього слідства було з'ясовано, що Х. не збирався ухилитися від військової служби, крім того, мав бажання продовжити службу за контрактом, а до частини не повернувся тому, що не було грошей на проїзд¹.

Поважними причинами нез'явлення в строк на службу слід вважати такі об'єктивні чинники (тяжкі обставини), що перешкоджають військовослужбовцю своєчасно з'явитися в частину. У деяких ви-

¹ Архів військового суду Запорізького гарнізону за 1999 р.

падках збіг тяжких обставин може бути визнано крайньою необхідністю, що виключає злочинність діяння згідно зі ст. 39 КК або за п. 5 ст. 66 КК – обставиною, що пом'якшує покарання.

У судовій практиці збігом тяжких обставин залежно від конкретних умов справи визнається широке коло негативних життєвих ситуацій, які суттєво впливають на злочинну поведінку винного, а саме: тяжке захворювання військовослужбовця, стихійне лихо, затримання органами влади, перерва в русі транспорту, хвороба або смерть родичів, проблеми в особистому житті, нестатутні стосунки з боку товаришів по службі, зловживання з боку командування та ін. Питання про наявність поважних причин нез'явлення вирішується в кожному конкретному випадку з огляду на обставини справи.

Підставою для звільнення від кримінальної відповідальності можуть бути лише ці обставини. Їх можна поділити на позаслужбові та пов'язані зі службою. Першу групу утворюють обставини, за якими військовослужбовець звільняється командуванням від виконання службових обов'язків для вирішення ним питання для надання допомоги родичам та близьким. Це тяжке становище або смерть близького родича (батька, матері, дружини, чоловіка, сина, доньки, рідних брата чи сестри) або особи, яка виховувала військовослужбовця; пожежа або інше стихійне лихо, що трапилось у родині військовослужбовця.

Звільнення від кримінальної відповідальності можливе лише у випадках, коли у справі встановлено, що військовослужбовець намагався, але не зміг отримати відпустку для розв'язання проблем у встановленому законом порядку¹.

До обставин, пов'язаних зі службою, належать обставини виявлення нестатутних дій відносно військовослужбовця, інші дії або бездіяльність, які створюють реальну загрозу життю або здоров'ю військовослужбовця, посягання на його права, честь, гідність, протиправні дії з боку командування. Залежно від небезпечності та можливості захисту від неї ці обставини можуть бути підставою для звільнення від кримінальної відповідальності.

Початком злочину вважається момент фактичного самовільного залишення військової частини або місця служби, а *закінченням* – день

¹ Вісн. Львів. ун-ту. Сер. юрид. : зб. наук. пр. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка. – 2002. – Вип. 37. – С. 459.

повернення в частину або затримання поза межами частини. Початком нез'явлення на службу є закінчення встановленого строку з'явлення, а закінченням – час повернення в частину або затримання. Якщо затриманий приховує від представників влади своє ставлення до військової служби та намагається видати себе за цивільну особу, то моментом закінчення злочину вважається час, коли затриманий зізнався, що він є військовослужбовцем, або ця інформація стала відома з інших джерел. У разі хвороби військовослужбовця в період самовільного знаходження поза межами частини або місця служби моментом закінчення злочину є час надходження до лікувального закладу. Якщо після одужання військовослужбовець продовжив ухилитися від військової служби, то строк вчиненого злочину продовжиться знову та час самовільного залишення частини або місця служби враховуватиметься загальним часом знаходження поза межами частини або місця служби, за винятком строку, коли винний перебував на лікуванні.

Строк самовільного знаходження поза межами частини або місця служби вважається закінченим у випадках добровільного з'явлення в органи державної влади або військового керування, які наділені повноваженнями щодо реального припинення ухилення від військової служби та забезпечення доставлення винного до частини (військові комісаріати, комендатури, органи внутрішніх справ, командування військових частин та ін.). Якщо військовослужбовець звернувся до установ, які не мають цих повноважень, наприклад до громадських та правозахисних організацій, або повідомив своє командування телефоном чи в інший спосіб, то ці дії не мають юридичного значення стосовно переривання строку самовільного знаходження поза межами частини.

Військовим злочином, передбаченим ст. 407 КК, визнається незаконна відсутність військовослужбовця, яка тривала понад три доби для військовослужбовців строкової служби (ч. 1) і понад десять діб, або хоч і менше десяти діб, але більше трьох діб, вчинена повторно протягом року для офіцерів, прапорщиків, військовослужбовців за контрактом (ч. 2), а також понад один місяць для обох категорій військовослужбовців (ч. 3), але за відсутності мети зовсім ухилитися від військової служби.

Незаконна відсутність тривалістю до трьох діб військовослужбовця строкової служби та тривалістю до десяти діб, вчинена вперше офіцером, прапорщиком, військовослужбовцем за контрактом, або після закінчення року з моменту самовільного залишення ними військової частини або місця служби розглядається як дисциплінарний проступок.

Самовільне залишення військової частини або місця служби під час несення бойового чергування, прикордонної, вартової служби або під час внутрішньої служби чи патрулювання потребує додаткової кваліфікації за статтями 418–421 КК.

Самостійна юридична оцінка має надаватися замаху на цей злочин. Якщо умисел винного було спрямовано на самовільне залишення частини або місця служби однієї тривалості, а фактичний час його перебування за межами частини або місця служби був менший, то кваліфікація злочину зумовлюється фактичним строком відсутності, оскільки наміри винного у будь-який момент можуть змінитися.

Суб'єктивна сторона самовільного залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення до місця служби вчиняється лише з прямим умислом відносно діяння або з непрямым – щодо тривалості відсутності.

Мотиви цього злочину можуть бути різними (бажання відпочити удома, зустрітися з рідними, з'явитися на якесь свято та ін.) та не впливають на кваліфікацію, але враховуються при призначенні покарання і при вирішенні питання щодо звільнення від кримінальної відповідальності та покарання¹.

Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1, може бути тільки військовослужбовець строкової служби, передбаченого ч. 2, – тільки особи офіцерського складу, прапорщики, військовослужбовці за контрактом, а передбаченого частинами 3 і 4, – всі категорії військовослужбовців.

Поняття воєнного стану та бойової обстановки розглянуто у розділі 2 цього посібника.

¹ Сызранцев, В. Г. Воинские преступления [Текст] / В. Г. Сызранцев. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – С. 61.

■ § 3. Дезертирство

Стаття 408. Дезертирство

1. *Дезертирство, тобто самовільне залишення військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби, а також нез'явлення з тією самою метою на службу у разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу – караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.*

2. *Дезертирство із зброєю або за попередньою змовою групою осіб –*

карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

3. *Діяння, передбачене частинами першою або другою цієї статті, вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, –*

карається позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

З об'єктивної сторони злочин полягає у самовільному залишенні військової частини або місця служби з метою повністю ухилитися від проходження військової служби або нез'явленні з тією ж метою на службу в разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу. Військовослужбовець, який вчиняє дезертирство, протизаконно припиняє виконувати свій конституційний обов'язок (статті 17, 65 Конституції України) щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України.

Дезертирство є тривалим злочином і розпочинається та вважається закінченим як склад злочину з моменту самовільного залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення на службу у разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу та триває протягом усього часу знаходження поза службою.

Моментом припинення дезертирства вважається час, коли винний сам, за власним бажанням з'явився до органів державної влади або на місце служби з метою припинити дезертирство чи був затриманий правоохоронними органами або командуванням.

Особа, яка дезертирувала, не перестає бути суб'єктом військових правовідносин, тому, якщо військовослужбовець у процесі затриман-

ня умисно вчинив самоскалічення, то його дії слід кваліфікувати за сукупністю злочинів за статтями 408 та 409 КК.

Для закінченого складу цього злочину тривалість ухилення військовослужбовця від військової служби не має значення. Воєнна колегія Верховного Суду СРСР в ухвалі по справі К. та Р. обґрунтувала необхідність кваліфікації їх дій як деєртирство, оскільки за наявності мети ухилитися від військової служби самовільне залишення частини або місця служби незалежно від тривалості знаходження поза межами частини утворює склад деєртирства¹. Повернення деєртира до місця служби або його прибуття до органів влади є з'явленням із зізнанням та на кваліфікацію злочину не впливає, але визнається як обставина, що пом'якшує покарання, згідно з п. 1 ст. 66 КК. Фактична тривалість ухилення від військової служби може мати значення лише при визначенні ступеня суспільної небезпечності цього діяння та призначенні покарання. Якщо проміжок часу самовільного знаходження поза службою був нетривалим, та з урахуванням інших підстав (щире каяття, з'явлення із зізнанням, інші пом'якшуючі обставини), дії військовослужбовця, які формально містять ознаки складу злочину, передбаченого ст. 408, на підставі ч. 2 ст. 11 КК можуть бути визнаними незлочинними. Готування та замах на деєртирство можливе лише до моменту самовільного залишення частини або до моменту закінчення строку з'явлення на службу. Готування може виявлятися у підшукуванні засобів для безперешкодного залишення частини або для приховування майбутнього незаконного перебування поза межами частини чи місця служби або іншому умисному створенні умов для вчинення деєртирства (наприклад, придбання підrobлених документів, квитків і под.).

Замах на деєртирство можливий у вигляді умисних дій, безпосередньо спрямованих на залишення території частини або місця служби (наприклад, спроба до втечі).

Добровільна відмова від деєртирства можлива лише до моменту залишення частини або місця служби чи до моменту закінчення строку з'явлення до частини². Якщо військовослужбовець залишив час-

¹ Обзор Военной коллегии Верховного Суда СССР по кассационно-надзорной практике военных трибуналов (флотов) от 11.05.1970 г.

² Преступления против военной службы [Текст] / В. М. Борисенко, К. И. Егоров, Г. Н. Исаев, А. В. Сапсай. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – С. 201.

тину з метою ухилення від проходження військової служби, але потім через деякий проміжок часу, незалежно від його тривалості, повернувся до частини чи з'явився до органів влади, у діях винного буде закінчений склад дезертирства, а його з'явлення до частини чи органів влади слід розглядати як з'явлення із зізнанням.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується тільки прямим умислом (тобто винний усвідомлює, що протиправно залишає частину або інше місце служби чи не з'являється у строк на службу) і спеціально зазначеною у диспозиції статті *метою* ухилитися від військової служби. Мета може з'явитися у військовослужбовця перед залишенням частини або в процесі самовільного залишення частини, при поверненні до частини з відрадження і под. Наявність цієї мети відрізняє дезертирство від самовільного залишення частини або місця служби, оскільки при самовільному залишенні військової частини злочинець має намір через певний час повернутися до виконання обов'язків з військової служби, а діяння кваліфікується залежно від строку його ухилення від військової служби. Тому тривалість ухилення військовослужбовця від військової служби під час дезертирства на кваліфікацію не впливає. Об'єктивними даними, що підтверджують дійсні наміри військовослужбовця, який вчинив дезертирство, можуть бути: придбання ним для себе фіктивних документів, проживання під чужим іменем і приховування своєї належності до військових формувань, проживання на нелегальному становищі тощо.

На практиці підчас виникають труднощі при кваліфікації дій винного за цією статтею у зв'язку з невизначеністю умислу. Наприклад, військовослужбовець залишає частину з наміром бути відсутнім деякий час, а потім повернутися до виконання своїх обов'язків з військової служби. Однак у подальшому він вирішує не повертатися на службу та зовсім ухилитися від неї. У цьому разі його дії кваліфікуються як дезертирство.

Так само мають кваліфікуватись дії винного, якщо він мав намір самовільно бути відсутнім поза службою невизначений час, наприклад «доки не затримають»

Мотиви дезертирства можуть бути різноманітними: небажання виконувати обов'язки з військової служби, причини родинного та побутового характеру, намагання уникнути кримінальної відповідаль-

ності за вчинений злочин, боягузтво, легкодухість тощо. Мотиви дезертирства не впливають на кваліфікацію діяння, проте ураховуються при визначенні ступеня суспільної небезпечності цього злочину та призначенні покарання.

Якщо військовослужбовець, який вчинив дезертирство, незаконно пересік державний кордон України та на території іншої держави видав її представникам відомості, що становлять державну таємницю, або надав іноземній державі іншу допомогу в проведенні ворожої діяльності з метою заподіяння шкоди зовнішній безпеці України, то його дії повинні кваліфікуватися як державна зрада за ст. 111 КК.

Суб'єктами злочину можуть бути військовослужбовці строкової служби, у тому числі й ті, що відбувають покарання в дисциплінарному батальйоні, курсанти та слухачі військово-навчальних закладів, прапорщики, мічмани, особи офіцерського складу, військовослужбовці, які проходять службу за контрактом.

Особи, що відбувають кримінальне покарання в дисциплінарному батальйоні або відбувають дисциплінарний арешт на гауптвахті, за своїм правовим статусом є військовослужбовцями і несуть усі обов'язки з військової служби, покладені на них законами та військовими статутами. Тому в разі втечі з місця служби (гауптвахти чи дисциплінарного батальйону) з метою ухилитися від військової служби вони повинні нести відповідальність за дезертирство. У випадках, коли військовослужбовця притягнуто до кримінальної відповідальності за злочини, за які передбачено покарання у виді позбавлення волі, а як запобіжний захід обрано перебування під вартою в слідчому ізоляторі або на гауптвахті, то втеча з цих установ має кваліфікуватися за ст. 393 КК.

Якщо під час дезертирства вчинено інші злочини, то дії винної особи мають кваліфікуватися за сукупністю цих злочинів.

У ч. 2 встановлено відповідальність за кваліфіковані види дезертирства – дезертирство зі зброєю або за попередньою змовою групою осіб, що становлять підвищену небезпечність для військового правопорядку.

Дезертирство зі зброєю передбачає, що військовослужбовець, залишаючи місце служби з метою ухилитися від військової служби, виносить із собою штатну зброю (вогнепальну, холодну).

Якщо зброя надається військовослужбовцю у зв'язку з виконанням ним спеціальних обов'язків з військової служби, то вчинене ним дезертирство із зброєю передбачене у ч. 2 ст. 408. Заволодіння при цьому зброєю додаткової кваліфікації за іншими статтями чинного КК не потребує.

Крадіжка зброї – це протиправне заволодіння вогнепальною зброєю з наміром привласнити викрадене або розпорядитися ним за власним розсудом або іншим чином. Дії винних осіб у таких випадках слід кваліфікувати за сукупністю злочинів за статтями 408 та 410, а також за порушення правил виконання спеціальної служби, якщо це спричинило наслідки, для запобігання яким було встановлено виконання даного виду спеціальної військової служби.

Треба урахувати, що дезертирство зі зброєю кваліфікується за ч. 2 ст. 408 КК лише у тому разі, коли відсутні ознаки викрадення зброї (ст. 410), тобто залежно від умислу винної особи. Наприклад, якщо дезертирство було вчинено зі зброєю для подальшого збереження цієї зброї, недопущення її втрати, для її передавання до органів влади, то таке дезертирство додаткової кваліфікації за ст. 410 КК не потребує.

Дезертирство за попередньою змовою групою осіб передбачає дії двох і більше військовослужбовців, об'єднаних спільним умислом та метою ухилитися від виконання обов'язків військової служби. При груповому дезертирстві кожний військовослужбовець усвідомлює, що він дезертирує разом з іншими військовослужбовцями у складі групи, про що між ними було досягнуто попередньої змови.

Якщо буде встановлено, що декілька військовослужбовців учинили дезертирство одночасно, але попередньо не домовлялися на сумісність дій, то підстав для кваліфікування за ч. 2 немає.

§ 4. Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом

Стаття 409. Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом

1. Ухилення військовослужбовця від несення обов'язків військової служби шляхом самокалічення або шляхом симуляції хвороби, підроблення документів чи іншого обману –

карається триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Відмова від несення обов'язків військової служби – карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

Об'єктивна сторона цього злочину складається із різноманітних способів ухилення від несення військової служби, шляхом: 1) самокалічення (ч. 1); 2) симуляції хвороби (ч. 1); 3) підроблення документів або іншого обману (ч. 1); 4) відмови від несення обов'язків військової служби (ч. 2).

Ухилення від несення обов'язків військової служби шляхом самокалічення з об'єктивної сторони полягає у тому, що військовослужбовець, заподіявши будь-яке ушкодження власному здоров'ю з метою ухилитися від служби, стає повністю або тимчасово непридатним до несення військової служби чи окремих її видів, примушує в такий спосіб командира (начальника) звільнити його від виконання військових обов'язків (направити на лікування в шпиталь та ін.) або самовільно припиняє після заподіяння ушкодження виконання таких обов'язків. Винна особа не вигадує підстави для свого звільнення від служби, а сама реально їх створює шляхом спеціального штучного заподіяння собі тілесного ушкодження, приховуючи від командування те, яким чином було заподіяне ушкодження.

Самокалічення – це умисне, штучне ушкодження будь-якого органу або тканин тіла, порушення функцій якогось органу, викликання якогось захворювання, загострення чи підсилення хвороби, яка вже була у винного. Шкода здоров'ю може бути заподіяна вогнепальною чи холодною зброєю, колючими або ріжучими знаряддями, різноманітною отрутою, механічними, тепловими та іншими засобами¹.

Характер знарядь та засобів, що застосовуються для вчинення самокалічення, характер та ступінь заподіяного тілесного ушкожден-

¹ Преступления против военной службы [Текст] / В. М. Борисенко, К. И. Егоров, Г. Н. Исаев, А. В. Сапсай. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – С. 207.

ня, спосіб його вчинення, а також повністю чи частково виявився винний непридатним до військової служби чи звільнявся він у зв'язку з цим від виконання службових обов'язків, не мають значення для кваліфікації злочину. Усі ці обставини мають ураховуватися лише при оцінюванні ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину та призначенні покарання.

Виконавцем ухилення від несення обов'язків військової служби шляхом самокалічення може бути лише військовослужбовець, який ухилився від служби, незалежно від того, сам він заподіяв собі ушкодження чи на його прохання це зробив хтось інший (військовослужбовець чи невійськовослужбовець). Така особа може виступати як організатор вчинення даного злочину, підбурювач чи пособник. У такому разі його дії підлягають кваліфікації як співучасть в ухиленні шляхом самокалічення та вчинення злочину проти життя і здоров'я особи.

Якщо внаслідок спроби заподіяти шкоду своєму здоров'ю військовослужбовець з яких-небудь підстав не зміг її реально заподіяти і не був у зв'язку з цим звільнений від виконання своїх обов'язків, його дії слід розглядати як замах на самокалічення. Те ж саме правило застосовується при інших способах ухилення від виконання своїх обов'язків з військової служби.

У справах про самокалічення обов'язковим є проведення судово-медичної експертизи для встановлення факту, характеру і ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, а також військово-лікарської комісії для отримання висновку щодо придатності винного до несення військової служби.

Симуляція хвороби полягає у тому, що військовослужбовець з метою отримати звільнення від виконання обов'язків військової служби або умисно неправдиво видає себе за хворого, приписуючи собі такі хворобливі симптоми, фізичні чи психічні вади, які нібито не дають йому можливості виконувати службові обов'язки, хоча реально він на них не страждає, або свідомо прибільшує наявне у нього яке-небудь захворювання (агравация) й отримує постійне чи тимчасове звільнення від служби.

Можлива симуляція як фізичних (соматичних), так і психічних хвороб. Вчиняючи симуляцію, винний заздалегідь знає, що він є здоровим, однак заявляє про свою нібито хворобу, аби шляхом такого

обману отримати звільнення від несення службових обов'язків. У справах про симуляцію хвороби обов'язковим є проведення судово-медичної експертизи для встановлення самої події симуляції (агравациї) хвороби. У багатьох випадках необхідним є проведення судово-психіатричної експертизи для визначення того, чи не є симуляція одним із симптомів захворювання, яке мається у хворого (патологічна симуляція), тобто особа не видає, а помилково вважає себе хворою і у зв'язку з цим неспроможною виконувати службові обов'язки. Якщо в результаті патологічної симуляції особа і була на деякий час звільнена від виконання службових обов'язків, то її дії не є кримінально-караними, оскільки відсутня ознака обману з метою отримати звільнення від служби.

Ухилення від несення обов'язків військової служби шляхом підроблення документів полягає у тому, що військовослужбовець з метою отримати звільнення від виконання обов'язків військової служби подає відповідному командиру (начальнику) документ (підроблений або неправдиво виготовлений), в якому містяться неправдиві відомості, та на його підставі отримує постійне чи тимчасове звільнення від служби. Такий документ може бути виготовлений як самим винним, так і сторонньою особою (військовослужбовцем чи невійськовослужбовцем). Така особа може виступати як організатор вчинення даного злочину, підбурювач чи пособник. У цьому разі її дії підлягають кваліфікації за правилами співучасті.

Оскільки підроблення документів є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу ухилення, то кваліфікація за ст. 358 КК не потрібна. В усіх випадках підроблення документа полягає у невідповідності дійсності зазначених у документі подій та обставин, посилаючись на які військовослужбовець, знаючи про таку невідповідність, заявляє клопотання про тимчасове чи постійне звільнення його від виконання службових обов'язків.

Якщо військовослужбовець з метою ухилитися від військової служби подає командуванню підроблений документ, який всупереч його припущенням не може бути підставою для звільнення від виконання обов'язків з військової служби (наприклад, підроблений виклик на вступні іспити до вищого навчального закладу), його дії слід кваліфікувати як замах на злочин.

Інший обман як спосіб ухилення від несення обов'язків військової служби виявляється у службовому повідомленні командира (начальнику) завідомо неправдивої інформації про події чи обставини з метою отримання постійного чи тимчасового звільнення від служби або у свідомому замовчуванні з цією самою метою інформації, про яку був зобов'язаний доповісти. Неправдиві відомості можуть стосуватися родинних та інших обставин, які, якби вони в дійсності існували, являлися б для командування підставами для звільнення військовослужбовця від виконання обов'язків служби.

Ухилення від служби, вчинене шляхом підкупу службової особи, є одним з видів ухилення шляхом обману. Якщо при цьому підкуп виразився у даванні хабара, то той, хто ухилився в такий спосіб від несення обов'язків військової служби, підлягає відповідальності і за давання хабара. Дії службової особи в цих випадках слід кваліфікувати як пособництво в ухиленні від військової служби та зловживання владою, а у разі отримання хабара – і за ознакою отримання хабара, тобто за сукупністю цих злочинів.

Відмова від несення обов'язків військової служби з об'єктивної сторони характеризується тим, що військовослужбовець відкрито, не вдаючись до обману, усно, письмово чи в інший спосіб виражає своє небажання нести військову службу або виконувати окремі її обов'язки і фактично припиняє їх виконання.

Відмова можлива у двох формах. По-перше, у формі відкритої заяви про небажання нести військову службу з подальшим фактичним припиненням виконання обов'язків за нею. При цьому сама лише така заява, якою б категоричною вона не була, не може розглядатися як відмова від несення обов'язків військової служби, якщо вона не супроводжується фактичним припиненням їх виконання. По-друге, у формі явного, фактичного припинення виконання обов'язків військової служби, хоча б це не супроводжувалося відповідною заявою (військовослужбовець демонстративно не виконує своїх обов'язків, ігнорує вимоги командира нести службу).

Відмову підлеглого виконувати конкретні вказівки командира (наприклад, відбутися до відрядження, заступити до складу наряду та ін.) за умови виконання інших обов'язків за службою не можна розглядати як ухилення. У подібних випадках йдеться про непокору або інше умисне невиконання наказу (ст. 402 КК).

Складом відмови від несення обов'язків військової служби охоплюються випадки ухилення від виконання цих обов'язків під приводом релігійних переконань.

У ст. 409 КК передбачено відповідальність не за самі по собі самокалічення, симуляцію хвороби, підроблення документів, інший обман, заяву про небажання виконувати обов'язки військової служби, а за ухилення від обов'язків військової служби в той чи інший із цих способів. Якщо військовослужбовець симулював хворобу з метою отримання покращеного харчування, лік чи путівки до санаторія, ці дії не становлять складу злочину.

Ухилення від несення обов'язків військової служби за ст. 409 КК, незалежно від того, яким шляхом воно досягається, вважається закінченим злочином з моменту припинення виконання обов'язків військової служби, фактичного ухилення від виконання цих обов'язків. Ухилення шляхом самокалічення або симуляції хвороби буде закінченим злочином уже з моменту фактичного припинення виконання військових обов'язків, хоча б винний, що заподіяв собі ушкодження або симулював хворобу, офіційно ще не був звільнений від несення військової служби, а ухилення шляхом підроблення документів чи іншого обману – з моменту отримання звільнення від виконання військових обов'язків. Тривалість ухилення не має значення для складу закінченого злочину. Вона впливає лише на ступінь суспільної небезпечності діяння та особи винного і повинна враховуватися при призначенні покарання.

Приготування до вчинення ухилення від військової служби, передбаченого ст. 409 КК, матиме місце у тих випадках, коли для цього особа підшукала або пристосувала відповідним чином якісь предмети чи засоби, а також в усіх інших випадках умисного створення умов для такого ухилення.

Стаття 409 КК передбачає, що замах на вчинення злочину матиме місце тоді, коли самокалічення, симуляція хвороби, підроблення документів або інший обман, вчинені з метою ухилення від служби, не потягли за собою фактичного звільнення особи від виконання обов'язків військової служби (наприклад, обман було викрито командуванням до надання звільнення від служби).

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 409 КК, характеризується тільки прямим умислом. При цьому винний переслідує

мету тимчасово чи зовсім ухилитися від виконання обов'язків військової служби. За відсутності такої мети дії військовослужбовця не мають складу даного злочину. Мотив вчинення злочину (небажання переносити труднощі військової служби, боягузтво, бажання зустрітися з рідними, побувати вдома та ін.) значення для кваліфікації не має.

Суб'єктом даного злочину можуть бути будь-який військовослужбовець, а також військовозобов'язані, призвані на навчальні чи перевірочні збори, та особи, які відбувають покарання на гауптвахті. Не можуть бути суб'єктом цього злочину особи, які ще не проходять військову службу (призовники).

Про початковий момент військової служби див. коментар до ст. 401 КК.

Заподіяння військовослужбовцем собі якого-небудь тілесного ушкодження при спробі покінчити життя самогубством не є злочином.

Самокалічення, вчинене під час несення вартової чи іншої спеціальної служби, належить кваліфікувати за сукупністю злочинів – як ухилення від служби та порушення правил несення відповідної служби.

■ Контрольні запитання

1. Поняття, система та загальна характеристика злочинів проти порядку проходження військової служби.
2. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки злочинів проти порядку проходження військової служби.
3. Значення строку знаходження поза територією частини для кваліфікації злочину.
4. Відмежування самовільного залишення частини від дезертирства.

Розділ IV

Злочини проти порядку збереження та користування військовим майном

§ 1. Загальна характеристика злочинів проти порядку збереження та користування військовим майном

Основою боєздатності Збройних Сил України є перш за все забезпеченість сучасною зброєю, бойовими припасами та предметами військової техніки. Відсутність належної матеріальної забезпеченості військ призводить до неможливості виконання ними своїх повсякденних завдань. Усе майно Збройних Сил України має своє цільове призначення, залежно від якого розподіляється на такі види: хімічне, речове, продовольче, санітарно-технічне майно, озброєння, боєприпаси, бойова техніка та ін.

Слід розуміти, що деяке військове майно за своїми якостями нічим не відрізняється від іншого державного або приватного майна. І тільки знаходження його на балансі військової частини або в користуванні у військовослужбовця дає можливість зробити висновок про те, що перед нами предмет військового, а не загальнокримінального злочину. Злочини, передбачені в статтях 410–413 КК, стосуються тільки військового майна.

Нормативною базою, яка регулює правовий режим військового майна, є: закони України від 21 вересня 1999 р. «Про правовий режим майна у Збройних Силах України», від 3 березня 1998 р. «Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності», від 21 вересня 1999 р. «Про господарську діяльність у Збройних Силах України», від 21 вересня 2000 р. «Про державну підтримку підприємств, науково-дослідних інститутів і організацій, які розробляють та виготовляють боєприпаси, їх елементи та вироби спецхімії»; постанова Верховної Ради України від 23 червня 1995 р. «Про затвердження Положення про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі»; постанови Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2000 р. № 1919 «Про порядок відчуження та реалізації військового майна Збройних Сил», від 4 серпня 2000 р. № 1225 «Про затвердження Положення про порядок обліку, зберігання, списання та використання військового майна у Збройних Силах», від 22 липня 1998 р. «Положення про речове забезпечення військовослужбовців Збройних Сил у мирний час»; Указ Президента України від 12 грудня 2007 р. № 1209/2007 «Про додаткові заходи щодо підвищення боєздатності Збройних Сил України» тощо.

Безпосереднім об'єктом цих злочинів є право власності на військове майно, а також установлений порядок зберігання військового майна, який зобов'язує кожного військовослужбовця дбайливо берегти зброю, техніку, бойові припаси та інше військове майно, правильно користуватися ними, обслуговувати їх і експлуатувати, охороняти від псування, втрати, знищення та пошкодження. *Додатковим факультативним об'єктом* у різних злочинах можуть бути життя і здоров'я, воля, честь і гідність людини, громадська безпека.

Предметом цих злочинів є різноманітне військове майно. Військове майно взагалі – це державне майно, закріплене за військовими частинами, закладами, установами та організаціями. До військового майна належать будинки, споруди, передавальні пристрої, всі види озброєння, бойова та інша техніка, боєприпаси, паливно-мастильні матеріали, продовольство, технічне, аеродромне, шкіперське, речове, культурно-просвітницьке, медичне, ветеринарне, побутове, хімічне, інженерне майно, майно зв'язку тощо. Військове майно закріплюється за військовими частинами, закладами, установами та організація-

ми Збройних Сил України та інших військових формувань на праві оперативного управління, а також може потрапити в їх власність або розпорядження в результаті ведення ними господарської діяльності: виробництва продукції, виконання робіт і надання послуг, ведення підсобних господарств, отримання в оренду певних видів рухомого та нерухомого майна.

Під *зброєю* в цих статтях КК треба розуміти штатні предмети, спеціально призначені для ураження живої або іншої цілі, які стоять на балансі тієї чи іншої військової частини. На озброєнні військових частин знаходяться два види зброї: вогнепальна та холодна. Зброя може бути закріплена особисто за військовослужбовцем або за військовим підрозділом, якщо це зброя колективного користування (наприклад, гармата).

Бойові припаси – це патрони до зброї, артилерійські снаряди, бомби, міни, бойові частини ракет, а також інші вироби та знаряддя, споряджені вибуховою речовиною та призначені для ведення стрільби або руйнування різноманітних об'єктів.

Піротехнічні, імітаційні, навчальні, холості та інші подібні засоби, що не містять вибухових речовин, не належать до бойових припасів.

*Вибухові речовини*¹ – це тверді, рідкі або у вигляді газу речовини та суміші, призначені для проведення вибухів і здатні до хімічної реакції без доступу кисню з виділенням газів з такою інтенсивністю, температурою та тиском, які здатні виконувати роботу метання та руйнування. До вибухових речовин належать, зокрема, тротил, гексоген, порох, динаміт, пропан-киснева суміш тощо. До вибухових речовин у розумінні ст. 410 КК також належать так звані знаряддя вибуху, що містять вибухові речовини. Це вогнепровідні та детонуючі шнури, капсюлі, детонатори та ін. Поряд з цим не можуть розглядатись як вибухові речовини знаряддя вибуху, що не містять речовин, здатних до самостійного вибуху, динамо-машини, елементи живлення тощо.

¹ Пункт 13.1 наказу МВС України від 21 серпня 1998 р. № 622 «Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів» [Текст] // Офіц. вісн. України. – 1998. – № 42. – Ст. 1574.

Основною характерною ознакою цих предметів є їх призначення – ураження живої цілі, знищення чи пошкодження оточуючого середовища (п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 3 «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами»). Тому ці предмети мають бути придатними для використання за своїм цільовим призначенням.

До *інших бойових речовин* можна віднести бойові отруйні речовини – сполуки, що використовуються для спорядження хімічних та біологічних боєприпасів (фосген, хлорпікрин, іприт, зарін, зоман та ін.), а також частину так званих виробів спецхімії (піротехнічні суміші, сумішні ракетні палива та вироби на їх основі).

Засоби пересування включають всі види військового транспорту, що перебуває в особистому чи колективному службовому користуванні.

Поняття «військова та спеціальна техніка» частково охоплює поняття «зброя», «бойові припаси» і «засоби пересування», а останнє є юридичним синонімом поняття «транспортні засоби» і означає механічні пристрої, обладнані двигуном і призначені для перевезення людей або вантажу, у тому числі такі, на яких встановлено спеціальне обладнання або механізми для виконання спеціальних функцій (будівельних, ремонтних, медичних тощо), а також причепа та напівпричепа до них. У військових формуваннях до них належать призначені для використання при безпосередньому виконанні бойових і спеціальних завдань, зокрема: а) транспортні машини: легкові та вантажні автомашини, автобуси, мотоцикли; б) спеціальні машини: автокрани, грейдери, трактори, бульдозери, санітарні машини, пересувні ремонтні майстерні; в) бойові машини: танки, броньовики, самохідні установки, машини з пересувними командними пунктами; г) відомчий залізничний рухомий склад; г) відомчий повітряний транспорт: гелікоптери, літаки, планери, аеростати; д) підводні човни, авіаносці, крейсери, міноносці, катери та інші військові кораблі, машини-амфібії, плавучі бази, буксири, баржі тощо.

Предметами технічного постачання вважаються різноманітні прилади, інструменти і пристрої, які знаходяться на оснащенні та використовуються у військах.

Під *іншим військовим майном* слід розуміти будь-яке військове майно, що вручається військовослужбовцю для використання за цільовим призначенням і підлягає поверненню. Крім зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки, до іншого військового майна можна віднести апаратуру керування вогнем, засоби зв'язку, спеціальну техніку інженерних військ і військ радіаційно-хімічного і біологічного захисту, спеціальне електронне, броньоване, захисне обладнання, спеціальні та індивідуальні засоби захисту від зброї масового знищення, токсичні речовини, паливно-мастильні матеріали та інше тилове майно, навчальну зброю тощо.

§ 2. Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем

Стаття 410. Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем

1. Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна або заволодіння ними шляхом шахрайства –

караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

2. *Ті самі дії, вчинені військовою службовою особою із зловживанням службовим становищем, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або такі, що заподіяли істотну шкоду, –*

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

3. *Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, розбій з метою заволодіння зброєю, бойовими припасами, вибуховими чи іншими бойовими речовинами, засобами пересування, військовою та спеціальною технікою, а також вимагання цих предметів, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я потерпілого, –*

караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

Підвищена суспільна небезпечність цього злочину пояснюється тим, що поряд із заподіянням шкоди боєздатності Збройних Сил України з використанням незаконно вилучених зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин часто вчинюються тяжкі й особливо тяжкі злочини проти найвищих соціальних цінностей: життя, здоров'я, недоторканості та безпеки людей. Тому успішна боротьба з цими злочинами має важливе значення для запобігання іншим більш тяжким злочинам.

Об'єктивна сторона цього злочину виражається у таких формах:

1) викрадення; 2) привласнення; 3) вимагання; 4) шахрайство.

Поняття способу викрадення, привласнення, вимагання та заволодіння шляхом шахрайства аналогічні відповідним поняттям злочинів проти власності (статті 185, 186, 189–191 КК). Але на відміну від злочинів проти власності заподіяння матеріальної шкоди власності не є обов'язковою ознакою цього злочину.

При кваліфікації дій винної особи слід урахувати тлумачення Верховного Суду України, що викладені в постанові його Пленуму від 26 квітня 2002 р. № 3 «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами».

Під *викраденням* слід розуміти протиправне таємне чи відкрите, у тому числі із застосуванням насильства, яке не є небезпечним для життя або здоров'я, чи з погрозою застосування такого насильства,

вилучення предметів злочину. Викрадення виражається в дії (активній поведінці). Поняттям викрадення охоплюються такі *форми* проти-правного заволодіння та вилучення предметів злочину: 1) *крадіжка* – таємне, за відсутності власника чи інших осіб, або в присутності власника чи інших осіб, але за умови, що вони не усвідомлюють факт викрадення внаслідок, наприклад, нетверезого стану; 2) *грабіж* – відкриті, в присутності власника чи інших осіб, якщо винний усвідомлює, що його протиправні дії помічені. Частинами 1 та 2 ст. 410 КК охоплюється також грабіж, поєднаний з насильством, що не є небезпечним для життя і здоров'я; 3) *розтрата* – протиправне витрачання військового майна особою, якій воно було ввірене на законних підставах.

Привласнення має місце при протиправному утриманні предметів злочину, неперверненні володільцю особою, якій вони були довірені для зберігання, перевезення, пересилання, наданні у зв'язку з виконанням службових обов'язків тощо або в якій опинилися випадково чи якою були вилучені в іншій особі, котра володіла ними незаконно.

Вимагання полягає в пред'явленні особі, яка законно чи незаконно володіє або у віданні чи під охороною якої перебувають предмети злочину, протиправної вимоги про їх передавання чи права на зазначене майно з погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами, обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці. За частинами 1 та 2 ст. 410 КК кваліфікуються дії, поєднані із застосуванням насильства, що не є небезпечним для життя і здоров'я.

Шахрайство – заволодіння військовим майном або придбання права на нього шляхом обману чи зловживання довірою.

Розкрадання деталей (складових частин) вогнепальної зброї та бойових припасів повинно оцінюватися залежно від того, який комплект деталей викрадено. Якщо викраденого комплекту деталей (складових частин) достатньо для складання придатних для використання зброї чи бойових припасів, учинене слід кваліфікувати як закінчений злочин за ст. 410 КК. Під достатнім комплектом треба розуміти таку сукуп-

ність деталей (складових частин), яка дозволяє без додаткового дороблення та пристосувань використовувати зброю для стріляння (наприклад, за наявності ствола та ударного механізму), а бойових припасів – за їх призначенням.

У разі, коли з комплекту були викрадені окрема деталь або деталі (складові частини), що не є достатнім для складання зброї чи бойових припасів, і винна особа мала намір виготовити відсутні частини, вчинене слід кваліфікувати за сукупністю за ст. 410 КК та як виготовлення чи замах на виготовлення зброї або бойових припасів (ст. 263 КК).

Викрадення таких складових частин бойових припасів, які містять вибухові речовини, у будь-якому разі утворює закінчений склад злочину, передбаченого ст. 410 КК, – розкрадання вибухових речовин.

Якщо винна особа незаконно заволоділа непридатними до використання зброєю, бойовими припасами або їх частинами чи деталями, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями, помилково вважаючи їх такими, що можуть бути використані за призначенням, вчинене належить розцінювати як замах на заволодіння цими предметами і кваліфікувати за ст. 15 та відповідною частиною ст. 410 КК.

Незаконне заволодіння завідомо несправною зброєю і приведення її в придатний до використання за призначенням стан слід кваліфікувати як заволодіння чужим військовим майном та незаконне виготовлення вогнепальної зброї. Так само мають кваліфікуватися дії винного й у тому разі, коли для виготовлення придатної до використання зброї частина деталей була ним викрадена, а решта виготовлена самостійно чи придбана будь-яким іншим чином.

Момент закінчення злочину вирішується залежно від способу викрадення. Зокрема, вимагання вважається закінченим злочином з моменту пред'явлення вимоги, поєднаної з відповідною погрозою чи насильством. Шахрайство є закінченим з моменту заволодіння зазначеним у диспозиції ч. 1 ст. 410 КК військовим майном. Крадіжка та грабіж є закінченими з моменту вилучення військового майна та отримання первинної можливості розпорядитися ним на власний розсуд. Привласнення та розтрата військового майна є закінченими з моменту протиправного його утримання чи витрачання відповідно.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується тільки прямим умислом. Умислом особи охоплюються насамперед спеціальні озна-

ки предмета злочину. Мета і мотив можуть бути різними та для кваліфікації значення не мають. На відміну від аналогічних посягань на власність корисливий мотив і корислива мета не є обов'язковими ознаками цього злочину, його мотив і мета можуть бути різними.

Суб'єктом злочину можуть бути військовослужбовці Збройних Сил України та інших військових формувань.

Кваліфікуючими ознаками, передбаченими ч. 2 ст. 410 КК, є: вчинення зазначених у ч. 1 дій військовою службовою особою; повторно; за попередньою змовою групою осіб; що заподіяло істотну шкоду.

Про поняття *військової службової особи* див. аналіз складу злочину, передбаченого ст. 423 КК. Дії військової службової особи повинні бути поєднані із зловживанням службовою особою своїм службовим становищем. *Зловживання службовим становищем* як спосіб вчинення злочину означає, що особа порушує свої обов'язки і використовує надані їй з метою реалізації організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій права та повноваження всупереч інтересам служби для незаконного обертання військового майна, заволодіння ним.

Повторність у розумінні ст. 410 КК означає, що особа раніше вже вчинила розкрадання вогнепальної зброї, бойових припасів або вибухових речовин. При цьому не має значення, чи була особа засуджена за перший злочин, але не повинні спливати строки давності, строки погашення судимості, а також особа не повинна бути звільнена від кримінальної відповідальності за перший злочин з підстав, визначених законом. Повторність слід відрізняти від продовжуваного злочину, що складається з тотожних дій, спрямованих на досягнення єдиної мети і охоплюваних єдиним умислом винної особи.

Так, за ч. 3 ст. 15 та ч. 2 ст. 410 КК України було засуджено молодшого сержанта П. та рядового К., що 6 квітня 2002 р. домовилися заволодіти блоками до літаків ІЛ-76, які знаходились у стаціонарно-технічній будівлі військової частини N на території аеродрому. О 17 годині того самого дня вони прибули до аеродрому, проникли до будівлі та до 21-00 винесли з неї 16 блоків до літаків ІЛ-7, але були не в змозі довести злочин до кінця з причин, які від них не залежали, оскільки були затримані черговим по аеродрому¹.

¹ Архів військового суду Запорізького гарнізону за 2001 р.

За ч. 2 кваліфікуються дії співучасників за умови, що вони діяли погоджено за *попередньою змовою* (ч. 2 ст. 28 КК), якщо злочин спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про його спільне вчинення.

Поняття *істотної шкоди* щодо зазначеного складу злочину є оцінним і його вирішення в кожному конкретному випадку залежить від особливостей та якостей військового майна, вартості та кількості викрадених предметів, їх значення для забезпечення боєготовності та боєздатності військового підрозділу тощо.

За ч. 3 ст. 410 КК караються дії, передбачені частинами 1 або 2 цієї статті, якщо вони вчинені в умовах *воєнного стану або в бойовій обстановці, розбій* з метою заволодіння зброєю, бойовими припасами, вибуховими чи іншими бойовими речовинами, засобами пересування, військовою та спеціальною технікою, а також вимагання цих предметів, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я потерпілого.

Про умови *воєнного стану та бойову обстановку* див. матеріал, викладений щодо аналізу ст. 401 КК.

Розбій з метою заволодіння зброєю, бойовими припасами, вибуховими чи іншими бойовими речовинами, засобами пересування, військовою та спеціальною технікою полягає в нападі, поєднаному із застосуванням фізичного чи психічного насильства, небезпечного для життя і здоров'я потерпілого, які є способами вчинення цього злочину. *Фізичним насильством, небезпечним для життя і здоров'я*, є протиправний вплив на особу, внаслідок якого потерпілому заподіюється: 1) легке тілесне ушкодження, що потягло за собою короткочасний розлад здоров'я (строк від 7 до 21 дня) чи незначну стійку втрату працездатності (до 10 %); 2) тілесне ушкодження середньої тяжкості, що спричинило тривалий розлад здоров'я (понад 21 день) чи стійку втрату працездатності від 10 % до однієї третини; 3) тяжке тілесне ушкодження – небезпечне для життя в момент заподіяння чи таке, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя; 4) смерть; 5) а також такий, що не призвів до зазначених наслідків, але в момент застосу-

вання створював реальну можливість їх настання. Умисне вбивство, передбачене ч. 2 ст. 115 КК, та замах на нього потребують додаткової кваліфікації за відповідними пунктами цієї статті. *Психічне насильство, небезпечне для життя і здоров'я*, – це погроза застосувати відповідне фізичне насильство, в тому числі погроза вбивством. Погроза повинна бути наявною та реальною, тобто існувати в об'єктивній дійсності, а не в уяві потерпілого, та викликати у нього обґрунтовані побоювання за її виконання.

Зміст насильства, небезпечного для життя і здоров'я потерпілого, що характеризує вимагання, передбачене ч. 3 ст. 410 КК, є тотожним із аналогічним насильством як способом розбою.

■ § 3. Умисне знищення або пошкодження військового майна

Стаття 411. Умисне знищення або пошкодження військового майна

1. Умисне знищення або пошкодження зброї, бойових припасів, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна –

караються службовим обмеженням на строк до двох років або триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк, або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Ті самі дії, вчинені шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом, або якщо вони спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки, –

караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

3. Дії, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

Умисне знищення або пошкодження військового майна є одним з найнебезпечніших військових злочинів, оскільки ці дії спрямовано на заподіяння значної матеріальної шкоди, що негативно впливає на

стан боєготовності і боєздатності Збройних Сил та інших військових формувань України.

Не утворює складу злочину, передбаченого ст. 411 КК, знищення або пошкодження особами офіцерського складу, прапорщиками, мічманами, військовослужбовцями строкової служби та за контрактом предметів військового обмундирування, виданих їм в особисту власність. Проте знищення та пошкодження будь-яким військовослужбовцем предметів, які передбачені для видавання названим категоріям в особисту власність, але зберігаються на складах, підпадає під ознаки цього злочину, оскільки до моменту видавання це майно належить військовій частині.

Для кваліфікації за ст. 411 КК не має значення, належало знищене або пошкоджене майно тій військовій частині, де проходить службу військовослужбовець, чи іншій військовій частині, знаходилося воно в індивідуальному чи колективному користуванні або зберігалось на складі.

З об'єктивної сторони злочин полягає у знищенні або пошкодженні зброї, бойових припасів, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна.

Знищення означає таку форму протиправного впливу на майно, за якої воно повністю стає непридатним для використання за цільовим призначенням і не підлягає відновленню. Унаслідок знищення майно перестає існувати або повністю втрачає свою цінність. Під втратою цінності майна слід розуміти випадки, коли майно фізично не перестає існувати, але стає непридатним для використання, або, не втрачаючи своїх функціональних (споживчих) якостей, стає недоступним для користування.

При пошкодженні майно набуває стану, за якого втрачає повністю чи частково свої функціональні якості (наприклад, зброя не стріляє або стріляє із значними відхиленнями) або втрачає свою форму (деформація кузова автомобіля, хоча сам автомобіль рухатися може). Проте на відміну від знищення при пошкодженні предмет підлягає відновленню (ремонт), після чого може використовуватися в подальшому за своїм функціональним призначенням. Ступінь пошкодження майна не впливає на кваліфікацію злочину. Однак, якщо буде визнано, що пошкодження майна призвело до заподіяння вій-

ськовій частині великої матеріальної шкоди (поряд з іншими чинниками може враховуватися і ступінь пошкодження), яка може розцінюватися як тяжкі наслідки, то дії винного кваліфікуються за ч. 2 ст. 411 КК.

Знищення та пошкодження військового майна можуть бути вчинені різними способами, шляхом активних дій, які скоюються механічним (відділення тих чи інших деталей агрегату чи механізму), фізичним (ударом, підривом) засобом, дією хімічних речовин, за допомогою різних засобів, що також для кваліфікації за ст. 411 КК значення не має і додаткової кваліфікації за іншими відповідними статтями чинного КК не потребує.

Однак вчинення цих дій шляхом підпалу або іншим загально-небезпечним способом визнано більш суспільно небезпечним і обумовлює кваліфікацію за ч. 2 ст. 411 КК.

Загальнонебезпечний спосіб – це будь-який спосіб знищення або пошкодження майна, внаслідок чого створюється загроза життю та здоров'ю людей або заподіяння значних матеріальних збитків (вибух, затоплення тощо). Тому умисне знищення або пошкодження майна вогнем, яке не створювало реальної загрози для життя чи здоров'я, майна інших осіб (наприклад, спалення предмета у грубі), не може розглядатися як кваліфікуюча ознака і тягне за собою відповідальність за ч. 1 ст. 411 КК.

Умисне знищення чи пошкодження викраденого військового майна не потребує додаткової кваліфікації за ст. 411 КК, оскільки викрадення передбачає можливість використання викраденого на свій розсуд. Проте у разі, якщо умисне знищення чи пошкодження одного військового майна пов'язане з пошкодженням іншого військового майна (наприклад, військовослужбовець з метою викрадення випилює переговорний блок, пошкоджуючи тим самим пульт керування), то дії винної особи кваліфікуються за сукупністю злочинів – як розкрадання та умисне знищення чи пошкодження майна, тобто за статтями 410 та 411 КК.

За сукупністю злочинів кваліфікується й умисне знищення чи пошкодження військового майна, якщо винний заволодів ним не з метою його розкрадання (наприклад, пошкодження автомобіля під час його уgonу, тимчасового використання без належних підстав).

Умисне знищення чи пошкодження військового майна може бути пов'язане з порушенням спеціальних правил несення військової служби (правил несення караульної, внутрішньої та інших видів служб, правил водіння та експлуатації машин та ін.). У цих випадках можлива кваліфікація за сукупністю злочинів, наприклад, якщо вартовий пошкодив майно, яке знаходилося під його охороною, то його дії кваліфікуватимуться за статтями 411 та 418 КК.

Під поняттям *загибель людей* слід розуміти умисне чи необережне заподіяння смерті хоча б одній людині.

Під *іншими тяжкими* наслідками треба мати на увазі: велику матеріальну шкоду, заподіяну військовій частині внаслідок знищення чи пошкодження військового майна (при цьому в кожному конкретно-му випадку необхідно враховувати розмір шкоди, у тому числі витрати на відновлення майна, збитки, спричинені діями осіб з рятування майна, наприклад, діями пожежників під час гасіння пожежі, призначення та військової цінності, унікальності майна), зрив виконання завдання бойового, навчального, господарського чи іншого характеру, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній особі, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом або більше особам тощо.

Обов'язковим є встановлення причинного зв'язку між знищенням чи пошкодженням майна і наслідками, що настали.

Оскільки заподіяння великої матеріальної шкоди є кваліфікуючою ознакою цього складу злочину, то в процесі провадження попереднього слідства необхідно встановити не тільки повний перелік знищеного або пошкодженого військового майна та його належність до зброї, боєприпасів, військової техніки, а і його вартість. Вартість пошкодженого або знищеного майна повинні визначати фахівці відповідних установ з оформленням рахунка-фактури. У випадках пошкодження майна до цього рахунка додаються відповідні відомості про дефект та інші документи, згідно з якими визначається калькуляція. Якщо необхідно, слід залучати фахівця-товарознавця для проведення товарознавчої експертизи з наданням усіх матеріалів. До цих матеріалів належать: протоколи огляду пошкодженого майна, фотографії, відеокасети та ін. У деяких випадках для з'ясування вартості майна доцільно звернутися на підприємство-виготовлювач.

Слід зазначити, що пошкодження, наприклад, одного патрона для виготовлення сувеніра треба розглядати за правилами ч. 2 ст. 11 КК.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі прямого чи непрямого умислу. При цьому особа або ставить на меті знищення чи пошкодження військового майна, або свідомо припускає такі наслідки. Винна особа усвідомлює, що знищенню чи пошкодженню підлягає саме військове, а не якесь інше майно. Якщо винний вважає, що він знищує чи пошкоджує військове майно, а фактично таким воно не є, то вчинене слід розцінювати як замах на знищення чи пошкодження військового майна. І навпаки, знищення чи пошкодження військового майна, коли винний вважає його не військовим, а іншим (наприклад, таким, що перебуває у приватній власності), становить замах на знищення чи пошкодження чужого майна (ст. 194 КК). Необережне знищення чи пошкодження військового майна кваліфікується за ст. 412 КК.

Важливе значення має встановлення мотиву знищення чи пошкодження військового майна. Цей злочин може вчинятися з різних спонукань – помста, хуліганські мотиви та ін. Якщо ж знищення чи пошкодження військового майна вчинено з метою ослаблення держави, то дії винного мають кваліфікуватися за ст. 113 КК (диверсія).

Слід ураховувати, що у випадках загибелі людей або заподіяння тілесних ушкоджень суб'єктивна сторона діяння винної особи характеризується тільки необережним ставленням до цих наслідків. Якщо умисне знищення чи пошкодження військового майна пов'язане з умисним заподіянням загибелі людей чи тілесних ушкоджень, то такі діяння необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів – за ч. 2 ст. 411 КК та відповідною статтею розділу XI КК, що передбачає відповідальність за злочин проти життя та здоров'я особи.

Злочин вважається закінченим з моменту фактичного пошкодження чи знищення майна. Якщо винний намагався знищити майно, але з обставин, які від нього не залежали, лише пошкодив його, то ці дії слід кваліфікувати за наслідками як пошкодження майна, а не як замах на знищення, оскільки диспозиція ст. 411 КК об'єднує ці дії як рівнозначні.

Суб'єктом злочину може бути будь-який військовослужбовець, а також військовозобов'язаний, призваний на навчальні або перевірочні збори. Питання співучасті інших осіб вирішуються на загальних підставах.

Частина 3 ст. 411 КК передбачає спеціальний кваліфікований склад даного злочину, який полягає у вчиненні дій, визначених у ч. 2 цієї статті, в умовах *воєнного стану* або *в бойовій обстановці*.

§ 4. Необережне знищення або пошкодження військового майна

Стаття 412. Необережне знищення або пошкодження військового майна

1. *Необережне знищення або пошкодження зброї, бойових припасів, засобів пересування, військової і спеціальної техніки чи іншого військового майна, що заподіяло шкоду у великих розмірах, –*

караються штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або службовим обмеженням на строк до двох років, або триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до одного року.

2. *Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки, –*

караються триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років або позбавленням волі на строк до трьох років.

Об'єктивна сторона злочину полягає у знищенні або пошкодженні зброї, бойових припасів, засобів пересування, військової і спеціальної техніки чи іншого військового майна, що заподіяло шкоду у великих розмірах, спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Склад злочину є матеріальним, що означає обов'язкову наявність наслідків, зазначених у диспозиції статті. Цей злочин може бути вчинено як активними діями, так і внаслідок бездіяльності (більш докладно про ознаки знищення, пошкодження предметів злочину див. тлумачення ознак злочину, передбаченого ст. 411 КК). Закінченим злочин вважається після настання наслідків.

При вирішенні питання про те, чи є розмір заподіяної шкоди великим, слід ураховувати не тільки вартість, розмір знищеного або пошкодженого майна в натуральному вигляді, а і його значущість для несення військової служби, забезпечення боєздатності та боєготовності військового підрозділу.

Для застосування цієї статті слід встановити наявність причинного зв'язку між діями (бездіяльністю) особи та наслідками, що настали.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується необережною формою вини: особа передбачає можливість знищення (пошкоджен-

ня) військового майна зі спричиненням загибелі людей або інших тяжких наслідків, але легковажно розраховує на відвернення тяжких наслідків або не передбачає цих наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачити.

Суб'єктами злочину є військовослужбовці Збройних Сил України, а також інші особи, визначені законом.

Знищення або пошкодження військового майна внаслідок невиконання або неналежного виконання військовою службовою особою своїх службових обов'язків тягне за собою відповідальність за недбале ставлення до військової служби (ст. 425 КК).

§ 5. Втрата військового майна

Стаття 413. Втрата військового майна

1. Частину першу статті 413 виключено на підставі Закону № 270-VI (270-17) від 15.04.2008 р.

2. Втрата або зіпсування ввірених для службового користування зброї, бойових припасів, засобів пересування, предметів технічного постачання або іншого військового майна внаслідок порушення правил їх зберігання –

караються арештом на строк до шести місяців або триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк.

3. Ті самі діяння, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, –

караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

Предметом злочину є зброя, бойові припаси, засоби пересування, предмети технічного постачання та інше військове майно.

З об'єктивної сторони злочин може виражатися у втраті або зіпсуванні військового майна внаслідок порушення правил його зберігання.

Втрата – це вихід військового майна із володіння військовослужбовця, якому воно було надано в правомірне володіння для виконання обов'язків з військової служби. Як втрату належить кваліфікувати випадки, коли військовослужбовець унаслідок порушень правил збереження втратив ці предмети або залишив їх без догляду і їх було викрадено. Для правильної кваліфікації необхідно встанови-

ти, які правила збереження майна порушив військовослужбовець, а також існує чи ні причинний зв'язок між порушенням правил зберігання та шкідливими наслідками.

Зіпсування – це приведення предметів обмундирування та спорядження у повну або часткову непридатність.

За втрату і зіпсування ввірених для службового користування зброї, боєприпасів, засобів пересування, предметів технічного постачання чи іншого військового майна внаслідок порушення правил їх зберігання відповідальність настає за ч. 2 ст. 413 КК.

Частина 3 ст. 413 КК передбачає спеціальний кваліфікований склад злочину, що полягає в учиненні дій, визначених у ч. 2 цієї статті, в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

Із суб'єктивної сторони злочин характеризується необережною формою вини.

Суб'єктом злочину є військовослужбовець строкової служби, особа офіцерського складу, військовослужбовці за контрактом.

Порушення правил зберігання слід відрізнити від порушення правил експлуатації військової техніки. Відповідальність за злочинне порушення правил поведінки з військовою технікою передбачено статтями 414–416 КК.

Умисне зіпсування зброї чи іншого майна кваліфікується за ст. 411 КК. Незаконне відчуження (розтрата) чи привласнення кваліфікуються як розкрадання за ст. 410 КК.

Контрольні запитання

1. Поняття та загальна характеристика злочинів проти порядку збереження та користування військовим майном.
2. Відмежування необережного знищення або пошкодження військового майна (ст. 412 КК) від втрати військового майна (ст. 413 КК).
3. Відмежування злочинів проти порядку збереження та користування військовим майном від злочинів проти власності.

Розділ V

Злочини проти порядку експлуатації військової техніки

§ 1. Загальна характеристика і види цих злочинів

На озброєнні в Збройних Силах України знаходиться велика кількість вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів та інших речовин, які становлять підвищену загальну небезпеку для людей, матеріальних цінностей та оточуючого середовища. Наявність у військах сучасної зброї сприяє підтриманню високої бойової готовності у разі необхідності захисту народу України від нападу.

Вихід цих предметів з-під контролю людини може заподіяти велику шкоду життю та здоров'ю людей, матеріальним цінностям.

У процесі використання та збереження цих предметів може створюватися загроза для життя та здоров'я людей, настання інших тяжких наслідків. Тому порядок поводження з цими предметами у військах суворо регламентується військовими статутами, постановами, наказами та іншими нормативними актами¹.

¹ Статут внутрішньої служби Збройних Сил України від 24 березня 1999 р. (статті 11, 144–154); Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України від 24 березня 1999 р. (статті 2, 4, 5); Закон України від 8 лютого 1995 р. «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку»; Положення про порядок застосування

Предметом цього злочину є зброя, бойові припаси, вибухові, радіоактивні та інші речовини. Зазначені предмети відрізняються один від одного, вони є різними за конструкцією і бойовими властивостями. Проте ці предмети наділені загальними властивостями, характерними для кожного з них. Такими є: 1) підвищена загальна небезпечність; 2) спеціальне призначення; 3) особливий правовий режим¹.

Підвищена загальна небезпечність виражається у тому, що при неправильному використанні, зберіганні, перевезенні тощо предмети можуть виходити з-під контролю людини і спричиняти істотну шкоду життю та здоров'ю людей, матеріальним цінностям тощо. У цих предметах закладена велика потенційна енергія, яка може приводитися в дію поведінкою людини або внаслідок дії стихійних сил природи, сонця, електричної енергії, хімічних процесів чи механічного удару. Це може призвести до процесів, які стають неконтрольованими з боку людини, що викликає тяжкі наслідки.

Спеціальне призначення цих предметів полягає в тому, що вони в разі необхідності можуть використовуватись як засіб ураження людини, руйнування матеріальних цінностей, завдання шкоди оточуючому середовищу.

Особливий правовий режим створюється в Збройних Силах України для того, аби запобігти створенню загрози настання тяжких наслідків для життя та здоров'я людей, матеріальних цінностей, оточуючого середовища.

Крім загальних ознак зазначені предмети мають свої конструктивні особливості, які треба відзначити.

зброї, бойової техніки та спеціальних засобів під час охорони державного кордону і виключної (морської) економічної зони України, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 1998 р.; Правила застосування зброї, бойової техніки, озброєння кораблів (катерів), літаків і вертольотів Прикордонних військ, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу під час охорони державного кордону та виключної (морської) економічної зони України, затверджені наказом Держкомкордону від 29 жовтня 1998 р.; Положення про розслідування та облік нещасних випадків з військовослужбовцями Служби безпеки України, затверджені наказом СБ від 31 березня 1999 р.; Положення про розслідування та облік нещасних випадків з військовослужбовцями Прикордонних військ України, затверджені наказом Держкомкордону від 28 серпня 1999 р.; Інструкція про розслідування та облік нещасних випадків, професійних захворювань і аварій у Збройних Силах України, затверджена наказом МО від 6 лютого 2001 р.

¹ Тихий, В. П. Злочини проти суспільної (загальної) безпеки: конспект лекцій [Текст] / В. П. Тихий. – Х., 1996. – С. 18.

За конструкцією зброя поділяється на вогнепальну, вибухову та холодну. Не можуть бути віднесені до вогнепальної зброї пневматична зброя, газові, сигнальні, стартові, будівельні пістолети, ракетниці, а також пристрої вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи іншими металевими снарядами не смертельної дії.

Відповідно до Положення про дозвільну систему, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 1992 р. № 576, та Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання зброї, затвердженої наказом МВС України від 21 серпня 1998 р. № 622, до *вогнепальної зброї* належать всі види бойової, спортивної, нарізної мисливської зброї для проведення пострілів, у яких використовується сила тиску газів, що утворюються при згорянні вибухових сумішей (пороху або інших спеціальних горючих сумішей).

Бойовими припасами визнаються патрони до нарізної вогнепальної зброї, артилерійські снаряди, бомби, міни, гранати, бойові частини ракет і торпед та інші вироби в зібраному вигляді, споряджені вибуховою речовиною і призначені для стрільби з вогнепальної зброї чи для вчинення вибуху¹.

До вибухових речовин належать порох, динаміт, тротил, нітрогліцерин та інші хімічні речовини, їх сполуки або суміші, які здатні вибухнути без доступу кисню. Не є предметом злочину вибухові пакети, інші імітаційно-піротехнічні та освітлювальні засоби, які не містять вибухових речовин та сумішей.

Радіоактивні речовини містять елементи (радіонукліди), здатні при розпаді виділяти енергію у вигляді особливих уражаючих променів.

До інших речовин належать легкозаймисті, їдкі та інші речовини. Легкозаймисті речовини здатні до самозаймання, можуть вибухнути в контакт з іншими речовинами або під дією вогню. Їдкі речовини здатні шкідливо впливати на живі організми, викликати отруєння, опіки, рани тощо.

¹ Пункт 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 3 «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами».

§ 2. **Порушення правил поводження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення**

Стаття 414. Порушення правил поводження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення

1. *Порушення правил поводження зі зброєю, а також із боєприпасами, вибуховими, іншими речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, а так само з радіоактивними матеріалами, якщо це заподіяло потерпілому тілесні ушкодження або створило небезпеку для довкілля, –*

карається службовим обмеженням на строк до двох років або триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк, або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. *Те саме діяння, що заподіяло тілесні ушкодження кільком особам або смерть потерпілого, –*

карається позбавленням волі на строк від двох до десяти років.

3. *Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, що спричинило загибель кількох осіб чи інші тяжкі наслідки, –*

карається позбавленням волі на строк від трьох до дванадцяти років.

Об'єктом даного злочину є відносини, що забезпечують порядок поводження з предметами, які становлять підвищену небезпечність для оточуючих.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується трьома ознаками: 1) діянням; 2) наслідками; 3) причинним зв'язком між ними.

Діяння виражається в порушенні правил поводження з цими предметами. Це може виражатися в порушенні порядку зберігання, обслуговування, ремонту, використання за цільовим призначенням тощо. Диспозиція розглядуваної статті є бланкетною. Тому для вирішення

питання про порушення правил поведження з предметами, які становлять підвищену небезпечність для оточення, слід установити, які конкретно норми правил, інструкцій, статутів порушено і в чому виражалися ці порушення.

Так, військовий суд Запорізького гарнізону засудив військовослужбовця Сошка А., який під час виконання обов'язків розводячого часових порушив вимоги статей 13, 16 Статуту внутрішньої служби та наказ командира військової частини «Про заходи безпеки при порушенні правил поведження зі зброєю при виконанні обов'язків вартового», які забороняють без необхідності досилати патрон в патронник. Він не виконав цього припису і під час руху на пост дослав патрон у патронник, а потім автоматом ударив в огорожу і непомітно для себе зняв запобіжник у автомата. Сошка А. почав грати з іншим військовослужбовцем у гру «руська рулетка». Думаючи, що його автомат на запобіжнику, він направив його у бік Ш. і натиснув на спусковий курок. Стався постріл, унаслідок якого було смертельно поранено Ш. Сошка А. було засуджено за ст. 245¹, п. «б», КК 1960 р. (ст. 414 КК 2001 р.)¹.

Наслідками цього злочину в диспозиції статті названо тілесні ушкодження. Згідно з чинним законодавством розрізняють легкі тілесні ушкодження, ушкодження середньої тяжкості і тяжкі тілесні ушкодження.

Причинний зв'язок між порушенням правил і настанням наслідків є обов'язковою ознакою складу цього злочину. У необхідних випадках для встановлення причинного зв'язку призначається експертиза.

Суб'єктивна сторона злочину визначається залежно від змісту його об'єктивної сторони. Тут потрібно встановлювати психічне ставлення особи як до порушення правил поведження з цими предметами, так і щодо їх наслідків. Правила можуть порушуватися з прямим умислом або із злочинною недбалістю.

При прямому умислі винна особа усвідомлює, що вона порушує правила поведження з предметами підвищеної загальної небезпечності і це створює загрозу життю та здоров'ю людей, оточуючому середовищу. Особа усвідомлює суспільну небезпечність і протиправність свого діяння і бажає цього.

¹ Архів військового суду Запорізького гарнізону за 1999 р.

Злочинна недбалість має місце у випадках, коли особа не розуміє факту порушення правил поведінки з цими предметами внаслідок неухважності або через те, що забула вчинити певні дії, або порушила послідовність вчинення тих чи інших дій. При цьому вона повинна була і могла передбачити, що порушує певні правила.

Що стосується наслідків, то відносно них у цьому злочині можлива лише необережність. При злочинній самовпевненості особа передбачала можливість заподіяння потерпілому тілесних ушкоджень, але легковажно розраховувала на їх відвернення. При цьому винна особа розраховує на власний досвід, сили, поведінку інших осіб або інші обставини, які об'єктивно здатні відвернути спричинення тілесних ушкоджень. При злочинній недбалості винна особа не передбачає можливості спричинення тілесних ушкоджень, хоча повинна була і могла їх передбачити.

Отже, при вчиненні цього злочину можливі такі комбінації форм вини. Можливий прямий умисел до факту порушення правил поведінки з предметами, що становлять підвищену небезпечність для оточуючих, і необережність (злочинна самовпевненість або злочинна недбалість) відносно наслідків цього діяння. У таких випадках має місце складна (подвійна) форма вини: умисел до діяння і необережність до наслідків.

Крім того, можливі злочинна недбалість щодо порушення правил поведінки із зазначеними предметами і речовинами та злочинна недбалість відносно наслідків.

Виникає запитання: яким у цілому слід визнавати цей злочин? Ураховуючи, що вирішальним у цьому злочині є психічне ставлення особи до суспільно небезпечних наслідків (воно може бути тільки необережним), цей злочин у цілому визнається необережним.

Якщо буде встановлено, що винна особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачала його суспільно небезпечні наслідки (тілесні ушкодження) і бажала їх настання або свідомо допускала це, то такі дії слід кваліфікувати за статтями чинного КК, які передбачають відповідальність за умисне тілесне ушкодження.

Суб'єктом цього злочину є військовослужбовець, який володіє зброєю, бойовими припасами, вибуховими, радіоактивними та інши-

ми предметами, що становлять підвищену небезпечність для оточуючих. Суб'єктами можуть бути і ті військовослужбовці, які мають доступ до зазначених предметів під час охорони, перевезення, зберігання, ремонту чи обслуговування.

Частина 2 статті як кваліфікуючі ознаки передбачає заподіяння тілесних ушкоджень декільком особам або смерті потерпілому.

Більш сувору відповідальність встановлено в ч. 3 статті, якщо такі діяння спричинили загибель декількох осіб чи інші тяжкі наслідки.

До інших тяжких наслідків слід відносити велику матеріальну шкоду (якщо вона у 250 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян). Крім того, до тяжких наслідків належать виведення з ладу важливої для боєздатності військової техніки, зрив виконання бойового завдання, зараження шкідливими речовинами водою, землі, повітря та ін.

У сучасних умовах Збройні Сили України оснащені різноманітною військовою технікою – автомобілями, танками, тягачами, самохідними машинами, артилерійськими, зенітними та ракетними установками, які змонтовані на автотракторній техніці. Ця техніка характеризується великою потужністю, може розвивати високу швидкість, насичена складним обладнанням, електронікою, вогнепальною зброєю, бойовими припасами тощо. Тому дорожньо-транспортні пригоди з військовою технікою порівняно з цивільними транспортними засобами є більш небезпечними і можуть заподіяти більш тяжкі наслідки.

Велика частина військової техніки фізично і морально застаріла, експлуатується протягом багатьох років. Тому останнім часом збільшується кількість дорожньо-транспортних пригод, у тому числі з військовою технікою, більш тяжкими є їх наслідки.

Серед різних правових заходів, спрямованих на попередження правопорушень, що вчиняються військовими водіями, важливе місце посідає кримінально-правова боротьба з ними. У чинному КК України відповідальність військовослужбовців за порушення правил водіння, експлуатації, польотів, кораблеводіння передбачено в статтях 415–417.

§ 3. **Порушення правил водіння або експлуатації машин**

Стаття 415. Порушення правил водіння або експлуатації машин

1. *Порушення правил водіння або експлуатації бойової, спеціальної чи транспортної машини, що спричинило потерпілому середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження або загибель потерпілого, – карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.*

2. *Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, що спричинило загибель кількох осіб, – карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.*

Об'єктом цього злочину є військовий правопорядок, який забезпечує безпеку руху та експлуатації бойових, спеціальних чи транспортних машин у Збройних Силах України.

Предметом злочину є військові машини. До них належать перш за все бойові машини: танки, бронетранспортери, самохідні артилерійські і ракетні установки, машини, призначені для буксирування артилерійських систем і причепів, інші самохідні технічні засоби.

Спеціальні машини – це самохідні технічні засоби, які використовуються за спеціальним призначенням залежно від типу машин і встановленого на них устаткування. До них належать інженерні машини, ремонтні майстерні, лабораторії, санітарні машини тощо, машини, призначені для перевезення особового складу, озброєння, боєприпасів, предметів господарського, культурно-побутового обслуговування військ.

З об'єктивної сторони злочин виражається в: 1) порушенні правил водіння або експлуатації зазначених транспортних засобів; 2) заподіянні потерпілому середньої тяжкості, тяжких тілесних ушкоджень або смерті; 3) причинному зв'язку між діянням і заподіяними наслідками.

У диспозиції розглядуваної статті діяння описане як порушення правил водіння бойових, спеціальних чи транспортних машин. Водіння машин розпочинається з моменту початку руху і закінчується при-

пиненням руху. Рух машин повинен здійснюватися відповідно до Правил дорожнього руху, інших нормативних актів, інструкцій тощо.

Діяння особи може виражатися як в активних діях, так і в бездіяльності. Порушення правил безпеки руху може полягати у перевищенні встановленої швидкості руху, порушенні правил обгону транспортних засобів, об'їзду перешкод, проїзду перехресть, руху на заборонений сигнал світлофора, неправильному користуванні світловими приладами, порушенні правил буксирування причепів та інших транспортних засобів.

Диспозиція цієї статті має бланкетний характер, тому для вирішення питання про кваліфікацію вчиненого слід звертатися до нормативних актів інших галузей права, які регулюють порядок руху транспортних засобів.

Найважливішим правовим актом є Правила дорожнього руху, які регламентують порядок руху транспортних засобів та інших учасників дорожнього руху. Виконання цих правил сприяє безпечному руху транспортних засобів, які є джерелами підвищеної небезпеки.

Для визначення характеру порушення правил безпеки руху в кожному випадку потрібно встановлювати, які приписи правил порушено і якими нормами, параграфами, статтями ці порушення передбачено.

Так, військовий місцевий суд Запорізького гарнізону визнав винним і засудив за ч. 1 ст. 415 КК В., який на закріпленому за ним автомобілі (технічно справному) їхав другорядною дорогою. Вийжджаючи на головну дорогу, він не пропустив автомобіль, що рухався головною дорогою, унаслідок чого сталося зіткнення автомобілів і водій К. отримав тяжкі тілесні ушкодження. Мотивуючи обвинувачення, суд відзначив, що В. порушив вимоги пп. 1.5 та 16.11 Правил дорожнього руху¹.

Одні криміналісти вважають, що поведінка водіїв транспортних засобів при вчиненні цього злочину визначається правилами, закріпленими не тільки у певних нормативних актах, а й у загальноприйнятих неписаних правилах обережності². Вони стверджують, що в нормативних актах, якими б докладними вони не були, неможливо передбачити всі можливі правила поведінки водіїв.

¹ Архів військового місцевого суду Запорізького гарнізону за 2003 р.

² Куринов, Б. О. Автотранспортные преступления: квалификация и ответственность [Текст] / Б. О. Куринов. – М. : Юрид. лит., 1976. – С. 29.

Проте, на думку інших криміналістів, рух транспортних засобів здійснюється тільки згідно з «писаними» правилами. Тому при припиненні до відповідальності за цей злочин в обвинувальному висновку та вирокі мають називатися конкретні статті правил, статутів, інструкцій, які порушені. На це звертає увагу судів Пленум Верховного Суду України в п. 3 постанови від 23 грудня 2005 р. № 14 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті». Особливість бланкетних диспозицій полягає у тому, що вони відсилають до нормативних актів інших галузей права (адміністративного, трудового, цивільного тощо).

Рух бойових, спеціальних чи транспортних машин часто здійснюється в особливих умовах при виконанні бойових завдань. У переважній більшості випадків це відбувається не на дорогах, магістралях чи вулицях, а в умовах бездоріжжя, в лісі, полі, болотистій місцевості тощо. Тому, крім Закону України «Про дорожній рух», у Збройних Силах України діють спеціальні військово-нормативні акти, які регламентують водіння військової техніки в умовах бойової обстановки, під час навчань тощо.

Порушення правил експлуатації бойової, спеціальної чи транспортної машини є другим видом діяння, поряд з водінням, про що говориться в диспозиції ст. 415 КК. Воно в першу чергу може виражатися у невиконанні водієм технічних умов експлуатації транспортного засобу, порушенні правил розміщення грузів, бойової техніки та їх закріпленні, порушенні умов, за яких заборонено експлуатацію транспортного засобу. Ці умови стосуються основних вузлів, механізмів та обладнання транспортного засобу, які забезпечують безпеку їх руху, тобто стосуються технічного стану транспортного засобу, який повинен відповідати вимогам стандартів, правил технічної експлуатації, інструкцій та іншої нормативно-технічної документації.

Однак не всі порушення правил експлуатації можуть бути кваліфіковані за ст. 415 КК, зокрема такі порушення, які забезпечують безпечні умови праці при виконанні вантажно-розвантажувальних робіт, пов'язаних з ремонтом, обслуговуванням, заправкою транспортних засобів і т. п. Виконання цих робіт не пов'язано з безпекою руху

та експлуатацією транспорту. Тому лише порушення правил експлуатації транспорту, яке пов'язане з безпекою руху транспортних засобів, може кваліфікуватись за цією статтею.

Крім цих порушень правил експлуатації бойової, спеціальної чи транспортної машини, що їх, як правило, припускаються водії зазначених транспортних засобів, під порушення правил експлуатації підпадають й інші діяння, котрі, як правило, вчиняють службові військові особи, відповідальні за технічний стан або експлуатацію транспортних засобів.

До таких порушень належать: випущення у рейс технічно несправної машини; допущення до керування машиною водія в стані сп'яніння; передавання керування машиною іншим військовослужбовцям, які або не мають, або позбавлені права керувати транспортним засобом, грубе порушення режиму роботи водія (унаслідок хвороби, перевтоми тощо). Це може бути допущення до керування водія, який не має прав певної категорії, або випущення в рейс з важкими умовами руху водія, кваліфікація і досвід якого не відповідають підвищеним вимогам, тощо.

Слід мати на увазі, що названі порушення правил експлуатації, випущення в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів не виділені в окремий склад військових злочинів на відміну від злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту (розділ XI КК), де є окрема стаття 287 «Випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів або інше порушення правил їх експлуатації».

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину є наслідки. Відповідальність диференційовано залежно від тяжкості наслідків. У ч. 1 ст. 415 КК говориться про заподіяння середньої тяжкості чи тяжких тілесних ушкоджень або смерті потерпілому, в ч. 2 – про загибель декількох осіб. Характер тілесного ушкодження визначає судово-медична експертиза відповідно до Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених 17 січня 1995 р.

Причинний зв'язок між діянням і наслідками є третьою ознакою об'єктивної сторони. Для встановлення причинного зв'язку важливо з'ясувати характер порушення, яке в конкретній обстановці створило

реальну можливість настання зазначених наслідків. Труднощі при встановленні причинного зв'язку виникають тоді, коли шкідливі наслідки настали унаслідок декількох причин. Це можуть бути порушення з боку інших учасників руху, особливості дорожніх умов, погоди чи транспортного засобу тощо. Якщо буде встановлено, що тяжкі наслідки знаходяться в причинному зв'язку з порушеннями правил безпеки руху та експлуатації, що їх припустилися інші особи, то виникає питання про їх відповідальність.

Установлення причинного зв'язку при випущенні в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів або іншому грубому порушенні правил їх експлуатації, яке вчиняють службові військові особи, має певні особливості. Причинний зв'язок тут має не прямий (діяння – наслідок), а опосередкований характер. Шкідливі наслідки у цих випадках спричиняються не безпосередньо винною особою, а іншою особою – водієм, який керує технічно несправним транспортним засобом.

Суб'єктивна сторона цього злочину, її окремі ознаки не вказані в диспозиції статті. Характер вини у цьому злочині відзначається складністю його об'єктивної сторони, яка характеризується діянням, наслідками та причинним зв'язком між ними. У зв'язку з цим слід встановлювати психічне ставлення винної особи до факту порушення правил і суспільно небезпечних наслідків.

Психічне ставлення винної особи до порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту може виражатись як в умислі, так і необережності.

Установлення форми вини до діяння є певним етапом визначення вини відносно тяжких наслідків. Тут існує певна залежність між ними. Крім того, це має важливе значення для характеристики небезпечності злочину і особи злочинця, що враховується судом при призначенні покарання. Важливо також встановити вид умислу чи необережності відносно діяння.

Судова практика свідчить про те, що порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту може бути вчинено лише з прямим умислом або через злочинну недбалість. При прямому умислі винна особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, розуміє його протиправність і бажає вчинити це діяння.

Злочинна недбалість відносно факту порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту має місце тоді, коли особа не усвідомлює факту порушення правил, хоча повинна була і могла їх усвідомлювати. Такі порушення часто трапляються через неуважність водія при керуванні транспортним засобом.

Наслідки злочину, які є обов'язковою ознакою його об'єктивної сторони, можуть бути інкриміновані особі лише за умови, якщо вона спричинила їх через необережність. Про це говориться в постанові Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті». Цей злочин і деякі інші транспортні злочини мають розглядатися як необережні.

При вирішенні питання про форму вини до наслідків слід додавати те, з якою формою вини сталося порушення правил.

При злочинній самовпевненості водій передбачає можливість настання тяжких наслідків. Вольовий момент стосовно тяжких наслідків полягає у легковажному розрахунку на свій досвід, знання, надійність транспортного засобу, поведінку інших осіб тощо. На його думку, ці обставини здатні відвернути тяжкі наслідки. Проте такі розрахунки виявилися легковажними і тяжкі наслідки настали.

Вина особи до тяжких наслідків цього злочину може виражатися і у злочинній недбалості, коли особа не передбачає можливості настання тяжких наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачити. Це може бути зумовлено складністю обстановки, в якій рухається бойова чи транспортна машина. Якщо водій порушив правила через злочинну недбалість, то до наслідків може бути встановлена або злочинна недбалість, або казус, за яким кримінальна відповідальність не настає.

Таким чином, злочин, передбачений ст. 415 КК, може бути вчинений: 1) у рамках однієї форми вини – необережності, коли порушення правил припускається через злочинну недбалість і супроводжується такою самою формою вини відносно наслідків; 2) у рамках складної форми вини, коли психічне ставлення особи до різних ознак об'єктивної сторони є різнорідним. Умисно порушуючи правила, особа з необережністю ставиться до наслідків діяння (злочинна само-

впевненість або злочинна недбалість). Ці особливості не впливають на кваліфікацію, а враховуються при призначенні покарання.

Суб'єктом злочину можуть бути військовослужбовці, які порушили правила водіння або експлуатації бойової, спеціальної чи транспортної машини. При проведенні навчального керування транспортним засобом суб'єктом є не курсант, який сидить за кермом, а інструктор, який проводить навчання і відповідає за безпеку руху навчальної машини.

За порушення правил експлуатації військової техніки суб'єктом є особи, відповідальні за випуск у рейс транспортного засобу, експлуатацію і технічний стан військової техніки, механіки, начальники гаражу, заступник командира по технічній частині, начальник контрольно-технічного пункту, а також сам водій.

Іноді суб'єктом цього злочину може виступати старший машини, якщо він припустився порушення правил експлуатації бойової машини чи транспортного засобу, що призвело до тяжких наслідків. Наприклад, допустив до водіння машини водія в стані сп'яніння чи без права керування транспортним засобом або порушив режим роботи водіїв тощо.

Проте іноді старший машини може нести відповідальність не за транспортний злочин, а за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем (ст. 423 КК) чи за недбале ставлення до військової служби (ст. 425 КК). Як зловживання слід розцінювати дії службової особи, котра незаконно використовує транспортні засоби, примушує водія перевищити швидкість руху і под. Якщо старший машини не вживає заходів щодо припинення водієм порушень правил, то він може нести відповідальність за недбале ставлення до військової служби (ст. 425 КК).

§ 4. Порушення правил польотів або підготовки до них

Стаття 416. Порушення правил польотів або підготовки до них

Порушення правил польотів або підготовки до них, а також порушення правил експлуатації літальних апаратів, що спричинило катастрофу або інші тяжкі наслідки, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до п'ятнадцяти років.

Суспільна небезпечність цього злочину виражається у тому, що на озброєнні у Військово-Повітряних силах Збройних Сил України перебувають потужні літальні апарати, які для виконання бойових чи навчальних завдань можуть здійснювати польоти у складних метеорологічних умовах. Ці літальні апарати оснащені цінним обладнанням, електронними приладами, дорогим озброєнням, що підвищує суспільну небезпечність порушення правил польотів та експлуатації повітряних суден.

Об'єктом розглядуваного злочину є суспільні відносини, що забезпечують порядок підготовки, здійснення польотів та експлуатації повітряних суден Збройних Сил України.

Предметом цього злочину є літальні апарати – літаки, вертольоти, дирижаблі, планери, які підтримуються в атмосфері завдяки взаємодії з повітрям і підпорядковані військовим повітряним силам. Крім повітряних суден, предметом злочину є аеропорти, аеродроми, посадкові смуги, наземне устаткування, засоби зв'язку та сигналізації, а також інше обладнання, яке забезпечує безпеку польотів повітряних суден.

Об'єктивна сторона даного злочину характеризується трьома ознаками: 1) діянням – дією або бездіяльністю; 2) суспільно небезпечними наслідками; 3) причинним зв'язком між діянням і наслідками.

Діяння цього злочину виражається в: а) порушенні правил польотів; б) підготовці до них; в) порушенні правил експлуатації.

Порушення правил польотів може відбуватися при керуванні літальним апаратом у повітрі під час руху по смузі для злету та посадки літака, під час набирання висоти та зниження і заходу на посадку та ін. Порушення правил польотів може виражатися в припущенні помилок при виконанні різних повітряних операцій – десантуванні військовослужбовців, вантажів, бойової техніки тощо.

Порушення правил підготовки до польоту може полягати в невиконанні вимог при підготовці членів екіпажу до польоту або підготовці літального апарату, наданні дозволу для вильоту технічно несправного літального апарату, дозволу на виліт у метеорологічній обстановці, при якій не можуть здійснюватися польоти, заправленні літального апарату паливно-мастильними матеріалами, які не рекомендовані для цього типу машин. Порушення правил підготовки до польотів може виражатися в недоброякісному ремонті аеродромного

обладнання, смуги для зльоту та посадки літаків, неприведенні до придатного стану засобів зв'язку та сигналізації тощо¹.

Порушення правил експлуатації літальних апаратів може виражатися в допущенні літальних апаратів з такими несправностями, за наявності яких їх експлуатація забороняється, неправильному розміщенні вантажів та їх закріпленні, завантаженні на борт більше вантажу, ніж це передбачено правилами експлуатації, здійсненні польотів з технічними неполадками із зношеними механізмами, обладнанням, а також застосування літального апарату, в якого повністю використано льотний ресурс, і под.

Наслідками цього злочину можуть бути катастрофа або інші тяжкі наслідки.

Катастрофа на повітряному транспорті – це льотна подія, яка викликає руйнування чи пошкодження повітряного судна, загибель людей, пропажу літального апарату тощо.

До інших тяжких наслідків можуть бути віднесені тяжкі тілесні ушкодження, ушкодження середньої тяжкості, заподіяння великої матеріальної шкоди, в тому числі об'єктам оточуючого середовища.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони аналізованого злочину є причинний зв'язок між діями і наслідками. Слід мати на увазі, що тяжкі наслідки можуть наставати через низку причин та умов, які сприяли настанню катастрофи, аварії та інших наслідків. Це може бути порушення правил підготовки до польоту, порушення правил польотів або експлуатації, несприятливі метеорологічні умови тощо. У таких ситуаціях важливо встановити факт порушення: які стаття, пункт, параграф статуту, правил, положення, інструкції порушено і в чому це виразилося. У таких справах, як правило, призначаються технічні експертизи, які вирішують технічні питання. Причинний же зв'язок між діями і наслідками, як і інші ознаки складу злочину, встановлюють правоохоронні органи. Причиною тяжких наслідків можуть бути тільки такі порушення правил, які створюють реальну можливість їх настання. Це такий стан технічної системи на військово-повітряному транспорті, при якому подальший розвиток процесів і подій приводить до реального настання тяжких наслідків.

¹ Сызранцев, В. Г. Воинские преступления [Текст] / В. Г. Сызранцев. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – С.125.

Якщо причин і умов, які сприяли настанню тяжких наслідків, було декілька, то в таких випадках потрібно розглядати порушення правил і суспільно небезпечні наслідки ізольовано від інших причин, що сприяли настанню результату. Порушення правил має передувати наслідкам і бути однією з умов їх настання. Насамкінець, якщо буде встановлено, що зазначені в диспозиції цієї статті порушення з неминучістю викликали, породили, зумовили настання тяжких наслідків, можна стверджувати, що є необхідний причинний зв'язок.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується психічним ставленням винної особи до порушення правил польотів, підготовки до них або правил експлуатації, а також до тяжких наслідків.

Правила можуть порушуватися з прямим умислом або через злочинну недбалість. При прямому умислі винна особа усвідомлює характер вчинюваного порушення, розуміє його суспільну небезпечність та протиправність і бажає порушити правила.

Порушення правил із злочинною недбалістю має місце у випадках, коли особа не усвідомлює факту порушення правил, хоча за обставинами справи повинна була і могла їх усвідомлювати.

Вина особи щодо тяжких наслідків може виражатися тільки в небережності – злочинній самовпевненості або злочинній недбалості.

При злочинній самовпевненості винна особа передбачала можливість настання тяжких наслідків свого діяння, але легковажно розраховувала на їх відвернення.

Визначеність передбачення залежить від ситуації, в якій відбувається подія, розуміння об'єктивних процесів, явищ, які характеризують об'єктивну сторону цього злочину. Вольовий момент виражається в тому, що особа легковажно розраховує на відвернення тяжких наслідків через свій досвід, знання, надійність технічних засобів, дії інших осіб тощо. Проте особа переоцінює ці обставини, які можуть, на її думку, відвернути тяжкі наслідки. Тому вона притягається до кримінальної відповідальності.

При злочинній недбалості особа не передбачає настання тяжких наслідків, хоча за обставинами справи повинна була і могла їх передбачити. Якщо особа порушує правила через злочинну недбалість, то це може привести до тяжких наслідків.

Отже, цей злочин може вчинюватися в:

1) рамках одної форми вини – необережності, коли правила порушуються із злочинною недбалістю, яка супроводжується такою самою формою вини;

2) рамках складної форми вини, коли особа умисно порушує правила і необережно (злочинна самовпевненість або злочинна недбалість) ставиться до тяжких наслідків. У цілому цей злочин визнається необережним.

Суб'єктом даного злочину можуть бути військовослужбовці, які забезпечують підготовку літальних апаратів до польоту, – технічний персонал, механіки, диспетчери, а також екіпаж повітряного судна – командир корабля, штурман, бортінженер, які повинні забезпечувати безпеку польоту. За порушення правил експлуатації повітряного судна можуть нести відповідальність: керівник польотів, диспетчер, технічні працівники, на яких покладено обов'язки щодо забезпечення безпеки експлуатації літальних апаратів.

§ 5. Порушення правил кораблеводіння

Стаття 417. Порушення правил кораблеводіння

Порушення правил кораблеводіння, що спричинило загибель людей, загибель корабля або інші тяжкі наслідки, – карається позбавленням волі на строк від п'яти до п'ятнадцяти років.

Суспільна небезпечність цього злочину виражається в тому, що в умовах розвитку та вдосконалення Військово-Морських Сил підвищуються потужність і швидкість руху військових кораблів, збільшуються технічне оснащення, дальність плавання. Як правило, військові кораблі експлуатуються у відкритому морі та океанах, де часто бувають складні метеорологічні умови, – шторми, урагани та ін., що ускладнює експлуатацію морських суден, створює загрозу життю і здоров'ю членів команди, корабля, військового майна тощо.

Забезпечення безпеки кораблеводіння досягається шляхом виконання суворих вимог статутів, правил, інструкцій та інших норматив-

них актів, які забезпечують безпеку руху та експлуатації Військово-Морських Сил.

Порушення правил кораблеводіння загрожує не тільки життю та здоров'ю людей, матеріальним цінностям, а й підриває боєздатність корабля, може зірвати виконання бойового завдання тощо.

Об'єктом цього злочину є суспільні відносини, які забезпечують безпеку кораблеводіння та експлуатації суден Військово-Морських Сил.

Предметом злочину є плаваючі засоби Військово-Морських Сил України. Це можуть бути надводні судна та підводні човни. За призначенням є бойові кораблі – крейсери, есмінці, міноносці, торпедні катери та інші плавзасоби (буксири, паливозаправники), які забезпечують функціонування та підтримання бойової готовності флоту.

Об'єктивна сторона злочину характеризується трьома ознаками: 1) діянням (діями або бездіяльністю); 2) наслідками; 3) причинним зв'язком між ними.

Діяння цього злочину виражається в порушенні правил кораблеводіння, про що зазначено в диспозиції розглядуваної статті. Це означає, що диспозиція статті має бланкетний характер. При вирішенні питання про відповідальність слід звертатися до відомих нормативних актів, які регулюють порядок водіння та експлуатації плаваючих засобів Військово-Морських Сил України. На морському та річковому транспорті взагалі та на військових кораблях зокрема діють міжнародні конвенції, договори, а також статuti, правила, накази та розпорядження¹. Тому в разі притягнення до кримінальної відповідальності мають бути встановлені стаття, пункт, параграф нормативного акта, які порушено, в чому виразилося це порушення, а також слід з'ясувати питання, на яку особу було покладено певні обов'язки, приписані цими правилами.

Порушення правил безпеки руху військових суден може виражатися у невиконанні чи неналежному виконанні якого-небудь правила, яке забезпечує безпеку кораблеводіння, наприклад невиконання вста-

¹ Конвенція ООН з морського права від 10 грудня 1982 р.; Міжнародна конвенція про охорону людського життя на морі 1974 р.; Міжнародний кодекс з управління і запобігання забрудненню, прийнятий 18-ю сесією Асамблеї Міжнародної морської організації 4 листопада 1993 р.; Конвенція про відкрите море від 29 квітня 1958 р.; Конвенція про міжнародні правила запобігання зіткненню суден на морі від 20 жовтня 1972 р.; Корабельний статут Військово-Морського флоту СРСР від 10 січня 1978 р.

новленої правилами відстані при розходженні із зустрічним судном чи перевищення швидкості при заході в порт, бухту або при швартуванні, невиконання правил маневрування чи навігаційних знаків тощо.

Порушення правил безпеки експлуатації військових суден, які не впливають на безпеку кораблеводіння, не є ознакою даного злочину.

Цей злочин – з матеріальним складом. Його наслідками можуть бути загибель людей, загибель корабля чи інші тяжкі наслідки.

Загибель людей означає, що для наявності цього наслідку достатньо заподіяння смерті хоча б одній людині.

Загибель корабля може виражатися в його повному руйнуванні, якщо його поновлення неможливе з технічних чи економічних причин, або його затопленні.

Інші тяжкі наслідки можуть полягати в заподіянні тяжких тілесних ушкоджень, ушкоджень середньої тяжкості, посадженні корабля на міліну, зіткненні суден або завданні великої матеріальної шкоди. Ця шкода може виражатися у пошкодженні корабля або його механізмів, обладнання, заподіянні шкоди оточуючому середовищу тощо. Матеріальну шкоду слід вважати великою, якщо збитки становлять 250 і більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину є причинний зв'язок між порушенням правил кораблеводіння і настанням тяжких наслідків.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною відносно факту порушення правил кораблеводіння і виною відносно тяжких наслідків.

Що стосується порушення правил, то вони можуть бути вчинені з прямим умислом або через злочинну недбалість. При прямому умислі особа усвідомлює факт порушення правил кораблеводіння, розуміє протиправність цього порушення і бажає порушити ці правила. При злочинній недбалості особа через неухважність, інше злочинно-недбале ставлення до виконання своїх обов'язків не усвідомлює, що порушує правила, хоча за обставинами справи повинна була і могла усвідомлювати, що порушує правила кораблеводіння.

Що стосується тяжких наслідків, то стосовно них можлива лише необережна форма вини (злочинна самовпевненість або злочинна

недбалість). При злочинній самовпевненості особа передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків, але легковажно розраховує на їх відвернення. При злочинній недбалості особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, хоча повинна була і могла їх передбачити.

Мотиви і мета поведінки винних осіб не є обов'язковими ознаками цього злочину. Вони враховуються тільки при призначенні покарання.

Суб'єктом цього злочину можуть бути командир корабля, його помічники, штурмани, інші члени екіпажу, які проходять військову службу, або військовозобов'язані під час проходження зборів.

Контрольні запитання

1. Загальна характеристика та види злочинів проти порядку експлуатації військової техніки.
2. Види предметів та речовин злочину, передбаченого ст. 414 КК.
3. Загальні ознаки предмета цього злочину.
4. Поняття та види транспортних засобів, бойових та спеціальних машин.
5. У чому полягає порушення правил водіння чи експлуатації бойових або спеціальних машин?
6. Відмежування цього злочину від порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту (ст. 286 КК).
7. Хто може бути суб'єктом порушення правил водіння або експлуатації бойової, спеціальної чи транспортної машини?
8. У чому виражається об'єктивна сторона порушення правил польотів?
9. У чому полягають ознаки порушення правил кораблеводіння?

Розділ VI

Злочини проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб

§ 1. Загальна характеристика злочинів проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб

Суспільна небезпечність цієї групи злочинів полягає у заподіянні шкоди суспільним відносинам, що регулюють порядок несення бойового чергування вартової (вахтової), караульної, прикордонної, внутрішньої служби та патрулювання. Виконання цих служб має важливе значення для підтримання в Збройних Силах України порядку та дисципліни, є важливою умовою бойової готовності військ та успішного виконання завдань, поставлених перед ними.

Порядок несення спеціальних служб регламентується відповідними законами, статутами, положеннями, інструкціями та ін.

Порушення порядку несення цих служб підриває обороноздатність і суверенітет держави, створює умови для можливих посягань на охоронювані об'єкти, що мають важливе значення для забезпечення обороноздатності країни, сприяють розкраданню військового

майна та техніки, можуть створювати загрозу для життя особового складу Збройних Сил України.

До військових злочинів проти порядку несення спеціальних служб відносять: порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання (ст. 418 КК); порушення статутних правил несення прикордонної служби (ст. 419 КК); порушення статутних правил несення бойового чергування (ст. 420 КК); порушення статутних правил внутрішньої служби (ст. 421 КК).

Диспозиції зазначених статей є бланкетними, тому при вирішенні питання про притягнення до кримінальної відповідальності необхідно встановити, приписи яких статей, пунктів, параграфів нормативних актів порушено і в чому це виражалось¹.

§ 2. Порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання

Стаття 418. Порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання

1. Порушення статутних правил вартової (вахтової) служби чи патрулювання, що спричинило тяжкі наслідки, для запобігання яким призначено дану варту (вахту) чи патрулювання, –

карається обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Діяння, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, –

караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

Об'єктом злочину є встановлений порядок несення вартової (вахтової) служби і патрулювання, які організуються відповідно до

¹ Закони України «Про державний кордон України», «Про прикордонні війська України», Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України, Положення про особливості організації та несення вартової (вахтової) служби в дисциплінарно-мотиваційній частині від 19 жовтня 1999 р. № 1931, Корабельний статут Військово-Морського флоту СРСР від 10 січня 1978 р., Наказ МВС та МО від 26 вересня 1994 р. № 428/220 «Про організацію спільного патрулювання співробітників органів внутрішніх справ і військовослужбовців Збройних Сил України».

Статуту гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України, Корабельного статуту ВМС України, а також затверджених Міністром оборони України посібників і положень, інструкцій, розпоряджень, що конкретизують статутні норми¹.

З об'єктивної сторони злочин характеризується: а) порушенням статутних правил вартової (вахтової) служби чи патрулювання; б) настанням тяжких наслідків; в) причинним зв'язком між ними.

Порушення зазначених правил може бути вчинено шляхом як дій, так і бездіяльності. Диспозиція цієї статті має бланкетний характер. Тому при вирішенні питання про притягнення до кримінальної відповідальності потрібно встановити, які статті, пункти, параграфи нормативних актів порушено і в чому це виражалось².

Вартову службу призначено для охорони і оборони військових об'єктів, бойових прапорів та осіб, яких тримають на гауптвахті та у дисциплінарній частині. Несення вартової служби є виконанням бойового завдання³.

Вахтова служба – особливий вид чергування, призначений для керування кораблем і його механізмами, спостереження за обстановкою і підтримання порядку, застосування зброї при раптовому нападі супротивника.

Патрулювання призначено для підтримання у гарнізоні порядку серед військовослужбовців на вулицях і у громадських місцях, на залізничних станціях (вокзалах), у морських (річкових) портах, аеропортах, а також у прилеглих до гарнізону населених пунктах⁴.

Вартова служба в Збройних Силах України має своїм завданням охорону військових об'єктів, бойових прапорів, складів з військовою технікою та бойовими припасами, вибухових та радіоактивних речо-

¹ Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України (розділи 2, 4, 5), Положення про особливості організації і несення вартової служби в дисциплінарному батальйоні (частині), затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 19 жовтня 1999 р.

² Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України; Положення про особливості організації та несення вартової (вахтової) служби в дисциплінарному батальйоні (частині); Корабельний статут Військово-Морського флоту СРСР; Наказ МВС та МО «Про організацію спільного патрулювання співробітників органів внутрішніх справ і військовослужбовців Збройних Сил України».

³ Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України (ст. 97).

⁴ Там само (ст. 46).

вин, паливно-мастильних матеріалів, осіб, які утримуються на гауптвахті та дисциплінарному батальйоні.

Вахтова служба організується на кораблях Військово-Морських Сил України і має своїм завданням охорону корабля, озброєння, а також підтримує постійну бойову готовність корабля. Порушення правил вартової (вахтової) служби може виражатися в нестеженні за станом технічних засобів охорони, транспортними засобами, відсутності контролю за зберіганням зброї та боєприпасів, справності засобів зв'язку з постами, старанним дотриманням правил зміни варти, виконанням правил заряджання та розряджання зброї при зміні вартових, у допуску до приміщення варти чи на пост сторонніх осіб, відсутності контролю за порядком у приміщенні варти та на постах. З боку часових порушення може виражатися у залишенні поста, допущенні на пост сторонніх осіб, досиланні патрона в патронник вогнепальної зброї, курінні, сну, веденні розмов із сторонніми особами тощо.

Патрулювання має своїм завданням забезпечити підтримання порядку і дисципліни серед військовослужбовців гарнізону на вулицях і в громадських місцях, на вокзалах, станціях, аеропортах. Патрулі можуть бути пішими, на конях або на транспортних засобах. Порушення правил патрулювання може виражатися в неналежному виконанні своїх обов'язків з підтримання порядку на відповідній території, невжитті відповідних заходів залежно від обстановки. Крім того, це порушення може виражатися в неправильному застосуванні зброї чи сили до затриманого.

Статутні правила вартової (вахтової) служби і патрулювання можуть бути порушені у результаті як дій, так і бездіяльності. Диспозиція ст. 418 КК є бланкетною, тому при вирішенні питання про притягнення військовослужбовця до кримінальної відповідальності необхідно встановлювати, які саме норми Статуту гарнізонної і вартової служби Збройних Сил України і виданих наказів, розпоряджень та інструкцій порушено винною особою.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цих злочинів є тяжкі наслідки, для запобігання яким призначено дану варту (вахту) чи патрулювання. До таких наслідків слід відносити заподіяння смерті чи тілесних ушкоджень унаслідок порушення правил поведінки зі

зброєю або неправильне застосування зброї, заподіяння майнової шкоди на охоронюваних об'єктах, розкрадання майна або його знищення чи пошкодження, втечу з-під варти затриманих або військовослужбовців, які утримуються на гауптвахті чи відбувають покарання в дисциплінарному батальйоні (частині).

Настання тяжких наслідків може бути інкриміновано особі за умови, що вона була зобов'язана і могла запобігти цим наслідкам, тобто наслідки повинні знаходитись у причинному зв'язку з допущеними порушеннями правил.

Під час виконання своїх обов'язків часові, патрульні повинні чітко і правильно виконувати свої обов'язки, особливо в складних ситуаціях, коли доводиться застосовувати зброю. Якщо при цьому умови застосування зброї були виконані і відповідали обстановці, то заподіяння тілесних ушкоджень і навіть смерті є законним і особа звільняється від кримінальної відповідальності. Проте іноді застосування зброї не зумовлено обстановкою. У таких випадках особа повинна відповідати за порушення правил вартової (вахтової) служби чи патрулювання. Заподіяння в таких випадках тілесних ушкоджень і навіть смерті охоплюється цією статтею за умови, що їх було спричинено через необережність. Якщо смерть або тілесні ушкодження було правомірно заподіяно хоча й умисно, але в стані необхідної оборони чи при затриманні злочинця, то відповідальність не настає. Якщо ж такі наслідки було спричинено після закінчення дій злочинця як акту помсти, розправи і не викликалися необхідністю, то вчинене має кваліфікуватися за сукупністю злочинів – порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання та умисний злочин проти життя чи здоров'я особи.

Крім того, за сукупністю злочинів повинно кваліфікуватися викрадення вартовим майна з охоронюваного ним об'єкта (статті 418 та 410 КК). Викрадення вартовим зброї, бойових припасів, вибухових речовин з об'єкта кваліфікується за сукупністю злочинів, передбачених цією статтею, і за ст. 262 КК.

Так, військовий суд Запорізького гарнізону визнав винним і засудив за ст. 418 КК молодшого сержанта Ткача В. і рядового Краснощочкова Д., які під час охорони складу з бойовими припасами викрали 28

снарядів, чим порушили ст. 100 Тимчасового статуту гарнізонної та вартової служби Збройних Сил України, спричинили шкідливі наслідки, для попередження яких призначена ця варта, тобто порушили статутні правила вартової служби. Вони також притягнені до кримінальної відповідальності за ст. 262 КК («Викрадення вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів») та визнані винними у вчиненні замаху на збут артилерійських снарядів, що передбачено ст. 263 КК¹.

Отже, винні притягнені до кримінальної відповідальності за сукупністю злочинів, передбачених статтями 418, 262 та 263 КК.

Суб'єктивна сторона порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання може виражатися у будь-якій формі вини. Деякі порушення можуть вчинятися лише умисно, наприклад залишення поста або допущення на пост сторонніх осіб. Інші порушення можуть бути вчинені через необережність. Це може бути сон на посту або через недостатню уважність під час вартової служби сторонні особи проникли на охоронюваний об'єкт.

Що стосується тяжких наслідків, то відносно них також можлива як умисна (прямий чи непрямий умисел), так і необережна (злочинна самовпевненість чи злочинна недбалість) форма вини.

Під час несення вартової служби чи патрулювання відповідні особи набувають значних повноважень, особливо в ситуаціях, коли вчиняється посягання на охоронюваний об'єкт або на вартового чи патруля. Ці особи озброєні вогнепальною зброєю і мають право застосовувати її при нападі на них або на охоронюваний об'єкт. В особливо складних ситуаціях можуть виникати питання про уявну оборону, коли реального суспільно небезпечного посягання не було й особа помилково припускала наявність такого посягання. Залежно від конкретних обставин у таких ситуаціях можливі різні варіанти відповідальності.

Відповідальність за заподіяну шкоду не настає у разі, коли обстановка, що склалася, давала достатні підстави вважати, що мало місце реальне посягання і вартовий чи патрульний не усвідомлював і не міг усвідомлювати помилковості свого припущення.

¹ Див. Архів військового суду Запорізького гарнізону за 1994 р.

Якщо він не усвідомлював і не міг усвідомлювати помилковості свого припущення, але при цьому перевищив межі захисту, що дозволяються в умовах відповідного реального посягання, він підлягає кримінальній відповідальності за перевищення меж необхідної оборони.

Якщо вартовий або патрульний знаходився в обстановці, коли не усвідомлював, але міг усвідомлювати відсутність реального посягання, він підлягає кримінальній відповідальності за заподіяння шкоди через необережність.

Суб'єктом порушення правил вартової служби є особи, які входять до складу варті: начальник варті, чатові, вартові, розвідні, помічники начальника варті, водії транспортних засобів варті, а у варті при гауптвахті – вивідні і конвойні, а також особи, які керують несенням служби варті: черговий по вартах та його помічник, черговий по частині та його помічник. У варті з охорони штабів (пунктів управління) від бригади і вище, а також з охорони установ, крім перелічених осіб, можуть призначатися вартові контрольно-пропускних пунктів¹.

Для безпосередньої охорони та оборони об'єктів зі складу варті виставляються чатові. *Чатовий* – це озброєний вартовий, який виконує бойове завдання щодо охорони та оборони дорученого йому поста². *Постом* називається все доручене для охорони та оборони чатовому, а також місце або ділянка місцевості, на якій він виконує свої обов'язки³.

Початком несення служби зазначеними особами у складі варті є момент подання під час розводу команди «Струнко!» для зустрічі чергового варт (військової частини, корабля), а закінченням несення цієї служби – момент подання начальником варті команди «Кроком руш!» для руху у свою військову частину (підрозділ) після зміни⁴.

Суб'єктом порушення правил вахтової служби є особи, які входять до складу корабельної чи спеціальної вахти (вахтовий офіцер,

¹ Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України від 24 березня 1999 р. (ст. 101).

² Там само (статті 230–241).

³ Там само (ст. 102).

⁴ Там само (ст. 100).

командир вахтового посту, вахтовий по плавзасобах, вахтовий механік та ін.).

Суб'єктом порушення правил патрулювання є особи, які входять до складу патруля (начальник патруля і патрульні). Начальником патруля залежно від завдань, покладених на патруль, призначається офіцер, прапорщик (мічман) або сержант (старшина). Патрульними призначаються особи із рядового, сержантського складу¹.

Якщо порушення статутних правил вартової (вахтової) служби чи патрулювання спричинили тяжкі наслідки, для запобігання яким призначено дану варту (вахту) чи патрулювання, поєднані з вчиненням інших злочинів, то дії винної особи кваліфікуються за сукупністю злочинів (наприклад, при розкраданні майна, що охороняється на об'єкті самим чатовим, патрульним тощо).

Відповідальність зазначених осіб посилюється, якщо діяння вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці (ч. 2 ст. 418 КК). Про *воєнний стан* та *бойову обстановку* див. розділ 2 цього посібника.

■ § 3. **Порушення статутних правил несення прикордонної служби**

Стаття 419. Порушення статутних правил несення прикордонної служби

1. Порушення правил несення прикордонної служби особою, яка входить до складу наряду з охорони державного кордону України, якщо це спричинило тяжкі наслідки, –

карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

Суспільна небезпечність порушення статутних правил несення прикордонної служби виражається у тому, що в мирних умовах на державному кордоні можуть бути вчинені різні провокації, у тому

¹ Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України від 24 березня 1999 р. (ст. 47).

числі збройні конфлікти, спроби незаконного переходу державного кордону, переміщення через кордон різних товарів, у тому числі зброї та бойових припасів, вибухових речовин та радіоактивних матеріалів, історичних та культурних цінностей, стратегічно важливих сировинних товарів.

У зв'язку з цим охорона державного кордону є складовою частиною захисту безпеки держави, її територіальної цілісності та недоторканності, обороноздатності, економічної, інформаційної безпеки тощо.

Відповідно до ст. 27 Закону України від 4 листопада 1991 р. «Про державний кордон України» охорона державного кордону на суші, морі, річках, озерах та інших водоймищах покладається на Державну прикордонну службу України, а в повітряному просторі – на Війська повітряної оборони України.

Головними завданнями цих військ є забезпечення недоторканності державного кордону, охорона виключної (морської) економічної зони, запобігання будь-яким спробам незаконної зміни державного кордону або перетинання його, а також переміщення різних контрабандних вантажів, включаючи зброю, наркотичні речовини, валюту, дорогоцінні метали та камінці тощо.

Для виконання цих завдань прикордонним військам надані широкі повноваження, спеціальна техніка, озброєння. Їх діяльність регламентується законами та підзаконними актами¹. Вона будується на принципах законності, гласності, захисту законних прав і свобод громадян, взаємодії з органами державної влади і управління, з іншими колективами та населенням. Суворе виконання вимог законодавства, підтримання порядку при несенні прикордонної служби забезпечують безпеку держави, захист її інтересів, підтримання прикордонного режиму. Порушення встановленого порядку несення прикордонної служби, навпаки, заподіює шкоду інтересам держави, сприяє вчиненню інших злочинів та правопорушень.

Об'єктом цього злочину є суспільні відносини, які забезпечують встановлений порядок виконання прикордонними службами завдань з охорони державного кордону. Специфіка цього порядку впливає з характеру охоронюваного об'єкта і тих прав та обов'язків, якими наділяються особи, що несуть прикордонну службу.

¹ Див. Закон України «Про Державну прикордонну службу України».

Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною (ч. 3 ст. 2 Конституції України). Відповідно до ст. 27 Закону України «Про державний кордон України» охорона державного кордону на суші, морі, річках, озерах та інших водоймищах покладається на Державну прикордонну службу України, а в повітряному просторі – на Війська повітряної оборони України. Головним завданням цих військ є забезпечення недоторканності державного кордону, припинення будь-яких спроб незаконної зміни проходження лінії державного кордону України; припинення у взаємодії з відповідними правоохоронними органами збройних конфліктів та інших провокацій на державному кордоні України; участь у взаємодії із Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями у відбитті вторгнення або нападу на територію України збройних сил іншої держави або групи держав; участь у виконанні заходів територіальної оборони, а також заходів, спрямованих на додержання правового режиму воєнного і надзвичайного стану; організація запобігання злочинам та адміністративним правопорушенням, протидію яким законодавством віднесено до компетенції Державної прикордонної служби України, охорона виключної (морської) економічної зони України тощо¹.

Несення служби у складі наряду з охорони державного кордону є виконанням бойового завдання.

Діяльність Державної прикордонної служби України будується на принципах законності, гласності, додержання прав і свобод громадян, взаємодії з органами державної влади і управління, громадськими об'єднаннями, трудовими колективами і населенням. При виконанні службових обов'язків військовослужбовці Державної прикордонної служби України керуються Конституцією і законами України. Крім того, правовою основою їх діяльності є інші законодавчі акти, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України².

Для охорони державного кордону із складу Державної прикордонної служби України виділяються прикордонні наряди, на які покладається виконання протягом певного часу бойового завдання з охорони кордону.

¹ Закон України «Про Державну прикордонну службу України» (статті 1, 19).

² Там само (статті 3, 4).

З *об'єктивної сторони* порушення правил несення служби особою, яка входить до складу наряду з охорони державного кордону, виражається в порушенні статутних правил несення прикордонної служби.

Злочин може бути вчинений шляхом як дії, так і бездіяльності. Порушенням слід вважати сон під час виконання завдання, відхилення від встановленого маршруту, залишення місця несення служби, неправильне застосування зброї, надання дозволу на перетинання кордону без належного оформлення документів, невиконання порядку затримання правопорушників тощо. Диспозиція цієї статті має бланкетний характер. Тому для встановлення факту порушення правил несення прикордонної служби потрібно встановити, який пункт, стаття закону чи іншого нормативного акта порушено і в чому це виразилося.

Порушення статутних правил несення служби є злочином з матеріальним складом і для його закінчення необхідне настання тяжких наслідків. Під *тяжкими наслідками* в цьому разі розуміються зрив виконання бойового завдання, вторгнення на територію України озброєної банди, перехід кордону агентом іноземної розвідки, провезення контрабандних товарів, напад на погранзаставу, невжиття вчасних заходів щодо усунення небезпеки переміщення людей чи контрабандних товарів через державний кордон, загибель людей, військової техніки тощо.

Для того, аби інкримінувати тяжкі наслідки особі, слід установити необхідний причинний зв'язок між порушенням правил несення прикордонної служби. Якщо настання тяжких наслідків містить ознаки самостійного складу злочину, то відповідальність настає за сукупністю злочинів (наприклад, заподіяння смерті, тяжких тілесних ушкоджень, порушення правил поведінки зі зброєю, боеприпасами, вибуховими, радіоактивними та іншими речовинами і предметами та ін.).

Якщо особа, яка порушила правила несення прикордонної служби, сприяє вчиненню контрабанди, вона також повинна притягуватися до кримінальної відповідальності як співучасник цього злочину.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується як умисною, так і необережною формою вини.

При умисному вчиненні злочину особа усвідомлює, що порушує статутні правила несення прикордонної служби, розуміє суспільну небезпечність і протиправність вчинюваного діяння і бажає порушити ці правила. При необережному вчиненні злочину особа не усвідомлює факту порушення статутних правил несення прикордонної служби (через неухважність, необачність, сон під час виконання завдання тощо), але за обставинами справи повинна була і могла усвідомлювати факт порушення правил. На кваліфікацію форма вини вчиненого діяння не впливає, але враховується при призначенні покарання. Умисне порушення правил є більш небезпечним, ніж необережне.

Суб'єктом злочину є особа, яка входить до складу наряду з охорони кордону. Одержання наказу на охорону державного кордону і доповідь про повернення з цього завдання визначають початковий і кінцевий моменти перебування особи у складі такого наряду. Військовослужбовець прикордонної застави, який припустився порушення у вільний від служби в нарядах час, не може нести відповідальність за ст. 419 КК. Військовослужбовці Державної прикордонної служби України, залучені до несення гарнізонної служби та служби гарнізонних варт у гарнізоні, у разі порушення правил несення вартової служби чи статутних правил патрулювання несуть відповідальність за ст. 418 КК.

§ 4. Порушення правил несення бойового чергування

Стаття 420. Порушення правил несення бойового чергування

1. Порушення правил несення бойового чергування (бойової служби), встановлених для своєчасного виявлення і відбиття раптового нападу на Україну або для захисту та безпеки України, якщо це спричинило тяжкі наслідки, –

карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

2. Те саме діяння, вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

Об'єктом цього злочину є порядок несення бойового чергування (бойової служби), встановлений для своєчасного виявлення і відбиття раптового нападу на Україну, захисту та забезпечення національної безпеки України.

Бойове чергування – це перебування спеціально виділених сил та засобів у повній бойовій готовності до виконання раптово виникаючих завдань та бойових дій¹. У ч. 3 розділу 9 Статуту внутрішньої Служби Збройних Сил України від 24 березня 1999 р. передбачено правила несення бойового чергування (бойової служби) та визначено, що склад чергових сил і засобів, ступені їх готовності, тривалість, порядок несення бойового чергування, підготування особового складу, озброєння, бойової та іншої техніки до чергування і його зміни встановлюються наказом командира військової частини, наказами і директивами міністра оборони України, начальника Генерального штабу Збройних Сил України, командувачів видів Збройних Сил України.

Забезпечення захисту і безпеки України, своєчасне виявлення і відбиття раптового нападу на Україну покладено перш за все на підрозділи і частини, що несуть бойове чергування. Несення бойового чергування є виконанням бойового завдання і одним із важливих військових обов'язків.

Відхилення від установленого порядку несення служби черговими підрозділами можуть призвести до тяжких наслідків і заподіяти велику шкоду обороноздатності держави.

Порядок несення бойового чергування у різних видах Збройних Сил і родах військ є неоднаковим і регламентується різними нормативними актами. Він залежить від цільового призначення чергового підрозділу, характеру бойової техніки, яка повинна застосовуватись, і специфіки завдання, що виконується. Один із видів бойового чергування – бойова служба, що також має на меті запобігання раптовому нападу на нашу державу.

Характер і завдання бойового чергування (бойової служби), правила їх несення, конкретні функціональні обов'язки кожної особи, що входить у склад чергового підрозділу, визначаються Статутом, положеннями, настановами, інструкціями, наказами, які видаються

¹ Статут внутрішньої служби Збройних Сил України України від 24 березня 1999 р. (п. 332).

з урахуванням особливостей несення цієї спеціальної служби у тих чи інших військах. Тому, враховуючи це, при розслідуванні кожної кримінальної справи, пов'язаної з обвинуваченням у порушенні статутних правил несення бойового чергування (бойової служби), необхідно з'ясувати особливості служби даного підрозділу і встановлювати, у чому конкретно виражається порушення і в яких актах передбачено правила несення служби.

Об'єктивна сторона злочину виражається в порушенні статутних правил шляхом невиконання або недбалого виконання військово-службовцем як загальних вимог до бойового чергування, встановлених для чергового підрозділу, так і своїх спеціальних, функціональних обов'язків. Порушення може виявлятися як у дії, так і в бездіяльності. За Статутом внутрішньої служби особовому складу чергової зміни під час несення бойового чергування заборонено: передавати будь-кому, навіть тимчасово, виконання обов'язків з несення бойового чергування без дозволу командира чергових сил та засобів (оперативного чергового, начальника зміни, чергового командного пункту); займатися справами, не пов'язаними з виконанням обов'язків з несення бойового чергування; самовільно залишати бойовий пост або інше місце несення бойового чергування; проводити роботи на озброєнні чи військовій техніці, які знижують боєздатність.

Частіше за все порушення вчиняються внаслідок особистої недисциплінованості і відсутності належної відповідальності за виконання бойового завдання та у зв'язку з недоліками в організації несення служби, контролю за особовим складом. Порушення встановлених правил можуть бути пов'язані з професійною непридатністю, недостатньою спеціальною підготовкою, відсутністю досвіду, навичків, прийомів при роботі на складній апаратурі, неуважності і недбалості при виконанні функціональних обов'язків тощо, наприклад самовільне залишення позиційного району, вживання під час чергування спиртних напоїв, пошкодження бойової техніки і технічних засобів зв'язку, допущення на пост сторонніх осіб, порушення правил використання спеціальної апаратури, її самовільне виключення, неуважність, невиконання команд, несвоєчасне оповіщення про наближення цілі, несвоєчасне вжиття заходів до її знищення та ін.

З'ясування усіх обставин, які сприяли вчиненню злочину, має велике значення для встановлення рівня відповідальності винного і вжиття заходів щодо попередження порушень правил несення бойового чергування.

Це злочин з матеріальним складом. Відповідальність за порушення статутних правил несення бойового чергування передбачена, якщо це заподіяло тяжкі наслідки. Поняття тяжких наслідків є оцінним і з'ясується в кожному конкретному випадку залежно від характеру і розміру заподіяної шкоди. Судова практика такими наслідками вважає проникнення на територію держави літаків, кораблів іноземних держав, загибель людей, виведення із ладу бойової техніки, що призвело до зриву або значних труднощів у виконанні бойового завдання.

Злочин, визначений ст. 420 КК, передбачає порушення військовослужбовцем покладених на нього спеціальних обов'язків з несення бойового чергування. Тому, якщо військовослужбовець, перебуваючи на бойовому чергуванні, припуститься злочинного порушення загальних вимог військової служби, не пов'язаних зі спеціальними правилами несення бойового чергування, вчинене ним не може кваліфікуватись за розглядуваною статтею.

Коли разом з порушенням статутних правил несення бойового чергування вчиняються інші злочини (ухилення від служби, умисне знищення або пошкодження військового майна та ін.), то злочинні дії слід кваліфікувати за сукупністю, оскільки винний одночасно посягає на різні об'єкти.

За зазначеною статтею мають кваліфікуватись і дії осіб, які порушили правила вахтової служби на кораблі, що виконує бойове чергування.

Суб'єктивна сторона злочину може виражатися як в умислі, так і в необережності.

Якщо при вчиненні злочину метою винного було заподіяння шкоди основам національної безпеки України, його дії слід кваліфікувати за статтями розділу I Особливої частини КК («Злочини проти основ національної безпеки України»).

Суб'єктом злочину може бути особа, яка входить до складу підрозділів, частин, бойових обслуг, чергових змін, екіпажів, постів. До несення бойового чергування (бойової служби) залучаються військовослужбовці строкової і служби за контрактом, прапорщики, мічмани та офіцери.

Наказом командування у кожному випадку визначаються склад, строк несення бойового чергування і рівень бойової готовності того чи іншого чергового підрозділу. Якщо на бойовому чергуванні знаходиться підрозділ у повному складі, то за порушення статутних правил його несення до кримінальної відповідальності може бути притягнуто будь-якого військовослужбовця, що входить до складу бойової обслуги. У тих випадках, коли несення бойового чергування безпосередньо покладено тільки на чергову зміну або скорочену бойову обслугу, які здатні самостійно виконувати бойове завдання, то суб'єктом злочину можуть бути визнані тільки особи, що входять до складу чергової зміни або скороченої бойової обслуги. При цьому не має значення, порушення вчинено під час безпосереднього обслуговування бойової техніки і апаратури чи під час перебування у відпочиваючій зміні.

Відповідальність за ст. 420 КК можлива незалежно від того, на якому рівні готовності перебував черговий підрозділ, де порушено статутні правила бойового чергування (бойової служби).

Якщо військовослужбовець, що знаходиться на бойовому чергуванні, порушує загальні вимоги військової служби, то вчинене не може кваліфікуватися за цією статтею КК.

Коли разом з порушенням правил несення бойового чергування військовослужбовець вчиняє інший злочин (наприклад, самовільно залишає частину, порушує статутні правила відносин між військовослужбовцями чи викрадає військоове майно), вчинене має кваліфікуватися за сукупністю злочинів.

Вчинення злочину *в умовах воєнного стану* або *в бойовій обстановці*, що передбачено ч. 2 ст. 420 КК, становить значно більшу суспільну небезпечність. Про воєнний стан та бойову обстановку див. ст. 401 КК.

§ 5. Порушення статутних правил внутрішньої служби

Стаття 421. Порушення статутних правил внутрішньої служби

1. Порушення особою, яка входить у добовий наряд частини (крім варти і вахти), статутних правил внутрішньої служби, якщо воно

спричинило тяжкі наслідки, запобігання яким входило в обов'язки даної особи, –

карається триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Те саме діяння, вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, –

карається позбавленням волі на строк до п'яти років.

Суспільна небезпечність цього злочину виражається у тому, що внутрішня служба добового наряду, яка повинна забезпечувати виконання правил внутрішнього розпорядку, збереження зброї, боєприпасів та іншого майна тощо, через злочинно-недбале ставлення до виконання своїх обов'язків може призвести до дезорганізації внутрішнього порядку до втрати майна, техніки, озброєння, створює умови для вчинення інших злочинів та правопорушень.

Об'єктом злочину є суспільні відносини, які забезпечують встановлений порядок несення внутрішньої служби (крім варти, вахти та бойового чергування).

Внутрішня служба – це система заходів, що вживаються для організації повсякденного життя і діяльності військової частини, підрозділів та військовослужбовців і здійснюються з метою підтримання у військовій частині порядку та військової дисципліни, належного морально-психологічного стану, що забезпечують постійну бойову готовність та якісне навчання особового складу, збереження здоров'я військовослужбовців, організоване виконання інших завдань¹.

Внутрішня служба організовується відповідно до статуту Внутрішньої служби Збройних Сил України, Корабельного статуту ВМС України, а також затверджених Міністром оборони України посібників і положень, що регламентують обов'язки службових осіб, не передбачені цими статутами.

Для підтримання внутрішнього порядку, охорони особового складу, озброєння, боєприпасів, бойової та іншої техніки, приміщень і майна військової частини (підрозділу), контролю за станом справ у підрозділах і сучасного життя заходів щодо запобігання право-

¹ Статут внутрішньої служби Збройних Сил України (статті 5, 6); Корабельний статут Військово-Морського флоту СРСР від 10 січня 1978 р.

порушенням, а також для виконання інших обов'язків внутрішньої служби призначається добовий наряд (ст. 267 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України).

Об'єктивна сторона цього злочину виражається в: а) діянні (діях чи бездіяльності); б) настанні тяжких наслідків; в) причинному зв'язку між діянням і наслідками.

Діяння в цьому злочині виражається в порушенні статутних правил внутрішньої служби. Це може бути залишення місця несення служби, допущення сторонніх осіб в казарму, в парк, де знаходиться військова техніка, озброєння, або в секретну частину, давання дозволу на винесення зброї та боєприпасів з місця їх зберігання або виїзду військової техніки.

Диспозиція розглядуваної статті є бланкетною, тому в кожному випадку притягнення до кримінальної відповідальності необхідно встановлювати, які статті, пункти Статуту внутрішньої служби (Корабельного статуту та інших нормативних актів) було порушено і у чому це виражалось. З урахуванням особливостей служби в конкретних військових частинах та на кораблях діють інструкції, видаються накази, які регламентують порядок несення внутрішньої служби.

Другою ознакою об'єктивної сторони є тяжкі наслідки. До них належать: пошкодження або втрата зброї, боєприпасів іншого військового майна; угон військових машин з території військової частини; отруєння військовослужбовців або поширення інфекційних захворювань тощо.

Третьою ознакою об'єктивної сторони є причинний зв'язок між порушенням статутних правил несення внутрішньої служби і тяжкими наслідками. Йдеться лише про такі наслідки, запобігання яким входило до обов'язків даної особи.

Суб'єктивна сторона злочину може характеризуватися як умисною, так і необережною формою вини.

Порушення правил може бути вчинено з прямим умислом і через злочинну недбалість. При прямому умислі особа усвідомлювала, що порушує правила несення внутрішньої служби, усвідомлювала суспільну небезпечність і протиправність вчиненого діяння і бажала його вчинити. При злочинній недбалості особа не усвідомлювала факту

порушення правил внутрішньої служби, але за обставинами справи повинна була і могла усвідомлювати, які правила вона порушує. Це може мати місце через сон під час чергування, неуважність при виконанні обов'язків, забування тощо.

Що стосується тяжких наслідків цього злочину, то вина може бути умисною (прямий чи непрямий умисел) або необережною (злочинна самовпевненість чи злочинна недбалість). Якщо правила порушені із злочинною недбалістю, то щодо наслідків можлива також злочинна недбалість.

Якщо ж правила порушено з прямим умислом, то щодо наслідків можлива будь-яка форма вини. Отже, злочин, передбачений ст. 412 КК, може бути вчинено в: 1) рамках умисної форми вини, коли умисне порушення правил супроводжується такою самою формою вини відносно наслідків; 2) рамках складної форми вини, коли психічне ставлення особи до різних ознак об'єктивної сторони є різнорідним. Умисно порушуючи правила, особа з необережністю ставиться до наслідків (злочинна самовпевненість чи злочинна недбалість). Це на кваліфікацію не впливає, але враховується судом при призначенні покарання.

Суб'єктом злочину є особа, яка входить до складу добового наряду (за винятком варті, вахти та патруля).

Відповідно до ст. 268 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України від 24 березня 1999 р. добовий наряд військової частини призначається у такому складі: черговий частини; помічник чергового частини; черговий підрозділ; черговий і днювальні парку, а також механіки-водії (водії) чергових тягачів; черговий фельдшер або санітарний інструктор і днювальні медичного пункту; черговий і помічники чергового контрольно-пропускного пункту; черговий їдальні та робітники їдальні; черговий штабу частини та посильні; черговий сигналіст; пожежний наряд; водії чергових автомобілів, черговий роти (гуртожитку); днювальний роти (гуртожитку). Крім того, замість чергових рот у деяких батальйонах залежно від їх чисельності та умов розміщення за рішенням командира військової частини може призначатися черговий батальйону, а у підрозділах забезпечення у разі їх сумісного розміщення – чергові цих підрозділів.

Склад добового наряду оголошується наказом по військовій частині. Щоденно наказом по частині призначаються черговий частини, помічник чергового частини, начальник варти, черговий парку, черговий підрозділ, а також підрозділи, від яких виділяються добовий наряд частини і особовий склад для виконання нарядів на роботі¹. Військовослужбовці-жінки, як правило, до складу добового наряду не призначаються. Військовослужбовців-жінок залежно від військового звання та посади можуть у разі потреби призначати з додержанням законодавства черговим фельдшером (санітарним інструктором) чи черговим штабу. Військовослужбовці-жінки призначаються також на чергування за спеціальністю².

Початковим моментом виконання служби добовим нарядом є подавання під час розводу команди «Струнко!» для зустрічі чергового по частині. Кінцевим моментом несення служби слід вважати доповідь відповідному начальнику про здавання чергування.

У ч. 2 ст. 421 КК встановлено відповідальність за діяння, передбачене у ч. 1 статті, вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці (див. ст. 401 КК).

Так, вироком військового суду рядового Ж. засуджено за ч. 2 ст. 406, ч. 1 ст. 421 КК. Суд визнав Ж. винним у тому, що він під час несення служби в добовому наряді днювальним роти, невдоволений тим, що рядовий У., з яким останній у відносинах підлеглості не перебував, не віддав йому у приміщенні їдальні конверта, там же наніс У. численні удари ногами і руками в різні частини тіла, чим заподіяв потерпілому легкі тілесні ушкодження без короткочасного розладу здоров'я.

Колегія суддів військової палати Верховного Суду України задовольнила касаційне подання прокурора. Ж. під час вчинення дій, поставлених йому в провину, дійсно був днювальним роти і, будучи у вільній зміні, прийшов у приміщення їдальні, де, невдоволений поведінкою товариша по службі, застосував до нього насильство. Ці дії Ж. суд правильно кваліфікував за ч. 2 ст. 406 КК і помилково – за ч. 1 ст. 421 КК.

¹ Статут внутрішньої служби Збройних Сил України від 24 березня 1999 р. (статті 270, 271).

² Там само (ст. 269).

Згідно зі статтями 313 та 314 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України днювальний роти відповідає за додержання порядку лише в приміщенні роти. Інструкцією про обов'язки днювального роти, затвердженою командиром частини, також встановлено, що днювальний вільної зміни повинен підтримувати чистоту і порядок у приміщенні роти. Насильство до товариша по службі Ж. вчинив не у приміщенні роти, а в їдальні військової частини.

Контрольні запитання

1. Поняття і загальна характеристика злочинів проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб.
2. Кваліфікуючі ознаки злочинів проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб.
3. Відмежування порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання (ст. 418 КК) від порушення статутних правил внутрішньої служби (ст. 421 КК).
4. Відмежування порушення правил несення бойового чергування (ст. 420 КК) від порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання (ст. 418 КК).

Розділ VII

Злочини у сфері охорони державної таємниці

§ 1. Загальна характеристика злочинів у сфері охорони державної таємниці

Безпосереднім об'єктом цього злочину є порядок зберігання відомостей, документів або матеріалів військового характеру, що становлять державну таємницю.

Документ – це передбачена законом матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації шляхом фіксації її на папері, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці або на іншому носіїві.

Військова таємниця – це вид державної таємниці, що охоплює відомості у сфері оборони. Віднесення відповідної інформації до військової таємниці здійснюється мотивованим рішенням Державного експерта з питань таємниць.

Військовослужбовці внаслідок специфіки обов'язків, які вони виконують, володіють широкими відомостями про види зброї, бойову техніку, що знаходиться на озброєнні держави, та інші секретні відомості.

Суворе збереження державної таємниці є однією з важливіших вимог військової дисципліни, яка закріплена в тексті військової присяги та військових статутах. Військовослужбовець зобов'язаний бути

пильним, суворо зберігати державну та військову таємницю¹. Збереження державної таємниці спрямовано на забезпечення обороноздатності країни і постійної боєготовності армії та флоту. Розголошення відомостей військового характеру спричиняє тяжкі наслідки безпеці держави та боєздатності її збройних сил. Тому посягання на встановлений порядок збереження державної таємниці передбачає високий ступінь суспільної небезпечності.

Стаття 1 Закону України «Про державну таємницю» (із змінами та доповненнями від 21 травня 2008 р.) містить таке визначення державної таємниці: *державна таємниця* – вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою.

§ 2. Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості

Стаття 422. Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості

1. Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, за відсутності ознак державної зради – карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

2. Втрата документів або матеріалів, що містять відомості військового характеру, які становлять державну таємницю, предметів, відомості про які становлять державну таємницю, особою, якій вони були довірені, якщо втрата стала результатом порушення

¹ Стаття 11 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України та стаття 4 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України.

встановлених правил поводження із зазначеними документами, матеріалами або предметами, –

карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

З об'єктивної сторони цей злочин вчиняється шляхом розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю¹ (ч. 1), а також за втрату документів або матеріалів, що містять цю таємницю, предметів, відомості про які становлять державну таємницю (ч. 2). У випадках розголошення військовослужбовцем інших відомостей, які становлять державну таємницю, втрати документів або матеріалів, що містять цю таємницю, предметів, відомості про які становлять державну таємницю, відповідальність настає за статтями 328 та 329 КК.

Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, полягає у тому, що особа, яка володіє ними, порушуючи встановлену заборону, повідомляє їх, внаслідок чого вони стають надбанням сторонніх осіб.

Злочинне розголошення цих відомостей може бути усним або письмовим, шляхом показування чи передавання стороннім особам документів чи предметів, які становлять державну таємницю військового характеру.

Під втратою документів або матеріалів, що містять відомості військового характеру, які становлять державну таємницю, предметів, відомості про які становлять державну таємницю, слід розуміти вихід носія інформації, що містить державну таємницю, або предмета, відомості про який становлять державну таємницю, поза волею особи,

¹ Положення про порядок надання та переоформлення допуску громадян України до державної таємниці, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 30 липня 1996 р. № 878; Положення про порядок і механізм формування та опублікування Зводу відомостей, що становлять державну таємницю, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 1994 р. № 278; Звід відомостей, що становлять державну таємницю (ЗВДТ), затверджений наказом Державного комітету України з питань державних секретів від 31 липня 1995 р. № 47.

якій вони були довірені, із правомірною володіння. Час, на який були втрачені ці предмети (назавжди або на деякий час), не має значення для кваліфікації.

Суб'єктивна сторона розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, характеризується як умисною, так і необережною формою вини, а втрата документів або матеріалів, що містять відомості військового характеру, які становлять державну таємницю, предметів, відомості про які становлять державну таємницю, – тільки необережною формою вини. До настання тяжких наслідків суб'єкт ставиться необережно.

Тяжкість наслідків, передбачених ч. 3, встановлюється з огляду на конкретні обставини. До них можна віднести випадки, коли розголошене стало відоме іноземним розвідкам і використовується ними на шкоду інтересам України.

Суб'єктами цих злочинів можуть бути військовослужбовці рядового, сержантського складу, військовослужбовці за контрактом, прапорщики, мічмани і офіцери незалежно від їх службового становища¹. За ст. 422 КК не може притягатися до відповідальності військовослужбовець у випадках втрати документів, предметів чи матеріалів, які містять державну таємницю військового характеру, якщо вони не були довірені йому по службі, а перебували у нього випадково.

■ Контрольні запитання

1. Відмежування розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості, від державної зради та шпигунства.
2. Мотиви та мета розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, та їх значення для кваліфікації.

¹ Перелік психічних захворювань, за наявності яких громадянин не може бути допущений до державної таємниці, затверджений наказом МОЗ і Державного комітету України з питань державних секретів від 15 грудня 1994 р. № 340/46.

Розділ VIII

Військові злочини у сфері службової діяльності

§ 1. Загальна характеристика військових злочинів у сфері службової діяльності

Військові злочини у сфері службової діяльності передбачені статтями 423–426 КК. Вони є спеціальним видом щодо відповідних загальнокримінальних службових злочинів, тому при їх аналізі слід виходити з тих положень, що розкривають загальні об'єктивні та суб'єктивні ознаки службових злочинів, відображених у відповідних статтях розділу XVII Особливої частини КК. Крім того, при з'ясуванні змісту поняття військової службової особи слід керуватися приписами щодо загальнокримінального визначення службової особи, які містяться у ч. 3 ст. 18 чинного КК України.

Безпосереднім об'єктом військових злочинів у сфері службової діяльності є суспільні відносини, що полягають у забезпеченні встановленого порядку здійснення військовими командирами (начальниками) своїх функцій.

Злочинам даної групи притаманний *спеціальний суб'єкт*, а саме військова службова особа. Під військовими службовими особами розуміються військові начальники, а також інші військовослужбовці, які обіймають постійно чи тимчасово посади, пов'язані з виконанням

організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків або виконують такі обов'язки за спеціальним дорученням повноважного командування. Зазначені особи наділені правом здійснювати по службі дії, що мають юридичне значення.

Усі військові начальники є службовими особами. При цьому військовослужбовець може бути начальником як у зв'язку із займаною ним посадою, так і за військовим званням. Приблизний перелік військових службових осіб наведено у розділах 1, 3, 7, 9–12 Статуту внутрішньої служби України від 24 березня 1999 р.; розділах 1–3 Дисциплінарного статуту України від 24 березня 1999 р.; розділах 1, 2, 4, 5, 7, 9 Статуту гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України від 24 березня 1999 р. та низці інших нормативно-правових актів¹.

Військовими начальниками можуть бути також військовослужбовці (військовозобов'язані) рядового складу, якщо вони призначені на відповідну посаду (наприклад, командира відділення) або виконують певні завдання і мають при цьому у своєму підпорядкуванні інших військовослужбовців, яким можуть висувати обов'язкові до виконання вимоги. При цьому не має значення, постійно чи тимчасово вказані особи виконують відповідні функції (обіймають певні посади), за письмовим чи усним розпорядженням їх призначено виконувати обов'язки начальника.

Виконання спеціальних доручень службового характеру, не пов'язаних зі здійсненням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, не дає підстав вважати такого військовослужбовця військовою службовою особою (наприклад листоноша, кур'єр тощо).

До військових службових осіб слід також відносити військовослужбовців, які наділені правами начальника під час несення спеціальної служби (наприклад, вартової служби). Ці особи можуть бути суб'єктами службових злочинів, якщо вчинення ними протиправних дій (бездіяльності) порушує їх загальний службовий обов'язок, пов'язаний із виконанням завдань відповідної спеціальної служби.

Не можуть бути суб'єктами військових службових злочинів військовополонені.

¹ Військове законодавство України [Текст] : зб. нормат. актів. – К., 1999.

Слід мати на увазі, що у разі вчинення відповідного військового злочину у сфері службової діяльності у співучасті виконавцем такого злочину може бути виключно службова особа, а співучасником – як інші службові особи, так і військовослужбовці, які не є службовими особами, а також цивільні особи. Однак, якщо фактичні обставини свідчать про те, що умисел підлеглого не було спрямовано на сприяння начальнику вчинити службовий злочин, то, незважаючи на те, що підлеглий і діяв спільно з начальником, вчинене ним не може кваліфікуватись як пособництво у військовому службовому злочині. У той же час, коли начальник вчиняє разом з підлеглим який-небудь неслужбовий злочин, то цього ще недостатньо, аби розглядати його дії як зловживання владою (якщо не буде встановлено, що своє службове становище військова службова особа використовувала для організації злочину та залучення у його вчинення підлеглого).

§ 2. Зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем

Стаття 423. Зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем

1. Незаконне використання військовою службовою особою транспортних засобів, споруд чи іншого військового майна, а також незаконне використання підлеглого для особистих послуг чи послуг іншим особам, а також інше зловживання владою або службовим становищем, вчинене з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб, якщо таке діяння заповдіяло істотну шкоду, –

карається штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або службовим обмеженням на строк до двох років, або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Ті самі діяння, якщо вони спричинили тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від трьох до шести років.

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

П р и м і т к а 1. Під військовими службовими особами розуміються військові начальники, а також інші військовослужбовці, які обіймають постійно чи тимчасово посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним дорученням повноважного командування.

2. У статтях 423–426 цього Кодексу істотною шкодою, якщо вона полягає в завданні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка в двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а тяжкими наслідками за тієї самої умови вважається шкода, яка у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

З об'єктивної сторони зловживання владою або службовим становищем військовою службовою особою (ч. 1 ст. 423 КК) полягає у таких діях:

- 1) незаконному використанні транспортних засобів, споруд чи іншого військового майна;
- 2) незаконному використанні підлеглого для особистих послуг або послуг іншим особам;
- 3) іншому зловживанні владою або службовим становищем.

Під зловживанням владою слід розуміти використання службовою особою, що має владні повноваження, всупереч інтересам служби своїх прав щодо висування вимог, а також ухвалення рішень, обов'язкових до виконання іншими фізичними або юридичними особами.

Під зловживанням службовим становищем розуміється будь-яке умисне використання службовою особою, яка займає відповідне службове становище, всупереч інтересам служби своїх прав і можливостей, пов'язаних з її посадою.

Службова особа при зловживанні, вчиненому в будь-якій із зазначених форм, намагається скористатися своїм службовим становищем, що зумовлено як передбаченими законами та іншими нормативними актами повноваженнями (обов'язками і правами), так і фактичними

можливостями, які надає їй сам авторитет посади. У будь-якому разі дії винного повинні бути такими, що виходять із займаної посади та за своїм змістом суперечать службовим інтересам.

Вчиненими всупереч інтересам служби слід вважати дії, що не викликаються службовою необхідністю, порушують посадовий обов'язок і суперечать вимогам законів та інших нормативних актів. Під інтересами служби треба розуміти перш за все інтереси держави взагалі. Тому порушення покладених на службову особу обов'язків не може бути виправдане її посиланнями на службову необхідність для конкретної військової частини всупереч чи за рахунок інтересів інших військових частин або держави в цілому. Не виключається відповідальність і тоді, коли злочинні дії зумовлені невірним (хибним) сприйняттям посадовою особою інтересів служби.

Характерною рисою зловживання, що вчиняється військовою службовою особою, виступає його активний характер, тобто зловживання владою або службовим становищем, вчинюване військовою службовою особою, можливе тільки шляхом дії.

До *транспортних засобів* належать автомашини (легкові та вантажні), автокрани, грейдери, трактори, бульдозери, екскаватори, авто- і електропогрузчики, транспортні засоби для перевезення рідин (цистерни, пожежні машини, поливальні машини та ін.), літаки, гелікоптери, кораблі, катери, залізничний рухомий склад, якщо вони належать військовому відомству або тимчасово перебувають у його віданні.

Незаконність використання транспортних засобів полягає у тому, що вони використовуються не для виконання службових цілей, а для задоволення власних інтересів службової особи чи потреб третіх осіб. При цьому для кваліфікації за ст. 423 КК не має значення, здійснювались ці дії з метою збагачення (наприклад, для перевезення громадян за відповідні кошти) чи з метою ухилення від сплати певних послуг (наприклад, для транспортування власних речей чи родини в інший населений пункт).

До *споруд* відносять житлові будинки, ангари, гаражі, майстерні та інше нерухоме майно, що належить військовому відомству або знаходиться у його віданні. Незаконність їх використання може полягати, наприклад, у передаванні їх в тимчасове користування ко-

мерційним структурам чи фізичним особам (під офіс, склад тощо) всупереч установленому порядку.

До *іншого військового майна* можна віднести палатки, польові кухні, радіостанції, надувні плоти, понтони та ін., що належать військовому відомству або знаходяться у його віданні.

Незаконне використання підлеглого для особистих послуг або послуг іншим особам може виявлятися у залученні підлеглих для супроводження чи доставлення у певне місце особистих речей (багажа), оброблення присадибних ділянок, будівництва та ремонту будинків, квартир, дач, для їх охорони, роботи в комерційних структурах на користь інших осіб тощо.

Для складу злочину, що розглядається, не має значення, чи будуть надані відповідні послуги самому начальнику, його родичам чи близьким або ж іншим особам, серед яких можуть бути родичі високопосадовця, якому підпорядковані начальник підлеглого, його знайомі, сусіди, приятелі. Якщо такими особами є самі високопосадовці, то вони за наявності ознак даного злочину мають нести відповідальність як виконавці, а службові особи, що організували надання відповідних послуг, – як організатори вчинення злочину.

Для притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ст. 423 КК, слід обов'язково встановити, що розпорядження військового начальника було незаконним, тобто таким, що вимагало від підлеглого виконання таких дій, які не входять у коло його службових обов'язків.

До *підлеглих* належать як військовослужбовці, так і робітники та інші службовці, що працюють під керівництвом військових начальників.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони даного злочину є заподіяння внаслідок злочинних дій істотної шкоди.

Істотна шкода може бути як матеріальною, так і нематеріальною або ж виявлятися у поєднанні матеріальної та нематеріальної шкоди. Питання, чи вважати шкоду істотною, у кожному разі вирішується виходячи з конкретних обставин справи. Якщо шкода від вчинення даного злочину полягає у заподіянні матеріальних збитків, істотною вона визнається тоді, якщо сума збитків у двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (п. 2 примітки до ст. 423 КК).

Істотною шкодою може також бути визнано підірвання у військовій частині дисципліни (наприклад, самовільне залишення частини одним чи декількома військовослужбовцями у відповідь на незаконні дії військового начальника, ігнорування наказів начальників з таких самих мотивів), невиконання бойового завдання, виведення з ладу військової техніки, порушення особистих чи майнових прав громадян, заподіяння шкоди життю та здоров'ю потерпілих тощо.

Для визнання злочину закінченим необхідно встановити фактичне настання істотної шкоди.

Із суб'єктивної сторони даний злочин є умисним. Психічне ставлення винного до наслідків виступає однією з обов'язкових ознак його суб'єктивної сторони. Таке ставлення до наслідків може бути як умисним, так і необережним. Зазвичай форми вини щодо суспільно-небезпечного діяння та його наслідків збігаються. Однак не виключаються випадки, коли вони можуть бути різними (умисел – щодо діяння, необережність – щодо наслідків злочину).

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочину, передбаченого ч. 1 ст. 423 КК, що вчиняється у формі іншого зловживання владою або службовим становищем, виступають корисливі мотиви, інші особисті інтереси або інтереси третіх осіб. При цьому достатньо встановити хоча б один з таких мотивів, в альтернативі закріплених у диспозиції ч. 1 ст. 423 КК.

Корисливі мотиви полягають у бажанні службової особи отримати матеріальну вигоду (гроші, майно) або позбутися певних витрат (звільнитися від сплати платежів, виконання обов'язків зі сплати боргу тощо).

Під *іншими особистими інтересами* слід розуміти мотиви, що суперечать інтересам військової служби і не сумісні з нею, саме: кар'єризм, протекціонізм, прорахунки в службі, намагання отримати зворотну послугу, намагання приховати свою бездіяльність, бажання уникнути покарання, розправитися за критику, помститися та ін.

Інтересами третіх осіб є такі їх інтереси, що не охороняються у даному конкретному випадку законом, такі, що суперечать правам і охоронюваним законом інтересам суб'єктів суспільних відносин, поставлених під охорону кримінальним законом. Третіми особами можуть бути родичі, друзі, знайомі, високопосадовці, які бажають разом з даною

конкретною особою скористатися її службовим становищем. Зловживання повноваженнями, вчинюване в інтересах третіх осіб, може виявлятися, наприклад, у наданні цим особам певних послуг, на які останні не мають ні дійсного, ні передбачуваного права.

Суб'єктом розглядуваного злочину може бути військовий начальник або інший військовослужбовець, що обіймає постійно чи тимчасово посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконує такі обов'язки за спеціальним дорученням повноважного командування.

У ч. 2 ст. 423 КК передбачено відповідальність військової службової особи за зловживання, якщо воно спричинило *тяжкі наслідки*. У разі, якщо шкода від вчинення даного злочину полягає у заподіянні матеріальних збитків, істотною вона визнається, якщо сума збитків у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (п. 2 примітки до ст. 423 КК). Якщо шкода від вчинення цього злочину виявляється у нематеріальному характері, то тяжкими визнаються такі наслідки, що завдали більшу порівняно з істотною шкодою охоронюваним суспільним відносинам: масштабні аварії, катастрофи, знищення або суттєве пошкодження складної військової техніки чи майна, найбільш небезпечні форми підривання військової дисципліни (масова непокоря, дезертирство зі зброєю, самогубство підлеглих), поширення тяжких інфекційних хвороб та ін.

§ 3. Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень

Стаття 424. Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень

1. Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень, тобто умисне вчинення дій, які явно виходять за межі наданих цієї особі прав чи повноважень, крім передбачених частиною другою цієї статті, якщо ці дії заподіяли істотну шкоду, –

карається обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Застосування нестатутних заходів впливу щодо підлеглого або перевищення дисциплінарної влади, якщо ці дії заподіяли істотну шкоду, а також застосування насильства щодо підлеглого, –

караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

3. Діяння, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені із застосуванням зброї, а також діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

4. Діяння, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, –

караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років.

Додатковим безпосереднім об'єктом цього злочину може бути життя та здоров'я потерпілих.

Об'єктивна сторона даного злочину, закріплена в наведеній диспозиції ст. 424 КК, дозволяє виокремити такі форми його вчинення:

- 1) перевищення влади чи службових повноважень (ч. 1);
- 2) застосування нестатутних заходів впливу щодо підлеглого (ч. 2);
- 3) перевищення дисциплінарної влади (ч. 2);
- 4) вчинення діянь, передбачених ч. 2 ст. 424 КК, поєднане із застосуванням зброї (ч. 3).

Перевищення влади чи службових повноважень полягає в умисному вчиненні військовою службовою особою дій, які явно виходять за межі прав і повноважень, наданих їй законом, військовими статутами, положеннями, інструкціями, наказами командування. У зв'язку з цим для притягнення до кримінальної відповідальності за злочин, що розглядається, необхідно встановити всі фактичні обставини вчиненого, зокрема службовий стан особи, обвинуваченої у перевищенні влади чи службових повноважень, її поведінку до вчинення злочину, мотив, мету і характер діяння, що інкримінуються винному, їх зв'язок зі службовим становищем особи.

Перевищення влади чи службових повноважень може полягати у:

- 1) вчиненні дій, що входять до компетенції іншої службової особи, яка займає більш високу посаду, або військової службової особи іншого органу (відомства);

2) вчиненні дій, що визнаються правомірними тільки за наявності певних умов, які при цьому відсутні;

3) вчиненні дій, які ніхто не мав права виконувати і вирішувати.

Дисциплінарна влада – це сукупність прав і обов’язків командирів (начальників) із застосування заходів заохочення або стягнення з метою виховання військовослужбовців, забезпечення високої військової дисципліни та попередження її порушень¹. Кожний командир (начальник) може заохочувати військовослужбовців або застосовувати до них стягнення лише у тому обсязі та з дотриманням встановленого порядку, що передбачено дисциплінарним статутом, і тільки щодо тих осіб, на яких поширюється його дисциплінарна влада, за наявності для цього підстав та в інтересах служби, а саме: для підтримання військової дисципліни і статутного порядку, виховання військовослужбовців, стимулювання належної поведінки підлеглих тощо. Дисциплінарна влада буде перевищена у разі, якщо командир застосував стягнення, яке може накладатися лише вищестоящим начальником; вчинив певні дії у відповідь на ґрунтовну критику; з метою зведення особистих рахунків тощо.

Нестатутні засоби впливу щодо підлеглого (ч. 2) за своєю сутністю є грубим порушенням дисциплінарної влади. Ними можуть бути стягнення, що застосовуються з метою принизити гідність підлеглого, спричинення насильства для наведення «порядку» в частині та ін.

Під *насильством* щодо підлеглого слід розуміти як фізичне, так і психічне насильство.

Фізичне насильство при перевищенні влади чи службових повноважень може полягати у незаконному позбавленні волі, нанесенні ударів, вчиненні дій, що мають характер мучення, спричиненні побоїв, легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень.

Так, військовим судом Запорізького гарнізону за ч. 2 ст. 424 КК України було засуджено молодшого сержанта М., який 3 березня 2004 р. був черговим по роті та шикував особовий склад роти на вечерю. У туалетній кімнаті він знайшов рядового Г., який не бажав встати до строю. М. перевищив свою владу та застосував до підлеглого фізичне насильство, а саме: два рази вдарив його по обличчю

¹ Дисциплінарний статут Збройних Сил України.

та сім разів по спині, чим спричинив легкі тілесні ушкодження з короткочасним розладом здоров'я¹.

Психічне насильство може бути виражене у погрозі заподіяння фізичної шкоди підлеглому або фізичного чи психічного насильства щодо його близьких родичів. Спричинення внаслідок перевищення влади чи службових повноважень тяжких тілесних ушкоджень або смерті, незалежно від форми вини, слід кваліфікувати за сукупністю злочинів – за ч. 3 ст. 424 КК і тією статтею чинного КК, що передбачає відповідальність за вбивство чи нанесення тяжких тілесних ушкоджень (статті 115, 119 або 121 КК).

Істотною шкодою, якщо вона полягає у завданні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка у двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (п. 2 примітки до ст. 423 КК). Так само, як і при зловживанні владою, істотна шкода може бути й нематеріального характеру (наприклад, невиконання бойового завдання).

Так, вироком військового суду Київського гарнізону від 7 травня 2001 р. Л. засуджено за п. «а» ст. 254² КК України 1960 р. із застосуванням ст. 45 КК на один рік позбавлення волі умовно з іспитовим строком один рік та сплатою штрафу в розмірі 680 грн. Л. визнано винним у перевищенні влади з корисливих мотивів, що завдало істотної шкоди, за таких обставин.

Увечері 3 листопада 2000 р. Л., виконуючи обов'язки чергового по частині та будучи начальником за посадою і військовим званням для С. І. та С. О., на прохання останніх дозволив їм залишити розташовану частину до ранку, за що отримав від них продукти харчування.

Увечері 10 листопада того самого року він удруге вчинив такі ж дії щодо зазначених підлеглих із умовою отримання від них у подальшому продуктів харчування. Унаслідок цього вранці 11 листопада С. О., який чергував по їдальні, не впорався зі своїми обов'язками, що спричинило затримання сніданку особового складу частини та пов'язані з цим несвоєчасну зміну варті і порушення розпорядку дня.

У касаційній скаргі Л., стверджуючи, що він засуджений необґрунтовано, оскільки його вину у перевищенні влади не доведено,

¹ Архів військового суду Запорізького гарнізону за 1998 р.

просив скасувати вирок і закрити справу за відсутністю в його діях складу злочину.

Ознайомившись із матеріалами справи, викладеними в касаційній скарзі, доводами та міркуваннями прокурора про необхідність її задоволення, військова палата Верховного Суду України визнала, що касаційна скарга має бути задоволена з таких підстав.

Відповідно до ч. 1 ст. 7 КК злочином визнається передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), що посягає на суспільний лад України, його політичну і економічну системи, власність, особу, політичні, трудові, майнові та інші права і свободи громадян, а так само інше передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння, яке посягає на правопорядок.

Кримінальна відповідальність за перевищення військовою посадовою особою влади чи посадових повноважень, передбачена п. «а» ст. 254² КК, настає лише в тому разі, коли ці дії завдали істотної шкоди.

Як бачається з постанови про притягнення Л. як обвинуваченого та обвинувального висновку, підсудному не ставилося у вину те, що його дії завдали істотної шкоди. За таких обставин у діях Л., описаних у зазначених процесуальних документах та у вирокі, немає складу злочину, передбаченого п. «а» ст. 254² КК, і він засуджений за цим законом необґрунтовано. У зв'язку з викладеним, а також беручи до уваги те, що вчинене Л. не містить складу будь-якого іншого злочину, військова палата Верховного Суду України вирок скасувала, а справу закрила на підставі п. 2 ст. 6 КПК¹.

Питання про те, що необхідно розуміти під *тяжкими наслідками*, вирішується у кожному випадку, виходячи з конкретних обставин справи з урахуванням заподіяної злочином шкоди. У разі, якщо спричинена злочином шкода має матеріальний характер, то такою, що заподіяла тяжкі наслідки, визнається шкода, яка у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (див. п. 2 примітки до ст. 423 КК).

Під *зброєю* слід розуміти предмети, призначені для ураження цілі, тобто вогнепальну зброю, у тому числі гладкоствольну, а також холодну зброю.

¹ Ухвала Військової судової колегії від 25 вересня 2001 р. [Текст] // Рішення Верхов. Суду України. – 2002.

Під застосуванням зброї треба розуміти як безпосереднє її використання для ураження живої цілі, так і погрозу її застосування. Погроза у цьому разі може полягати як у приведенні зброї до бойового становища, так і в її демонструванні, що свідчить про реальну можливість її негайного використання.

Обов'язковою умовою кваліфікації вчиненого за ч. 3 є незаконність застосування зброї. Згідно з вимогами Дисциплінарного статуту Збройних Сил України застосування зброї допускається лише у бойовій обстановці, а в мирний час – у виняткових ситуаціях, регламентованих Статутом гарнізонної і вартової служб Збройних Сил України.

Із суб'єктивної сторони перевищення влади чи службових повноважень може бути здійснено як з умисною, так і зі змішаною формою вини.

■ § 4. Недбале ставлення до військової служби

Стаття 425. Недбале ставлення до військової служби

1. Недбале ставлення військової службової особи до служби, якщо це заподіяло істотну шкоду, –

карається штрафом до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або службовим обмеженням на строк до двох років, або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Те саме діяння, якщо воно спричинило тяжкі наслідки, – карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується невиконанням або неналежним виконанням військовою службовою особою своїх обов'язків, передбачених законами, військовими статутами, положеннями або наказами командування.

Невиконання обов'язків означає невиконання дій, які входять у коло службових обов'язків.

Під *неналежним виконанням* службових обов'язків слід розуміти нечітку, формальне або неповне здійснення функцій, які службова особа повинна була й могла виконувати.

Недбале ставлення до військової служби тягне за собою кримінальну відповідальність лише у випадках, коли сталася істотна шкода, яка може бути у вигляді як матеріального, так і нематеріального характеру.

Так, вироком військового суду Запорізького гарнізону за ч. 1 ст. 425 КК було засуджено прапорщика М., який був начальником виїзної варти по супроводжуванню військового вантажу. Під час руху поїзду він не виконав вимоги статей 203 та 288 Статуту гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України, не організував службу чатових, чим спричинив істотну шкоду інтересам держави, яка виявилася в утраті зброї та боєприпасів чатовим У.¹

Настання тяжких наслідків тягне за собою відповідальність за ч. 2 ст. 425 КК.

Суб'єкт злочину – спеціальний. Ним може бути лише військова службова особа.

Суб'єктивна сторона даного злочину характеризується необережною формою вини.

§ 5. Бездіяльність військової влади

Стаття 426. Бездіяльність військової влади

1. Умисне неприпинення злочину, що вчиняється підлеглим, або непорушення військовою службовою особою, яка є органом дізнання, кримінальної справи щодо підлеглого, який вчинив злочин, а також інші умисне невиконання військовою службовою особою дій, які вона за своїми службовими обов'язками повинна була виконати, якщо це заподіяло істотну шкоду, –

караються штрафом від п'ятдесяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або службовим обмеженням на строк до двох років, або позбавленням волі на строк до трьох років.

¹ Див. Архів військового суду Запорізького гарнізону за 1999 р.

2. Ті самі діяння, якщо вони спричинили тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, що вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, – караються позбавленням волі на строк від семи до десяти років.

Суспільна небезпечність цього злочину полягає в заподіянні шкоди порядку несення військової служби; потуранні вчиненню злочинних дій підлеглими військовослужбовцями, військовозобов'язаними під час проходження ними зборів або працівниками і службовцями Збройних Сил України у зв'язку з виконанням службових обов'язків.

З об'єктивної сторони даний злочин може бути вчинено лише шляхом бездіяльності.

Під *бездіяльністю військової влади* розуміється невиконання службовою особою дій, які вона повинна була і могла виконати внаслідок покладених на неї законами, військовими статутами чи іншими нормативними актами обов'язків. Бездіяльність влади може полягати також у неперешкоджанні порушенням закону, військового обов'язку, військового порядку іншими особами, якщо відвернення таких порушень входило в обов'язки службової особи.

Диспозиція ч. 1 ст. 426 КК передбачає відповідальність за три самостійних види бездіяльності військової влади:

- 1) неприпинення злочину, що вчиняється підлеглим;
- 2) непорушення військовою службовою особою, яка є органом дізнання, кримінальної справи щодо підлеглого, який вчинив злочин;
- 3) невиконання військовою службовою особою дій, які вона за своїми службовими обов'язками повинна була виконати, якщо це заподіяло істотну шкоду.

Два перших види бездіяльності військової влади вважаються закінченими з моменту невиконання військовою службовою особою обов'язків щодо припинення злочину, який вчиняється підлеглим, або непорушення військовою службовою особою, яка є органом дізнання, кримінальної справи щодо підлеглого, який вчинив злочин. Тобто бездіяльність військової влади у перших двох формах законодавцем побудовано як злочин з формальним складом.

Третій вид бездіяльності військової влади сконструйовано як злочин з матеріальним складом, адже злочин у цій формі вважається закінченим з моменту настання істотної шкоди.

Для наявності складу злочинної бездіяльності необхідно встановити: 1) чи було покладено на певну службову особу обов'язок виконувати відповідні дії, невчинення яких ставиться їй у провину; 2) чи мала ця службова особа реальну можливість в конкретних умовах виконати такі дії; 3) чи дійсно даною службовою особою не було виконано відповідні дії.

Виходячи зі ст. 59 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України на командирів (начальників) покладено обов'язок проводити роботу щодо зміцнення військової дисципліни, запобігання надзвичайним ситуаціям і злочинам серед особового складу, своєчасно виявляти і усувати їх причини, аналізувати стан військової дисципліни та об'єктивно доповідати про все старшому командирі (начальнику).

При цьому не має значення, вчинено підлеглим військовий чи загальнокримінальний злочин. Водночас неприпинення злочину, вчиненого сторонньою особою, дії якої командир (начальник) контролювати не зобов'язаний, не можна кваліфікувати за ст. 426 КК. В окремих випадках така бездіяльність військової влади, якщо вона полягала у порушенні будь-яких спеціальних правил (наприклад, статутних правил вартової служби, несення бойового чергування тощо), утворює інший військовий злочин.

Обов'язок порушувати кримінальну справу щодо підлеглого, який вчинив злочин, і провадити дізнання відповідно до вимог ст. 67 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України покладено на командира полку (корабля) 1, 2 рангів, окремого батальйону.

При цьому органами дізнання визнаються: командири військових частин, з'єднань, начальники військових установ – у справах про всі злочини, вчинені підлеглими їм військовослужбовцями і військовозобов'язаними під час проходження ними зборів, а також у справах про злочини, вчинені робітниками і службовцями Збройних Сил України у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків або в розташуванні частини, з'єднання, установи.

Невиконання зазначених обов'язків з поважних причин виключає кримінальну відповідальність за непорушення кримінальної справи.

Інше умисне невиконання військовою службовою особою дій, які вона за своїми службовими обов'язками повинна була виконати, може полягати у неприпиненні правопорушень, що не є злочинами, неzustосуванні відповідних заходів щодо приведення військ до стану бойової готовності, незабезпеченні виконання бойових завдань тощо. Обов'язковою ознакою цього складу злочину є заподіяння істотної шкоди, тобто він є злочином з *матеріальним складом*.

Із *суб'єктивної сторони* даний злочин характеризується умисною формою вини. Особа, яка його вчиняє, усвідомлює, що її дії (бездіяльність) суперечать інтересам військової служби, отже, усвідомлює його суспільно небезпечний характер, але бажає діяти саме так. Психічне ставлення до настання істотної шкоди (ч. 1) або тяжких наслідків (ч. 2) може характеризуватися і необережною формою вини.

Мотиви і мета бездіяльності військової влади на кваліфікацію злочину не впливають, однак можуть ураховуватись при призначенні покарання.

Суб'єктом цього злочину можуть бути командири (начальники) як за службовим становищем, так і за військовим званням, інші службові особи. Для складу злочину не має значення, постійно чи тимчасово військовослужбовець виконує обов'язки командира (начальника).

Вирішуючи питання про розмежування злочинів, передбачених статтями 423 та 424 КК, слід керуватися роз'ясненнями, що містяться у постанові Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р. № 15 «Про судову практику в справах про перевищення влади або службових повноважень»¹. Кваліфікуючи дії за наведеними статтями закону, суд має зазначити, у чому саме полягає зловживання владою чи службовим становищем (посилаючись при цьому на конкретні пункти, статті нормативно-правових актів, які розкривають коло повноважень службової особи) або перевищення влади чи службових повноважень (вказуючи при цьому, за межі яких саме наданих цій особі владних прав чи службових повноважень вона умисно вийшла). Водночас за змістом закону ставлення винного до наслідків, передбачених у зазначених статтях кримінального закону, можливе у формі як умислу, так і необережності. Саме ж протиправне діяння вчиняється умисно.

¹ Вісн. Верхов. Суду України. – 2004. – № 2. – С. 7–9.

Розмежування військових службових злочинів від інших корупційних діянь слід проводити, виходячи з приписів, що містяться в Законі України від 11 червня 2009 р. № 1506-VI «Про засади запобігання та протидії корупції». При цьому слід мати на увазі, що передбачена законом адміністративна відповідальність настає лише за умови, що дії (бездіяльність) військової службової особи не містять складу кримінально караного злочину.

Контрольні запитання

1. Поняття, система та загальна характеристика військових службових злочинів.
2. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки військових службових злочинів.
3. Кваліфікуючі ознаки військових службових злочинів.
4. Відмежування зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем від перевищення влади чи службових повноважень.

Розділ IX

Злочини проти порядку несення військової служби на полі бою, в районі бойових дій та в інших надзвичайних ситуаціях

§ 1. Загальна характеристика злочинів проти порядку несення військової служби на полі бою, в районі бойових дій та в інших надзвичайних ситуаціях

Кримінально-правові норми про злочини, передбачені статтями 427–432 КК, вирізняються серед інших військових злочинів тим, що вони охороняють схожі за своєю сутністю суспільні відносини, які виникають в особливих ситуаціях, викликаних надзвичайним характером несення військової служби, а саме: на полі бою, в районі бойових дій, у процесі врятування гинучого військового корабля та під час перебування у полоні.

Суспільна небезпечність діянь даної групи обумовлена *безпосереднім об'єктом* злочинів, яким виступають суспільні відносини із забезпечення встановленого порядку несення військової служби в надзвичайних ситуаціях. Кримінальний закон відносить до надзвичайних такі ситуації, що виникають: 1) під час безпосереднього

зіткнення із силами ворога на полі бою або в районі бойових дій (статті 427, 429, 430, 432 КК); 2) у процесі боротьби за врятування гинучого корабля (ст. 428 КК); 3) у полоні (ст. 431 КК).

§ 2. Здача або залишення ворогові засобів ведення війни

Стаття 427. Здача або залишення ворогові засобів ведення війни

Здача ворогові начальником ввірених йому військових сил, а також не зумовлене бойовою обстановкою залишення ворогові укріплень, бойової та спеціальної техніки чи інших засобів ведення війни, якщо зазначені дії вчинені не з метою сприяння ворогові, – караються позбавленням волі на строк від трьох до десяти років.

Суспільна небезпечність цього злочину полягає в послабленні боєздатності Збройних Сил України та посиленні боєздатності неприятеля. Бойова та спеціальна військова техніка, укріплення, інші засоби ведення війни у разі їх безпідставного залишення супротивнику потрапляють до його військових частин та можуть суттєво зміцнити потужність збройних сил ворога.

Предметом даного злочину є військові сили, укріплення, бойова та спеціальна техніка, інші засоби ведення війни.

Військові сили – особовий склад військових частин, які знаходяться у підпорядкуванні відповідного начальника (зазвичай це озброєний особовий склад, але можливо, що у певній ситуації військовослужбовці знаходяться й без зброї).

Укріплення – інженерні споруди (окопи, траншеї, доти, дзоти тощо), розташовані в межах спеціально підготовленої для ведення бою місцевості, як правило, уздовж лінії фронту або державного кордону та призначені для стримання просування ворога, ведення обстрілу військових сил ворога і його техніки, збереження особового складу військової частини, засобів ведення війни тощо.

Бойова техніка – це технічні засоби ведення бойових дій: озброєння, ракетні установки, бойові машини, танки, бронетранспортери, самохідні артилерійські та ракетні установки, військові кораблі та ін.

Спеціальна техніка – це машини з установленим спеціальним обладнанням, яке призначене для керування військами і зброєю, бойового і технічного забезпечення, тилового забезпечення і обслуговування (самохідна інженерна техніка та техніка зв'язку, паливнозаправні машини, стаціонарні та пересувні радіостанції, пересувні майстерні та електрогенеруюче устаткування, лабораторії тощо).

Інші засоби ведення війни – це матеріально-технічні засоби, які використовуються для ведення бойових дій (зброя, бойові припаси, засоби забезпечення бойових дій, засоби індивідуального захисту військовослужбовця та ін.).

З *об'єктивної сторони* злочин може бути вчинено шляхом як дії, так і бездіяльності у таких формах: 1) задача ворогові начальником ввірених йому військових сил; 2) не зумовлене бойовою обстановкою залишення ворогові укріплень, бойової та спеціальної техніки чи інших засобів ведення війни.

Задача ворогові ввірених військових сил може виражатися у зупиненні опору та капітуляції перед ворогом або у невжитті заходів щодо захисту особового складу військових сил, які начальник повинен був вжити, внаслідок чого вони захоплюються ворогом.

Залишення ворогові укріплень означає, що начальник припиняє бойові дії з утримання спеціально обладнаної та підготовленої для ведення бою ділянки місцевості і виводить звідти підпорядкований йому особовий склад, що її займав.

Залишення ворогові укріплень, бойової та спеціальної техніки чи інших засобів ведення війни полягає у тому, що при відступі чи маневрі зазначені засоби ведення війни чи укріплення залишаються ворогові. Ці дії утворюють склад злочину лише за умови, що вони не викликалися бойовою обстановкою. Невжиття начальником належних заходів для знищення або приведення в непридатність засобів ведення війни, коли виникає безпосередня та неминуча небезпека захоплення їх ворогом, розглядається як залишення ворогові цих засобів.

Задачею ворогові ввірених сил спричиняються найбільш тяжкі наслідки для боєздатності військ. Військові статuti не допускають задачу ворогові ввірених сил, тому означені дії начальника не можуть розцінюватися як такі, що вчинені у стані крайньої необхідності.

Якщо залишення ворогові укріплень, бойової та спеціальної техніки чи інших засобів ведення війни все ж було викликане умовами

бойової обстановки, тобто вчинене з метою виконання іншого бойового завдання або з метою попередження більш тяжких наслідків, то воно не може бути визнане злочинним. Так само, якщо вказані дії були викликані обстановкою, пов'язаною з ризиком, слід встановити, чи був даний ризик виправданим. Вчинене у такому разі розглядається за правилами ст. 42 КК.

Про *бойову обстановку* див. аналіз до ст. 401 КК.

Злочин визнається закінченим з моменту фактичного заволодіння ворогом військовими силами, укріпленнями, бойовою чи спеціальною технікою або іншими засобами ведення війни.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується як умисною, так і необережною формою вини. При цьому здача ворогові начальником ввірених йому військових сил може вчинюватися лише з умисною формою вини. Мотиви злочину на кваліфікацію за ст. 427 КК не впливають. Зазвичай це малодушність, боягузтво, панікерство.

Установлення *мети* сприяти ворогові у веденні бойових дій проти Збройних Сил України, поєднане з вчиненням будь-якого із зазначених у диспозиції ст. 427 КК діянь, виключає відповідальність за даною статтею. У такому разі дії винного слід кваліфікувати за ст. 111 КК як державну зраду.

Суб'єктом злочину є тільки командир (начальник), який має у своєму підпорядкуванні особовий склад, бойову та іншу військову техніку і здійснює оперативне керування ними в бойовій обстановці.

Не може бути суб'єктом цього злочину начальник, який розпоряджається військовим майном, що не належить до засобів ведення війни (наприклад, продовольством, медикаментами тощо).

§ 3. Залишення гинучого військового корабля

Стаття 428. Залишення гинучого військового корабля

1. Залишення гинучого військового корабля командиром, який не виконав до кінця своїх службових обов'язків, а також особою із складу команди корабля без належного на те розпорядження командира – карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

2. Те саме діяння, вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, – карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років.

Злочин, передбачений цією статтею, є злочином зі змішаною, а саме описово-бланкетною диспозицією. Тому для з'ясування суттєвих ознак його складу слід звернутися до Корабельного статуту ВМС України, який визначає основні права і обов'язки командира військового корабля та особового складу команди корабля, та Конвенції ООН з морського права 1982 р., в якій наведено визначення військового корабля. У спеціальному розділі Корабельного статуту ВМС «Обов'язки у разі виникнення аварій» закріплено функції командира та членів екіпажу судна на випадок виникнення бойових та аварійних пошкоджень корабля.

Предметом даного злочину є *військовий корабель*. Поняття військового корабля наведено у ст. 29 Конвенції ООН з морського права: ним визнається судно, що належить збройним силам певної держави, має зовнішні розпізнавальні знаки, які відрізняють його національну приналежність, перебуває під командуванням офіцера, який знаходиться на службі уряду даної держави і прізвище якого внесено до відповідного списку військовослужбовців або еквівалентний до нього документ, та має екіпаж, підпорядкований регулярній військовій дисципліні.

Військовий корабель Збройних Сил України – це судно під воєнним командуванням, яке входить до складу ВМС України або інших підрозділів Збройних Сил України (наприклад, прикордонної служби України). Військові кораблі можна поділити на дві групи: 1) бойові кораблі (крейсери, підводні човни, міноносці, торпедні та інші бойові катери тощо); 2) допоміжні судна (плавзасоби спеціального призначення, тральщики, буксири, плавбази, кораблі забезпечення, танкери та ін.). Разом вони утворюють корабельний склад Збройних Сил України. Не входять до предмета цього злочину несамохідні плавзасоби, що не мають екіпажу (баржі, весільні та надувні човни, рятувальні шлюпки тощо).

Об'єктивна сторона даного злочину полягає у двох законодавчо визначених формах залежно від суб'єкта його вчинення: 1) залишен-

ні гинучого військового корабля командиром, який не виконав до кінця свої службові обов'язки; 2) залишенні гинучого військового корабля особою зі складу команди корабля без належного дозволу командира.

Обов'язковими ознаками цього складу злочину виступають надзвичайна обстановка, що загрожує існуванню військового корабля, та наявна реальна можливість у командира корабля і осіб зі складу команди виконати свої обов'язки та врятувати судно. Причини виникнення загрози втрати корабля значення для кваліфікації не мають і можуть бути різними: зіткнення з іншим судном, стихійне явище, підрих на міні, диверсія тощо, але надзвичайна обстановка повинна характеризуватися реальною загрозою загибелі корабля. Якщо ж загроза втрати судна не існувала, а військовослужбовець зійшов з корабля з інших причин, склад розглядуваного злочину відсутній, а вчинене за наявності відповідних ознак може утворювати склад іншого злочину (статті 407, 408 КК та ін.).

Склад цього злочину сконструйовано як *формальний*. При цьому для кваліфікації не має значення, втрачено судно чи ні. Зазначені наслідки можуть не настати завдяки втручання інших кораблів або з об'єктивних причин. Вказівка у ч. 1 ст. 428 КК на невиконання командиром своїх обов'язків «до кінця» означає, що навіть їх часткове невиконання утворює склад розглядуваного злочину. Злочин вважається закінченим з моменту фактичного залишення корабля. Під цим слід розуміти сходження з нього на берег, на інше судно, катер або шлюпку, гелікоптер тощо.

Корабельний статут ВМС зобов'язує командира корабля у складній і небезпечній обстановці вжити всіх заходів щодо врятування судна, а якщо це неможливо, то забезпечити організоване залишення корабля: у першу чергу висадити хворих та поранених, а за наявності цивільних осіб – дітей та жінок, потім чоловіків, військовослужбовців, не задіяних у рятуванні корабля, і в останню чергу – особовий склад команди судна. Якщо аварія трапилась у мирний час, командир зобов'язаний вжити заходів щодо посадки корабля на мілину. У воєнний час поблизу свого узбережжя діяти так само, як і в мирний час, а біля узбережжя супротивника капітан зобов'язаний затопити корабель у стані, що унеможливило його підйом та відновлення не-

приятелем. Командир зобов'язаний врятувати вахтовий та навігаційний журнали, важливі та секретні документи, карти, а також грошові суми, а у разі необхідності – знищити їх з тим, щоб вони не дісталися неприятелю.

Переконавшись у тому, що врятувати корабель неможливо, командир приймає рішення про залишення корабля особовим складом. Члени команди мають право покинути військове судно тільки з дозволу командира. Лише після цього командир військового корабля має право залишити гинучий корабель особисто (ст. 156 Корабельного статуту).

Склад злочину в діях командира корабля буде у випадках, коли він встановив неминучість загибелі корабля, покинув його борт та при цьому не виконав повністю або частково покладені на нього обов'язки, які повинен був і мав об'єктивну можливість виконати. Якщо ж командир, наприклад, не евакуював певну частину військового майна з гинучого корабля лише тому, що об'єктивно не мав на це часу, йому не можна ставити в провину невиконання до кінця своїх обов'язків, і склад розглядуваного злочину в його поведінці буде відсутній.

Об'єктивна сторона цього злочину з боку осіб із складу команди судна (друга форма) має свої особливості. Протиправне діяння полягає у тому, що особи зі складу команди військового корабля залишають борт гинучого судна без належного розпорядження командира. Порядок евакуації людей, майна, встановлення послідовності щодо вжиття заходів, необхідних для врятування корабля та, нарешті, прийняття рішення про його затоплення встановлюється командиром з урахуванням небезпеки, що виникла. Розпорядження щодо дій особового складу при аварії віддаються командиром корабля або командирами бойових частин та підрозділів. Залишення корабля з порушенням встановленого командиром порядку або без відповідного розпорядження утворюють склад злочину, що розглядається.

Вчинення цього злочину *в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці* слід розглядати як обтяжуючу відповідальність обставину, що утворює кваліфікуючий склад злочину, передбачений ч. 2 ст. 428 КК.

Із *суб'єктивної сторони* вчинення даного злочину командиром корабля може бути як умисним, так і необережним. При умисній

формі вини особа усвідомлює, що не виконала до кінця покладених на неї обов'язків та залишає судно; при необережній – суб'єкт злочину фактично не виконує до кінця покладених на нього обов'язків, хоча повинен був і міг у даній конкретній обстановці їх виконати. Залишення без дозволу гинучого корабля членами команди характеризується тільки умисною формою вини.

Суб'єктом злочину є командир військового корабля (перша форма злочину); будь-яка особа, що належить до особового складу команди корабля (друга форма злочину).

Інші військовослужбовці, які знаходяться на кораблі та не належать до особового складу команди, кримінальної відповідальності за ст. 428 КК не несуть. У разі їх непокори наказам командира корабля вчинене за наявності відповідних ознак може утворювати склад іншого злочину (ст. 402 КК), оскільки у разі аварії судна всі військовослужбовці повинні підкорятися командирі корабля.

§ 4. Самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю

Стаття 429. Самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю

Самовільне залишення поля бою під час бою або відмова під час бою діяти зброєю – караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

Військові статuti та військова присяга покладають на військовослужбовця обов'язок захищати Україну, дотримуватися дисципліни під час несення служби, а у разі битви із супротивником – виконувати поставлене бойове завдання. Суспільна небезпечність самовільного залишення поля бою та відмови діяти зброєю під час збройного конфлікту є очевидною – послаблюється боездатність Збройних Сил, порушується організація бойових дій, вноситься паніка у військові лави.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає у двох законодавчо визначених формах: 1) самовільному залишенні поля бою; 2) відмові під час бою діяти зброєю.

Самовільне залишення поля бою – це залишення військовослужбовцем без дозволу командира простору, в межах якого він повинен вести бойові дії під час безпосереднього збройного зіткнення із супротивником або тоді, коли є безпосередня загроза нападу супротивника, або перед початком атаки свого підрозділу. Тривалість залишення поля бою на кваліфікацію злочину не впливає.

Відмова під час бою діяти зброєю виявляється у відкритій заяві військовослужбовця про небажання діяти зброєю в бою або у фактичному незастосуванні зброї в бою (наприклад, припинення вогню по неприятелю) за наявної можливості та необхідності її застосувати, хоча відкрито військовослужбовець може й не заявити про таке своє небажання.

Обов'язковою ознакою складу даного злочину є *місце його вчинення* – поле бою. Під полем бою розуміється будь-який простір – наземний, повітряний або водний, де відбувається зіткнення із супротивником. Залишення місця служби поза межами обставин ведення бою з неприятелем виключає відповідальність за цією статтею та може за наявності необхідних ознак утворювати склад іншого військового злочину (статті 407, 408 КК та ін.).

Злочин, передбачений ст. 429 КК, вважається закінченим з моменту залишення поля бою під час бою або з моменту заяви про відмову діяти зброєю (фактичного припинення її застосування).

Умисне пошкодження зброї чи інших засобів ведення бою з метою уникнути участі в бою слід кваліфікувати за сукупністю злочинів (за статтями 411 та 429 КК).

Із *суб'єктивної сторони* цей злочин характеризується тільки прямим умислом. Мотиви його вчинення (боягузтво, малодушність, панікерство тощо) значення для кваліфікації не мають. Разом з тим вчинення передбачених даною статтею дій з метою сприяння ворогу, послаблення Збройних Сил України утворює державну зраду (ст. 111 КК).

Суб'єктом злочину є будь-який військовослужбовець.

■ § 5. Добровільна здача в полон

Стаття 430. Добровільна здача в полон

Добровільна здача в полон через боягузтво або легкодухість – карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років.

Добровільна здача в полон – один із найбільш небезпечних військових злочинів. Його суспільна небезпечність полягає у порушенні військовослужбовцем свого обов'язку захищати Україну, послабленні через це боєздатності військового підрозділу, дезорганізації виконання бойових завдань. Ще при складанні військової присяги військовослужбовець урочисто присягає Українському народові «завжди бути йому вірним і відданим, обороняти Україну, захищати її суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність, сумлінно і чесно виконувати військовий обов'язок»¹. Отже, й здача в полон є злочином перед народом України.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає в дії або бездіяльності, які спрямовані на те, аби бути полоненим супротивником. Активна поведінка може виявлятися у добровільному переході військовослужбовця під владу неприятеля – пересуванні в його розташування, повідомленні йому про здачу в полон та припинення опору. Пасивна поведінка характеризується невиконанням заходів щодо опору ворогові, залишенням військовослужбовця поза місцем розташування військової частини тощо.

Вчинення розглядуваного злочину розпочинається з того, що військовослужбовець фактично припиняє опір неприятелю, маючи на меті здатися у полон. Це може виявлятися у тому, що військовослужбовець складає перед ворогом зброю, не застосовує її, подає неприятелю знаки, які свідчать про його бажання здатися в полон (викидає білий прапор, підіймає вгору руки, робить усні заяви про здачу в полон), із зброєю чи без зброї виходить з місця дислокації власних військ та переходить до розташування військ ворога, залишається на місці бою під виглядом пораненого чи вбитого в очікуванні захоплення в полон, у той час коли його підрозділ переходить на нові позиції.

Цей злочин вважається закінченим з моменту переходу військовослужбовця під владу супротивника. Саме з цього моменту особа вважається військовополоненою. Добровільна здача в полон (ст. 430 КК), поєднана з відмовою діяти зброєю, охоплює зазначені дії та додаткової кваліфікації за ст. 429 КК не потребує.

¹ Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України [Текст] : Закон України // Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 22–23. – Ст. 194.

Необхідною ознакою об'єктивної сторони злочину, що розглядається, є наявність у військовослужбовця фізичної *можливості* продовжувати опір. Здача в полон утворює склад цього злочину лише тоді, коли вона вчинена добровільно.

Під *добровільною здачею в полон* розуміють перехід під владу ворога військовослужбовця за своєю власною волею, коли він припинив чинити опір неприятелю, хоча мав фізичну можливість продовжувати бойові дії. Добровільність при цьому означає, що особа, яка здалася в полон, зробила це за своїм бажанням, хоча могла уникнути полону та продовжувати чинити опір ворогу. За відсутності такої можливості здачу в полон не можна вважати добровільною.

Так само не можна говорити про добровільність потрапляння в полон, якщо військовослужбовець був полонений через неможливість чинити опір (наприклад, унаслідок поранення, контузії тощо) або у разі захоплення військовослужбовця ворогом (так зване взяття «язика»), оскільки воля військовослужбовця у цьому випадку пригнічується неприятелем.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі прямого умислу, коли особа усвідомлює суспільну небезпечність своєї дії чи бездіяльності, розуміє, що вчинюване нею діяння призводить до взяття у полон, і бажає цього. Мотивом вчинення даного злочину є боягузтво або легкодухість, про що прямо зазначено у диспозиції ст. 430 КК. Боягузтво виникає унаслідок страху військовослужбовця за своє життя у небезпечній ситуації. У легкодухості виявляються слабкість духу та волі військовослужбовця, низький рівень його морально-психологічних якостей. Зазвичай обидва мотиви переплітаються та взаємно доповнюють один одного.

Встановлення мотивів вчинення діяння дає змогу розмежувати добровільну здачу в полон та державну зраду у формі переходу на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту (ст. 111 КК).

Суб'єктом злочину може бути будь-який військовослужбовець Збройних Сил України.

§ 6. Злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні

Стаття 431. Злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні

1. *Добровільна участь військовослужбовця, який перебуває в полоні, у роботах, що мають військове значення, або в інших заходах, які завідомо можуть заподіяти шкоду Україні або союзним з нею державам, за відсутності ознак державної зради –*

карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

2. *Насильство над іншими військовополоненими або жорстоке поводження з ними з боку військовополоненого, який перебуває на становищі старшого, –*

карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

3. *Вчинення військовослужбовцем, який перебуває в полоні, дій, спрямованих на шкоду іншим військовополоненим, з корисливих мотивів або з метою забезпечення поблажливого до себе ставлення з боку ворога –*

карається позбавленням волі на строк до трьох років.

Женевська конвенція від 12 серпня 1949 р. «Про поводження з військовополоненими» закріплює право держави використовувати працездатних військовополонених у роботах, що не мають військового значення, за винятком офіцерів та прирівняних до них осіб. У ст. 50 згаданої Конвенції прямо встановлено заборону використовувати полонених у роботах, що мають військове значення, та у бойових діях.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 431 КК, може виявлятися в таких формах: 1) добровільна участь військовополоненого в роботах, що мають військове значення, або в інших заходах, які завідомо можуть заподіяти шкоду Україні або союзним з нею державам, за відсутності ознак державної зради (ч. 1); 2) вчинення особою, яка перебуває на становищі старшого, насильства над іншими військовополоненими або жорстоке поводження з ними (ч. 2); 3) вчинення дій, спрямованих на спричинення шкоди іншим військовополоненим (ч. 3).

Участь держави у військовому конфлікті зазвичай потребує певної мобілізації її економічних ресурсів. Тому будь-які роботи мають значення для ведення війни. Водночас такими, що *мають військове значення*, визнаються лише роботи, *безпосередньо* пов'язані з виготовленням зброї, бойових припасів, військових споруд тощо. Добровільна участь військовополоненого саме у роботах, що мають військове значення, й утворює склад розглядуваного злочину. Женевська конвенція «Про поводження з військовополоненими» визнає такими, що не мають військового значення, сільське господарство, торгівлю, домашнє господарство, комунальні послуги, видобувні та переробні галузі промисловості, за винятком металургійної, хімічної та машинобудівної.

Під *іншими заходами*, добровільна участь у яких визнається кримінально караною, є такі, що сприяють посиленню сил ворога або послабленню України чи союзних з нею держав (організаційні, політичні заходи, агітаційні компанії тощо).

Участь у вказаних роботах або у зазначених заходах для наявності складу злочину, що розглядається, має бути *добровільною*, тобто такою, коли військовополонений займається відповідною діяльністю при наявній можливості не робити цього без будь-якого ризику для себе (відмовитися від такої роботи або участі у певних заходах). Офіцер, який перебуває у полоні, має, за Конвенцією, право відмовитися від будь-якої роботи.

Згідно з положеннями цієї ж Конвенції військовополонений, що займає становище старшого (довіреного), повинен сприяти фізичному, моральному та інтелектуальному стану військовополонених. Якщо старший порушує свої обов'язки та застосовує при цьому насильство або припускається жорстокого поводження з військовополоненими, його дії утворюють склад злочину, передбаченого ч. 2 ст. 431 КК. Насильство над військовополоненими може бути як фізичним, так і психічним. Жорстоке поводження полягає у вчиненні дій, які принижують гідність військовополонених, спричиняють їм мучення та страждання. Якщо насильство над військовополоненим виявляється у спричиненні йому смерті, вчине не утворює сукупність злочинів (ч. 2 ст. 431 та ст. 115 КК).

Дії, спрямовані на шкоду іншим військовополоненим, можуть виявлятися у відібранні у них одягу, харчів, примушуванні до виконання робіт, які має виконувати інша особа, доносів адміністрації про порушення режиму перебування у полоні тощо.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Для кваліфікації за ч. 3 ст. 431 КК обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу злочину є або корисливий *мотив* його вчинення, або *мета* – забезпечити поблажливе ставлення до винного з боку ворога. Відсутність у діях особи зазначеного мотиву або мети виключає її відповідальність за ч. 3 ст. 431 КК.

Суб'єктом розглядуваного злочину є військовослужбовець, який перебуває у полоні (військовополонений). За ч. 2 ст. 431 КК відповідальність несе лише військовополонений, який перебуває на становищі старшого.

Якщо злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні, вчинені з антидержавних мотивів, мають на меті послаблення України, то вони кваліфікуються як державна зрада за ст. 111 КК.

§ 7. Мародерство

Стаття 432. Мародерство

Викрадення на полі бою речей, що знаходяться при вбитих чи поранених (мародерство), – карається позбавленням волі на строк від трьох до десяти років.

Женевська конвенція 1949 р. «Про покращення долі поранених та хворих у діючих арміях» у статтях 15 та 16 покладає на сторони військового конфлікту обов'язок не тільки розшукати хворих, поранених та вбитих, а й запобігти їхньому пограбуванню; документи, гроші, цінності, знайдені у загиблого, підлягають передаванню за належністю. Суспільна небезпечність даного злочину полягає у тому, що він безпосередньо посягає на військову дисципліну і боєздатність армії. Військовослужбовець, який вчиняє мародерство, перетворюється на викрадача чужого майна. Мародерство призводить до зниження боєздатності військової частини, підриву авторитету армії, втрати гідності її бійців в очах населення¹.

¹ Чхиквадзе, В. М. Воинские преступления [Текст] / В. М. Чхиквадзе // Курс советского уголовного права. Особенная часть / А. А. Пионтковский, В. Д. Меньшагин, В. М. Чхиквадзе. – М. : Госюриздат, 1959. – Т. 2. – С. 784.

Обов'язковою ознакою цього злочину є *предмет злочину*, яким виступають речі, що належать пораненому або знаходяться при вбитому. Під речами розуміються предмети обмундирування та особисті речі, що належали вбитому або знаходяться у власності пораненого чи перебувають у нього в користуванні. До предмета даного злочину не належать зброя та боєприпаси, військові та інші документи. Протиправні дії, пов'язані з вилученням таких предметів, утворюють склад іншого злочину (ст. 410 або ст. 262 КК).

Об'єктивна сторона мародерства полягає у вчиненні дій, пов'язаних з викраденням речей у вбитих чи поранених. Викрадення може бути таємним або відкритим, із застосуванням насильства чи без такого.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони даного злочину є *місце його вчинення*. У диспозиції ст. 432 КК прямо вказується на вчинення відповідних дій на полі бою (про поняття «поля бою» див. аналіз до ст. 429 КК). До поля бою прирівнюється також ділянка тилу, яка піддалася обстрілу супротивником та на якій знаходиться поранений або вбитий.

Викрадення речей не на полі бою (наприклад, у санітарному потязі або шпиталі) утворює склад загальнокримінального злочину – це може бути крадіжка (ст. 185 КК), грабіж (ст. 186 КК) тощо. Так само не кваліфікуватиметься як мародерство заволодіння відповідними предметами з уже похованих військовослужбовців. Такі дії слід розглядати як злочин проти громадського порядку та моральності (ст. 297 КК).

Для мародерства не має значення, до якої армії належать поранені або вбиті, речі яких вилучаються винними, та коли саме відбувається протиправне вилучення речей – до бою, під час нього або вже після його закінчення.

Не може розглядатися як мародерство протиправне заволодіння речами здорових військовослужбовців, оскільки в самій диспозиції ст. 432 КК прямо говориться про викрадення речей, що знаходяться при поранених або вбитих. За наявності інших ознак вчинене слід розглядати лише як злочин проти власності.

Мародерство вважається закінченим злочином з моменту протиправного вилучення відповідного предмета.

Із суб'єктивної сторони мародерству притаманні прямий умисел на заволодіння речами вбитих і поранених та корисливі мотиви.

Суб'єктом даного злочину може бути лише військовослужбовець.

Контрольні запитання

1. Поняття, система та загальна характеристика злочинів проти порядку несення військової служби на полі бою та в районі бойових дій.
2. Хто визнається суб'єктом здачі або залишення ворогові засобів ведення війни (ст. 427 КК)?
3. Чим відрізняється добровільна здача в полон (ст. 430 КК) від державної зради у формі переходу на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту (ст. 111 КК)?
4. Наведіть поняття та охарактеризуйте види військових кораблів як предмета злочину, передбаченого ст. 428 КК.

Розділ X

Злочини, відповідальність за які передбачена міжнародними конвенціями

§ 1. Загальна характеристика військових злочинів, відповідальність за які передбачена міжнародними конвенціями

Безпосереднім об'єктом злочинів, закріплених у статтях 433–435 КК, є суспільні відносини, що забезпечують порядок дотримання законів та звичаїв ведення війни в районі воєнних дій. Такий порядок вироблено міжнародною спільнотою та відображено у низці міжнародно-правових актів, ратифікованих і Україною. Перш за все це Гаазькі угоди, прийняті 5 (18) жовтня 1907 р. та 7 березня 1955 р. ратифіковані нашою державою. Україна також приєдналася до таких міжнародно-правових документів: Конвенції про закони та звичаї сухопутної війни; Конвенції про права і обов'язки нейтральних держав та осіб під час сухопутної війни; Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р., у тому числі Конвенції про покращення долі поранених та хворих у діючих арміях (Женевська конвенція № 1); Конвенції про покращення долі поранених, хворих та осіб, потерпілих унаслідок аварії суден зі складу збройних сил на морі (Женевська конвенція № 2); Конвенції про поведження з військово-

вополоненими (Женевська конвенція № 3); Конвенції про захист цивільного населення під час війни (Женевська конвенція № 4); Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), прийнятого на дипломатичній конференції в Женеві 8 червня 1977 р.; Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів, які не мають міжнародного характеру (Протокол II), прийнятого на дипломатичній конференції в Женеві 8 червня 1977 р.; Основних принципів захисту цивільного населення в період збройних конфліктів, затверджених резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 9 грудня 1970 р.

На виконання вимог Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. та Додаткових протоколів до них від 8 червня 1977 р. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця та Червоного Кристала в Україні»¹, який визначає порядок та умови використання і захисту символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця та Червоного Кристала на території України, а також встановлює відповідний порядок виконання Правил щодо використання емблем Червоного Хреста, Червоного Півмісяця та Червоного Кристала національними Товариствами, що були ухвалені XX Віденською міжнародною конференцією Червоного Хреста 1965 р. та переглянуті Радою делегатів у Будапешті у 1991 р. Нарешті, на виконання Статуту Міжнародного руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця, ухваленого у Женеві в жовтні 1986 р., та Статуту Міжнародної федерації товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця (зі змінами від 28 листопада 1991 р.) було підписано Указ Президента України від 28 жовтня 1992 р. № 548/92 «Про Товариство Червоного Хреста України».

Цими міжнародно-правовими актами забороняються застосування насильства щодо мирного населення, його пограбування в районі воєнних дій, безпідставне знищення рухомого та нерухомого майна, протизаконне відібрання майна у населення, що не викликається воєнною необхідністю, тощо. Зазначені міжнародно-правові угоди зобов'язують сторони, що воюють, утримуватися від нападу на

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 36. – Ст. 316.

санітарні формування, їх транспортні засоби та особовий склад, а при веденні бойових дій вимагають за можливістю щадити та оберігати санітарні заклади і установи. Вони також встановлюють режим використання емблеми Червоного Хреста Міністерством оборони України, медичними формуваннями та медичним персоналом, Товариством Червоного Хреста України, регламентують позначення іноземних медичних формувань та інших міжнародних організацій з подання допомоги тощо. Крім того, вони встановлюють правила використання емблеми Червоного Хреста для захисту нейтральних медичних зон і територій.

Оскільки названі міжнародно-правові документи ратифіковані нашою державою, то згідно зі ст. 9 Конституції України вони стають частиною національного законодавства. На відміну від інших галузей права у кримінальному праві України безпосереднє застосування міжнародно-правових норм неможливе, оскільки такі норми не передбачають санкцій за злочини, про які йдеться у відповідних конвенціях. Отже, їх приписи набувають самостійного кримінально-правового значення лише шляхом імплементації у чинне кримінальне законодавство України, зокрема у статті 433–435 КК¹.

§ 2. Насильство над населенням у районі воєнних дій

Стаття 433. Насильство над населенням у районі воєнних дій

1. Насильство, протизаконне знищення майна, а також протизаконне відібрання майна під приводом воєнної необхідності, вчинювані щодо населення в районі воєнних дій, –

караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

2. Розбій, вчинюваний щодо населення в районі воєнних дій, –

карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років.

¹ Дзюба, Ю. П. Питання міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю у низці факторів соціальної обумовленості кримінально-правової заборони [Текст] / Ю. П. Дзюба // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов (голов. ред.) та ін. – Х. : Кроссруд, 2009. – Вип. 17. – С. 154–162.

Статті 33 та 35 Женевської конвенції № 4 «Про захист цивільного населення під час війни» та статті 2, 3 та 7 «Основних принципів захисту цивільного населення в період збройних конфліктів» Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1970 р. забороняють будь-яке залякування, терор, пограбування і репресії щодо цивільних осіб на окупованій або захопленій території. Ці міжнародні нормативно-правові акти забороняють знищення майна, якщо це не викликалося військовою необхідністю, примусове переміщення та інші посягання на недоторканність громадян. Саме на виконання зазначених положень встановлено кримінальну відповідальність у ст. 433 КК.

Додатковим безпосереднім об'єктом цього злочину виступають здоров'я людини та (або) відносини власності. Шкода додатковому об'єкту при вчиненні даного злочину заподіюється у будь-якому разі. Який саме додатковий об'єкт страждає від вчинення цього злочину, залежить від способу його вчинення та видової дії, що утворює об'єктивну сторону злочину.

Об'єктивну сторону злочину, передбаченого ч. 1 ст. 433 КК, становить одна з таких форм його вчинення, які в альтернативі зазначені в диспозиції статті, а саме: 1) насильство щодо населення в районі воєнних дій; 2) протизаконне знищення майна, що належить населенню, під приводом воєнної необхідності; 3) протизаконне відібрання майна, яке належить населенню, під приводом воєнної необхідності.

У ч. 2 ст. 433 КК встановлено кваліфікований склад розглядуваного злочину, а саме розбій щодо населення в районі воєнних дій.

Обов'язковою ознакою складу даного злочину є місце його вчинення. Районом воєнних дій вважається частина території, на якій певні військові формування ведуть воєнні дії, у зв'язку з чим на цій території не діють цивільні органи державної влади, а вся повнота влади належить військовому командуванню.

Під населенням розуміють цивільних осіб, які мешкають або перебувають у районі воєнних дій, не входять до складу збройних сил та не беруть участі у масових стихійних збройних виступах, у тому числі біженці, евакуйовані, примусово переселені супротивником та інші особи, які з тих чи інших причин опинилися в районі воєнних дій.

Якщо такі злочинні дії вчиняються стосовно осіб, які мешкають поза межами району воєнних дій, то вони утворюють відповідні склади зло-

чинів проти особи чи проти власності. Посягання на населення може бути спрямоване як проти громадян власної держави, так і проти громадян союзної держави чи держави, проти якої ведуться воєнні дії.

Насильство над населенням може бути як фізичним, так і психічним, полягати у різних формах посягань на життя і здоров'я, честь і гідність цивільних осіб: вбивства, заподіяння тілесних ушкоджень, звалтування, незаконне позбавлення волі та ін. Якщо насильство щодо населення в районі воєнних дій полягає в умисному позбавленні особи життя, то вчинене утворює ідеальну сукупність з відповідним злочином проти життя особи (ст. 115 КК). Так само утворює сукупність зі злочином, передбаченим ст. 433 КК, вчинення у процесі насильства над населенням у районі воєнних дій іншого більш тяжкого злочину (наприклад, бандитизму (ст. 257 КК), звалтування (частини 3 та 4 ст. 152 КК) тощо).

Протизаконне відібрання майна під приводом воєнної необхідності – це таке посягання на майнові права населення, коли майно відкрито вилучається з володіння потерпілого всупереч його волі нібито на законних підставах під приводом використання його у зв'язку з воєнною необхідністю. Проте завідомо для винного зазначені дії реально не викликаються воєнною необхідністю та суперечать наведеним нормам міжнародного права. При цьому не має значення, на чію користь вилучається таке майно: на користь винного чи інших осіб – начальника, на потреби військового підрозділу тощо.

Протизаконним вважається таке знищення майна або заволодіння ним, яке не викликалося обстановкою військових дій чи воєнною необхідністю. Якщо ж заволодіння майном або його знищення було викликано воєнною необхідністю, то ця обставина виключає відповідальність за ст. 433 КК.

Наявність воєнної необхідності для знищення чи відібрання майна визначається у кожній конкретній ситуації з урахуванням підстав виникнення такої необхідності.

Склад злочину є формальним. Виконання зазначених у диспозиції статті дій незалежно від наслідків, які настали, утворює закінчений склад злочину.

Суб'єктивна сторона злочину передбачає вину у формі прямого умислу.

Суб'єктом злочину може бути будь-який військовослужбовець Збройних Сил України та інших військових формувань, що перебуває в районі воєнних дій.

§ 3. Погане поводження з військовополоненими

Стаття 434. Погане поводження з військовополоненими

Погане поводження з військовополоненими, яке мало місце не-одноразово, або пов'язане з особливою жорстокістю, або спрямова-не проти хворих і поранених, а також недбале виконання обов'язків щодо хворих і поранених особами, на яких покладено їх лікування і піклування про них, за відсутності ознак більш тяжкого злочину – караються позбавленням волі на строк до трьох років.

Женевська конвенція № 3 «Про поводження з військовополоненими» передбачає загальнообов'язкові для сторін воєнного конфлікту правила поводження з військовополоненими. Норми цієї Конвенції встановлюють правовий статус військовополонених, визнаючи останніх жертвами війни. Такий статус покладає на сторони конфлікту обов'язок забезпечити гуманне ставлення до військовополонених, незастосування насильства, знущання та глузування над ними. Саме на виконання зазначених положень встановлено кримінальну відповідальність у ст. 434 КК.

Військовополоненими визнаються особи, які входять до складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті, та які потрапляють під владу противника. Режим воєнного полону поширюється також на особовий склад ополчень, загонів добровольців, що входять до їх складу, особовий склад організованих рухів опору, цивільних осіб екіпажів військових літаків, військових кореспондентів, цивільних осіб, що обслуговують збройні сили, тощо. Конвенція поширює статус військовополонених також на осіб, інтернованих стороною, що окупує певну територію.

Додатковим безпосереднім об'єктом цього злочину можуть виступати честь, гідність, життя чи здоров'я особи. Саме через проти-

правний вплив на дані об'єкти кримінально-правової охорони завдається шкода суспільним відносинам основного безпосереднього об'єкта розглядуваного злочину.

Об'єктивна сторона злочину характеризується вчиненням суспільно небезпечного діяння та виражається в одній з форм, які в альтернативі закріплені у диспозиції ч. 1 ст. 434 КК, а саме у формі: 1) поганого поводження з військовополоненими: а) яке мало місце неодноразово; б) пов'язане з особливою жорстокістю; в) спрямоване проти хворих і поранених; 2) недбалого виконання обов'язків щодо хворих і поранених осіб.

Погане поводження з військовополоненим полягає у таких діях військовослужбовця, якими завдається шкода здоров'ю особи, порушуються її права, честь або гідність (нанесення побоїв, заподіяння тілесних ушкоджень, мордування, інші вияви жорстокості). Подібні дії тягнуть за собою відповідальність у випадках, коли вони вчинювалися за наявності хоча б однієї із зазначених у ст. 434 КК обтяжуючих обставин: мали місце неодноразово, тобто не менш як два рази, або супроводжувались особливою жорстокістю, або були спрямовані проти поранених та хворих.

Недбале виконання обов'язків щодо хворих і поранених військовополонених полягає в злочинно недбалому виконанні обов'язків з надання вказаним особам лікарської допомоги і догляду за ними з них, хто цього потребує. Закон спеціально застерігає, що в таких випадках відповідальність за ст. 434 КК настає тільки тоді, коли відсутні ознаки більш тяжкого злочину.

Суб'єктивна сторона поганого поводження з військовополоненими характеризується умисною формою вини, а недбале виконання обов'язків щодо хворих і поранених може вчинюватися також через необережність.

Суб'єктом поганого поводження з військовополоненими може бути будь-який військовослужбовець, що за тих чи інших обставин вступив у постійний або тимчасовий контакт з військовополоненими.

Суб'єктом недбалого виконання обов'язків можуть бути тільки ті військовослужбовці, на яких покладено обов'язок з лікування хворих та поранених або з піклування про них. Це можуть бути як військовослужбовці Збройних Сил України, так і особи зі складу армії

супротивника, які залучаються для надання лікарської допомоги хворим та пораненим військовополоненим.

Злочини, відповідальність за які встановлено у статтях 433 та 434 КК, слід відмежовувати від злочину, передбаченого ст. 438 КК («Порушення законів та звичаїв війни»). Відповідальність за насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 КК) та за погане поводження з військовополоненими (ст. 434 КК) настає лише у разі відсутності у діянні винного складу злочину, передбаченого ст. 438 КК України.

§ 4. Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання ними

Стаття 435. Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання ними

Носіння в районі воєнних дій символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала особами, які не мають на те права, а також зловживання в умовах воєнного стану прапорами чи знаками Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала або пофарбуванням, присвоєним санітарно-транспортним засобам, –

караються позбавленням волі на строк до двох років.

Порядок використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця та Червоного Кристала регламентовано Законом України «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні». Цей Закон визначає порядок та умови використання і захисту символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала на території України відповідно до вимог Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р. і Додаткових протоколів до них від 8 червня 1977 р. та 8 грудня 2005 р.,

а також Правил щодо використання емблем Червоного Хреста або Червоного Півмісяця національними Товариствами, ухвалених ХХ Віденською міжнародною конференцією Червоного Хреста 1965 р. (зі змінами, внесеними Радою делегатів у Будапешті у 1991 р.), та Резолюції 1, прийнятої на ХХІХ Міжнародній конференції Червоного Хреста і Червоного Півмісяця у 2006 р. Цей Закон, а також низка згаданих конвенцій, ратифікованих Україною, зобов'язують сторони, що воюють, утримуватися від нападу на санітарні формування, їх транспортні засоби та особовий склад, санітарні заклади і установи.

Для кращого розпізнавання санітарні служби воюючих сторін мають відмітні емблеми: знак «Червоний Хрест» на білому полі, а в деяких державах – знак «Червоний Півмісяць» або «Червоний Кристал» на білому полі. Використання цих та подібних з ними знаків особами, які не мають відношення до санітарної служби, та з іншою, ніж надання медичної допомоги, метою заборонено.

Відповідно до зазначених міжнародних угод у ст. 435 КК передбачено кримінальну відповідальність за протиправне використання знаків Червоного Хреста та Червоного Півмісяця.

Об'єктивна сторона злочину може виражатися у таких формах: 1) носінні в районі воєнних дій знаків Червоного Хреста та Червоного Півмісяця військовослужбовцями, які не мають на це права; 2) зловживанні у воєнний час відмітними знаками, наданими санітарній службі. Тобто обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу розглядуваного злочину, що вчиняється у першій формі, є *місце вчинення злочину*, яким виступає район воєнних дій. Отже, носіння знаків Червоного Хреста та Червоного Півмісяця поза межами району бойових дій виключає відповідальність за ст. 435 КК.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу цього злочину, що вчиняється у другій формі, виступає *обстановка* його вчинення. Відповідні зловживання утворюють об'єктивну сторону злочину лише за умови воєнного стану.

Наприклад, склад розглядуваного злочину утворює використання у воєнний час морських суден, пофарбованих у білий колір, і таких, що мають на бортах чи горизонтальній поверхні знаки Червоного Хреста або Червоного Півмісяця, у разі, коли за умови воєнного стану зазначені кораблі не належать до санітарно-транспортних засобів.

Із суб'єктивної сторони цей злочин може бути вчинено тільки з прямим умислом.

Суб'єктом злочину може бути будь-який військовослужбовець.

Незаконне використання символіки Червоного Хреста та Червоного Півмісяця і зловживання ними слід відмежовувати від злочину, передбаченого ст. 445 КК, відповідальність за який настає, як впливає із диспозиції цієї статті, лише у разі відсутності ознак злочину, передбаченого ст. 435 КК. Отже, норма ст. 435 КК є спеціальною щодо норми ст. 445 КК.

■ Контрольні запитання

1. Поняття, система та загальна характеристика злочинів, відповідальність за які передбачено міжнародними конвенціями.
2. Охарактеризуйте форми незаконного використання символіки Червоного Хреста та Червоного Півмісяця і зловживання ними (ст. 435 КК) та назвіть відмінності даного злочину від незаконного використання символіки Червоного Хреста та Червоного Півмісяця (ст. 445 КК).
3. Назвіть і охарактеризуйте кваліфікуючі ознаки насильства над населенням у районі воєнних дій (ч. 2 ст. 433 КК).

Зміст

Вступ	3
Розділ I. Поняття, система і види військових злочинів	5
§ 1. Поняття військових злочинів	5
§ 2. Система і види військових злочинів.....	18
Контрольні запитання.....	21
Розділ II. Злочини проти порядку підлеглості та військової гідності	22
§ 1. Загальна характеристика злочинів проти порядку підлеглості та військової гідності	22
§ 2. Непокора	24
§ 3. Невиконання наказу	32
§ 4. Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов’язків.....	33
§ 5. Погроза або насильство щодо начальника	42
§ 6. Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості	47
Контрольні запитання.....	53
Розділ III. Злочини проти порядку проходження військової служби	54
§ 1. Загальна характеристика злочинів проти порядку проходження військової служби.....	54
§ 2. Самовільне залишення військової частини або місця служби	55
§ 3. Дезертирство	62
§ 4. Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом.....	66
Контрольні запитання.....	72
Розділ IV. Злочини проти порядку збереження та користування військовим майном	73
§ 1. Загальна характеристика злочинів проти порядку збереження та користування військовим майном.....	73
§ 2. Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого	

військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем.....	77
§ 3. Умисне знищення або пошкодження військового майна	83
§ 4. Необережне знищення або пошкодження військового майна	88
§ 5. Втрата військового майна.....	89
Контрольні запитання.....	90

Розділ V. Злочини проти порядку експлуатації військової техніки

§ 1. Загальна характеристика і види цих злочинів.....	91
§ 2. Порушення правил поведіння зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення.....	94
§ 3. Порушення правил водіння або експлуатації машин	98
§ 4. Порушення правил польотів або підготовки до них	104
§ 5. Порушення правил кораблеводіння	108
Контрольні запитання.....	111

Розділ VI. Злочини проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб

§ 1. Загальна характеристика злочинів проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб.....	112
§ 2. Порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання....	113
§ 3. Порушення статутних правил несення прикордонної служби	119
§ 4. Порушення правил несення бойового чергування	123
§ 5. Порушення статутних правил внутрішньої служби	127
Контрольні запитання.....	132

Розділ VII. Злочини у сфері охорони державної таємниці

§ 1. Загальна характеристика злочинів у сфері охорони державної таємниці	133
§ 2. Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості	134
Контрольні запитання.....	136

Розділ VIII. Військові злочини у сфері службової діяльності

§ 1. Загальна характеристика військових злочинів у сфері службової діяльності	137
--	-----

§ 2. Зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем	139
§ 3. Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень	144
§ 4. Недбале ставлення до військової служби	149
§ 5. Бездіяльність військової влади	150
Контрольні запитання	154

**Розділ IX. Злочини проти порядку несення військової служби
на полі бою, в районі бойових дій та в інших надзвичайних
ситуаціях**

§ 1. Загальна характеристика злочинів проти порядку несення військової служби на полі бою, в районі бойових дій та в інших надзвичайних ситуаціях	155
§ 2. Здача або залишення ворогові засобів ведення війни	156
§ 3. Залишення гинучого військового корабля	158
§ 4. Самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю	162
§ 5. Добровільна здача в полон	163
§ 6. Злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні	166
§ 7. Мародерство	168
Контрольні запитання	170

**Розділ X. Злочини, відповідальність за які передбачена
міжнародними конвенціями**

§ 1. Загальна характеристика військових злочинів, відповідальність за які передбачена міжнародними конвенціями	171
§ 2. Насильство над населенням у районі воєнних дій	173
§ 3. Погане поводження з військовополоненими	176
§ 4. Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання ними ...	178
Контрольні запитання	180

Навчальне видання

**ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВСТАНОВЛЕНОГО
ПОРЯДКУ НЕСЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ
(військові злочини)**

Навчальний посібник

*За загальною редакцією академіка
Національної академії правових наук України,
доктора юридичних наук, професора **М. І. Панова***

Редактор *К. К. Гулий*
Коректор *М. М. Поточняк*
Комп'ютерна верстка *О. І. Євтеєвої*
Дизайн *В. М. Зеленька*

Підписано до друку з оригінал-макета 17.08.2011.
Формат 60×84 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 10,7. Обл.-вид. арк. 8,98. Вид. № 581.
Тираж 500 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного університету «Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80а
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: proizvodstvo@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 559 від 09.08.2001 р.

Надруковано в друкарні «Манускрипт»
тел. (057) 758-35-98